

**O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ
(MINTAQAVIY) MARKAZI**

EKSTREMIZM VA TERRORIZMGA QARSHI KURASHNING MA'NAVIY-MA'RIFIY ASOSLARI

**MODULI BO'YICHA
O'QUV-USLUBIY
MAJMU'A**

2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ (MINTAQAVIY) MARKAZI**

**“EKSTREMIZM VA TERRORIZMGA QARSHI KURASHNING MA’NAVIY-
MA’RIFIY ASOSLARI”**

MODULINING

ISHCHI O‘QUV DASTURI

Tinglovchilar kontingenti: Akademik litseyning barcha fani o‘qituvchilari

Toshkent – 2023

Mazkur ishchi o‘quv dasturi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining 2023 yil “28” avgustdagi 4-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv reja va namunaviy dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchilar:

dotsent B.Omonov

Taqrizchi:

F.Qanoatova

MUNDARIJA:

1.	ISHCHI DASTURI	4
2.	MA'RUZA MATNLARI	10
3.	AMALIY MASHG'ULOTLAR ISHLANMASI	121
4.	GLOSSARIY	190
5.	ADABIYOTLAR RO'YXATI	221

ISHCHI DASTURI

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-dekabrda “Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4910-son hamda Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-iyundagi “Akademik litseylar rahbar va pedagog xodimlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi 296-son Qarorlarida belgilangan ustuvor yo‘nalishlar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u zamonaviy talablar asosida malaka oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda akademik litseylar pedagog xodimlarining kasbiy kompetentligini muntazam oshirib borishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan tayanch modullari mavzulari orqali akademik litseylarda faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlarning zamonaviy biologiya fanining rivojlanish tendensiyalari va yutuqlarini mazmun-mohiyatini o‘rganish, molekular biologiya asoslarini o‘zlashtirish, odam hayot faoliyatida ovqatlanish va metabolizm jarayonlarining asosiy o‘rmini tahlil etish va baholash bilan birgalikda pedagog xodimlarning ehtiyojlari asosida tanlab olingan tanlov modullari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari ta‘minlanadi.

Malaka oshirish kursining o‘quv dasturi quyidagi tayanch modullar mazmunini o‘z ichiga qamrab oladi:

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi pedagog xodimlarning o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarini yuqori ilmiy-metodik darajada ta‘minlashlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini muntazam yangilash, kasbiy kompetentligi va pedagogik mahoratining uzluksiz rivojlanishini ta‘minlashdan iborat.

Modulning vazifalari

- pedagog xodimlarning kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini uzluksiz yangilash va rivojlantirish;

- pedagoglarning zamonaviy talablarga mos holda akademik litseylardagi o'qitish sifati va samaradorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan kasbiy mahorat darajasini oshirish;

- o'qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish hamda ulardan o'quv jarayonida samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;

- o'quv jarayonini ilm-fan va ishlab chiqarish bilan samarali integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan faoliyatni tashkil etish.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimi, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan talablar.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko'nikma va malakalari hamda kompetentligiga qo'yiladigan talablar:

Kurs yakunida tinglovchilar quyidagi yo'nalishlarda bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- Ekstremizm va Terrorizmning Tushunchalari: Kurs, ekstremizm va terrorizmning asosiy tushunchalarini o'rganishni maqsad qilar. Tinglovchilar bu jarayonlarni tahlil qilish, ularning sabablari va kelib chiqishi bo'yicha tushunchalarga ega bo'lishadi.
- Dinamika va Tuzilishi: Kurs, ekstremizm va terrorizmning dinamikasini va tuzilishini o'rganishni maqsad qilar. Ular bu jarayonlarning o'zgaruvchan xususiyatlarini, ularga sabab bo'lgan faktorlarni va ularning yozilish tarixini tushunishadi.
- Ma'naviy-ma'rifiy Qiyosiy Tahlillar: Kurs, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishda ma'naviy-ma'rifiy qiyosiy tahlillar va yondashuvlar o'rganishni maqsad qilar. Ular qiyosiy tahlillar orqali muammoni shakllantirish va unga ilmiy yondashishni o'rganishadi.

- Kelajak Prognostika: Kurs, ekstremizm va terrorizmning kelajakdagi o'zgarishlarini va yangi rivojlanishlarni prognostik etishni o'rganishni maqsad qilar. Ular ilmiy tadqiqotlar va maqbul nazariyalar asosida kelajakni ta'minlashda yordam berigan metodlarni o'rganishadi.
- Madaniyat va Qo'l Bilan Tahlil Qilish: Kurs, tinglovchilarni madaniyat va qo'l bilan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishda tahlil qilishga tayyorlashni maqsad qilar. Ular madaniyat asosida muloqot qilish, tahlil va ta'lim olish orqali ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda yaratilgan yetuk o'zaro munosabatlarni o'rganishadi.
- Muxofaza Qilish va Tanishish: Kurs, muxofazadan chiqqan ekstremist va terrorchi guruhlar, ularning sabablarini va o'zaro munosabatlarni tahlil qilishni maqsad qilar. Ular o'zaro tanishish, tajribalar olish va xalqaro muloqotlar orqali muxofaza qilish imkoniyatini o'rganishadi.
- Terrorizmga Qarshi Kurashning Ko'mak Ko'rsatish Sohalari Tanishish: Kurs, tinglovchilarni terrorizmga qarshi kurashish sohalari o'rganish va ularning ichki va tashqi faoliyatlari bilan tanishishni maqsad qilar. Ular terrorizmga qarshi kurashish sohalari faoliyat ko'rsatish va bu sohalarda qo'llaniladigan strategiyalarni o'rganishadi.
- Inson Haklari va Adolatli Nizomlar: Kurs, tinglovchilarni inson huquqlari, adolatli nizomlar va ma'naviyatga qarshi kurashishda bu printsiplarni qanday o'rganish va qo'llashni o'rganishni maqsad qilar. Ular ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda huquqiy asoslar, insonga adolatli munosabat va huquqiy himoya masalalariga oid tushunchalarini rivojlantirishadi.

Kurs natijasiga ko'ra ega bo'ladigan kompetensiyalar:

Tinglovchi:

- Ekstremizm va Terrorizm Tushunchalari: O'quvchilar kursni tugatgandan so'ng ekstremizm va terrorizmning tushunchalarini tushunishlari, ularning turlarini va ularni ayrimlash madaniyatlar va mazhablar asosida tushunishlari kutiladi.
- Ma'naviy-ma'rifiy Qiyosiy Tahlil Qilish: O'quvchilar ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda ma'naviy-ma'rifiy qiyosiy tahlillar o'rtasida ta'rif berish, o'z fikrlarini

ifodalash va keng tarqalgan olaylarga, mazmuntarlilarga, vaqt xabarlariga ma'naviy-ma'rifiy ravishda yondashishlari kutiladi.

- **Dinamika va Tuzilishni Tushunish:** O'quvchilar kursni tugatgandan so'ng ekstremizm va terrorizm jarayonlarining dinamikasini va ularning tuzilishini tushunishlari, ularning o'zgaruvchan xususiyatlari va kelib chiqishi haqida analiz qilishlari kutiladi.

- **Tanqid Vaqtida Nutq Olish:** O'quvchilar kursni o'tgandan so'ng ma'naviy-ma'rifiy muhokama va tanqid qilish malakalarini rivojlantirishlari, o'quvchilar orasida o'zlarining fikrlarini ifodalash, to'g'risida muzokaralar olib bormoq va boshqa odamlar bilan ma'nawi hamkorlik qilishlari kutiladi.

- **Kelajak Prognostika:** O'quvchilar ekstremizm va terrorizm jarayonlarining kelajakdagi o'zgarishlarini va yangi rivojlanishlarni ta'lim olishda prognostik etish, shu jarayonlarning o'zgarishlarini qanday nazarda tutilishiga oid ilmiy qarashlarni tuzatishlari kutiladi.

- **Inson Haklari va Adolatli Nizomotlar:** O'quvchilar kursni o'tgandan so'ng inson haklari va adolatli nizomotlar konseptlarini ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash jarayonlarida qanday qo'llashlarini tushunishlari, huquqiy tartibga rioya qilishlari kutiladi.

- **Muxofaza Qilish va Tanishish:** O'quvchilar kursni o'tgandan so'ng muxofaza qilish, tanishish, kelajakda kelib chiqqan ekstremist va terrorchi guruhlar bilan ma'nawi-hamkorlik qilish, ularning motivatsiyalarini va o'zaro aloqalarini tahlil qilishlari kutiladi.

- **Media va Madaniyatlararo Muloqot:** O'quvchilar ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda media va madaniyatlararo muloqotlarni tashkil etish, bu tarmoqlar orqali insonlarni o'rgatish, mazkur muammo va jarayonlar haqida o'z fikrlarini ifodalash va boshqa insonlar bilan muloqot qilishlari kutiladi.

“Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari” modul bo'yicha soatlar taqsimoti

	Modul mavzulari	Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat			
		Hammasi	Auditoriya o'quv yuklamasi		
			Jami	jumladan	
		Nazariy		Amaliy	
1.	EKSTREMIZM VA TERRORIZMGA QARSHI KURASHNING MA'NAVIY-MA'RIFIY ASOSLARI” KURSINI O’RGANISHNING AHAMIYATI. EKSREMIZM VA TERRORIZM TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHIYATI	4	4	2	2
2.	E’TIQOD VA DINIY E’TIQOD TUSHUNCHASI. DUNYOVIY DAVLATNING DINGA MUNOSABATI	4	4	2	2
3.	AQIDAPARASTLIK, DINIY EKSTREMIZM VA FUNDAMENTALIZMNING YUZAGA KELISHI	4	4	2	2
4.	MISSIONERLIK PROZELETIZMNING JAMIYAT UCHUN XAVFI	4	4	2	2
5.	VAHHOBIYLIK DINIY SIYOSIY OQIMINING VUJUDGA KELISHI, FAOLIYATI	4	4	2	2
6.	MUSULMON BIRODARLARI, HIZBUT TAHRIR, AL-QOIDA EKSTREMISTIK TASHKILOTI FAOLIYATI	4	4	2	2
7.	MUSULMON MAMLAKATLARINING DINIY EKSTREMIZMGA QARSHI KURASH TAJRIBASI	4	4	2	2
8.	YAQIN SHARQDA TERRORCHI GURUHLAR FAOLIYATINING KUCHAYISHI	4	4	2	2
Jami:		32	32	16	16

NAZARIY, AMALIY VA KO‘CHMA MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-MAVZU: EKSTREMIZM VA TERRORIZMGA QARSHI KURASHNING MA'NAVIY-MA'RIFIY ASOSLARI” KURSINI O’RGANISHNING AHAMIYATI. EKSREMIZM VA TERRORIZM TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHIYATI

Reja:

- 1. Ekstremizmning mazmun-mohiyati.**
- 2. Terrorizm tushunchasi.**
- 3. Terrorizmning moliyaviy manbalari.**
- 4. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash – dolzarb vazifa.**

2-MAVZU: E'TIQOD VA DINIY E'TIQOD TUSHUNCHASI. DUNYOVIY DAVLATNING DINGA MUNOSABATI

Reja:

- 1. E'tiqod tushunchasi va uning namoyon bo'lishi**
- 2. Din- e'tiqodning o'ziga xos ko'rinishi sifatida**
- 3. Dinning jamiyatdagi funksiyalari**
- 4. Dinning bag'rikenglik mohiyati**
- 5. Din yoki e'tiqod erkinligini himoya qiluvchi xalqaro standartlar**
- 6. Din va e'tiqod erkinligi bo'yicha mintaqaviy xalqaro shartnomalar**

3-MAVZU: AQIDAPARASTLIK, DINIY EKSTREMIZM VA FUNDAMENTALIZMNING YUZAGA KELISHI

Reja:

- 1. Aqidaparastlik tushunchasining mazmun-mohiyati**
- 2. Fundamentalizmning vujudga kelishi;**
- 3. Ekstremizمنى keltirib chiqaruvchi omillar;**
- 4. Terrorizmga qarshi kurashda dinning roli;**
- 5. Radikal diniy oqimlar.**

4-MAVZU: MISSIONERLIK PROZELETIZMNING JAMIYAT UCHUN XAVFI

Reja:

- 1. Missionerlik va proletalizm mohiyati**
- 2. Missionerlik harakatining asosiy maqsadlari**
- 3. Sektalarni ajratib turuvchi asosiy jixatlari**
- 4. Missionerlarning asosiy usul va vositalari**
- 5. Missionerlik va prozelitizm tahdidi hamda uning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar**

5-MAVZU: VAHHOBIYLIK DINIY SIYOSIY OQIMINING VUJUDGA KELISHI, FAOLIYATI

Reja:

1. Vahhobiylik diniy ekstremistik harakatining yuzaga kelishi bilan bog'liq tarixiy shrt-sharoitlar
2. Muhammad Abdul Vahhob faoliyati
3. Vahhobiylikning siyosiy maydonga kirib kelishii tashkilot
4. Vahhobiylik-salafiy jihodch tashkilot sifatida

6-MAVZU: MUSULMON BIRODARLARI, HIZBUT TAHRIR, AL-QOIDA EKSTREMISTIK TASHKILOTI FAOLIYATI

Reja:

1. Musulmon birodarlari harakatining yuzaga kelishi, o'ziga xos xususiyatlari
2. Hizbut tahrir harakatining yuzaga kelishi, maqsad va vazifalari
3. Al-Qoida harakatining yuzaga kelishi va uning o'ziga xos jihatlari
4. Nurchilar harakatining yuzaga kelishi va uning o'ziga xos xususiyatlari

7-MAVZU: MUSULMON MAMLAKATLARINING DINIY EKSTREMIZMGA QARSHI KURASH TAJRIBASI

Reja:

1. Bilvosita va bevosita qarshilik ko'rsatish usullari
2. Islom fundamentalizmining dastlab Misrda yaqqol namoyon bo'lishiga sabab bo'lgan omillar
3. Misrning ekstremizmga qarshi kurash strategiyasi

8-MAVZU: YAQIN SHARQDA TERRORCHI GURUHLAR FAOLIYATINING KUCHAYISHI

Reja:

1. Diniy ekstremistik tashkilotlarning paydo bolishi va rivojlanishining sabablari
2. «Musulmon birodarlar» harakatining jamiyat barqarorligiga tahdidi
3. «Tolibon» va «Al-Qoida» harakatlarining faoliyat uslublari
4. Yaqin Sharqda faoliyati kuzatilgan yirik terrorchi guruhlar

MA'RUZA MATNLARI

1-MAVZU: EKSTREMIZM VA TERRORIZMGA QARSHI KURASHNING MA'NAVIY-MA'RIFIY ASOSLARI" KURSINI O'RGANISHNING AHAMIYATI. EKSTREMIZM VA TERRORIZM TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHIYATI

Reja:

1. Ekstremizmning mazmun-mohiyati.
2. Terrorizm tushunchasi.
3. Terrorizmning moliyaviy manbalari.
4. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash – dolzarb vazifa.

Ekstremizmning mazmun-mohiyati. «Ekstremizm» («aql bovar qilmas darajada», «haddan oshish») - jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar va me'yorlarga zid qarashlarni ilgari surish, keskin qarashlar va choralarga moyillik. Zo'rlikning siyosiy lashtirilishi. Xorzirgi davrda ko'plab ekstremistik uyushmalar va aqidaparastlar turli dinlar, shu jumladan, xristianlik, islom, yahudiylik dinlari ta'limotidan foydalanayotganligi. Noqonuniy qurol-yarog' savdosi va narkobiznes ekstremizm va terrorizmning manbai sifatida. «Musulmon birodarlar» uyushmasi (1929 y.). Al-Banno «Fan-nul-mout» («O'lim san'ati»). Qutb, Muhammad Gazoliy, Umar at-Tilmisani, Salohiddin Ashmaviy, Ali Bayonuniy. 1953 yilda «Musulmon birodarlar» uyushmasining bir guruh a'zolari tomonidan Iordaniyada «Hizbut tahrir al-islomiy» tuzilishi. (Taqiyuddin Nabhoniy).

Dunyo bo'yicha faoliyat olib borayotgan ekstremistik tashkilotlar: «Junud ul-Loh», «Jixod», «al-Jihod al-Islomiy», «SHabab-Muhammad», «al-Takfir val-Hijra», «al-Qoida» va boshqalar. Markaziy Osiyo respublikalari mustaqillikka erishgan 1990 yillarning boshlarida bu guruhlarning faollashib ketishi. «Islom lashkarlari», «Tavba», «Adolat», «Tablig'», «O'zbekiston islom harakati».

Terrorizm tushunchasi. Terrorizm — jamiyatda beqarorlik keltirib chiqarish, aholining keng qatlamlarida vahima va qo'rquv uyg'otishga qaratilgan siyosiy kurashning o'ziga xos usuli sifatida.

Xalqaro terrorizm. Xalqaro terrorizm tushunchasi davlatlar, xalqaro tashkilotlar, siyosiy partiya va xarakatlarni beqarorlashtirishga qaratilgan siyosiy qo'poruvchilik faoliyatini ifodalishi. Terrorchilik harakatlarining:

- xalqaro xuquq himoyasidagi ob'ekt yoki sub'ektlarga qarshi qaratilgani;
- mustaqil davlatlar chegaralarini buzish orqali amalga oshirilishi;
- a'zolari ikki yoki undan ortiq davlat fuqarolari, shu jumladan, yollanma shaxslar bo'lgan ekstremistik guruhlar tomonidan sodir etilishi;
- ekstremistik guruhlar tarkibida qo'poruvchilik harakatlari bo'yicha xorijlik

yo'riqchilarning qatnashishi;

—ekstremistik guruh a'zolarining boshqa davlatlar hududi-da tashkil etilgan maxsus lagerlarda tayyorgarlik ko'rishi;

—tayyorgarlik ko'rish va qo'poruvchilikni sodir etishda xorijiy davlatlar va ekstremistik uyushmalar yordamidan, xalqaro tus olgan noqonuniy qurol-yarog'savdosi va narkobiznesdan keladigan moliyaviy manbalardan foydalanilishi uning xalqaro terrorchilik xuruji ekanini ko'rsatuvchi asosiy belgilardan hisoblanishi.

Terrorizmiing moliyaviy manbalari: bosqinchilik, tovon undirish, giyohvand moddalarning noqonuniy savdosi, qimmatbaho metall va toshlar kontrabandasi, soxta pul va qimmatli qog'ozlar ishlab chiqish, fohishabozlik uylari, qimorxonalar ochish hamda totalizatorlar tashkil qilish. 2001 yil 11 sentabr voqealaridan so'ng, 2003 yilning noyabriga qadar 148 mamlakatdagi 300 dan ziyod tashkilotlarga tegishli 1400 ta hisob raqami «muzlatilganligi». BMT Xavfsizlik Kengashining 1333, 1390 va 1455-qarorlari qabul qilinishi, hamda uning ahamiyati.

Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash — dolzarb vazifa. Bugungi dunyoda 500 ga yaqin terrorchilik tashkilotlari faoliyat ko'rsatayotganligi. 1968—1980 yillar davomida ular tomonidan 6700 ga yaqin terrorchilik amaliyoti sodir etilishi. Ekstremizm va terrorizm odamlarning ertangi kunga bo'lgan ishonchiga putur etkazibgina qolmasdan, balki xalq-aro miqyosdagi muammolarni, turli diniy e'tiqod vakillari bo'lgan xalqlar, hattoki, tsivilizatsiyalar orasidagi o'zaro ishonchga soya tashlashi, jahon taraqqiyotining tamal toshi bo'lgan xalqaro iqtisodiy va madaniy hamkorlikning rivojlanishiga to'siq bo'layotganligi.

«Al-Qoida», «Al-Jihod Al-Islomiy», «At-Takfir Val-Hijra», «Hizbullox», «XAMAS» (Falastin islomiy qarshilik haraka-ti), «Abu Sayyof» (Filippin), «Ozod Achex» va «Lashkari ji-qod» (Indoneziya), «Qurolli islomiy harakat» (Jazoir) va boshqa terrorchilik tashkilotlari.

Diniy ekstremizmning musulmon dunyosi uchun xavfi.

Arab davlati Jazoirdagi diniy ekstremistik tashkilotlarning qo'poruvchilik faoliyati tufayli o'n minglab begunoh insonlar halok bo'lgan bo'lsa, radikal islomchilar hokimiyatni boshqarayotgan Sudanda ichki ijtimoiy-siyosiy barqaror-lik mutlaqo izdan chiqqanligi, Darfur mintaqasi esa bugungi dunyo-ning eng fojiali nuqtalaridan biriga aylanganligi. Falastin hududla-ri, Iroq Respublikasi diniy ekstremizm bilan bog'liqterror-chilik harakatlaridan kagga talafot ko'rayotganligi. 2003 yilning fevralida Saudiya Arabistoni ulamolar Kengashi Podshoxlikdagi chet el fuqarolariga hujum qilshni taqiklovchi fatvo chiqarishi.

Janubi-Shariy Osiyo mintaqasida diniy ekstremizm muammosi. Pokiston, Indoneziya, Malayziya hamda Hindiston va Filippinning ayrim quduklarida o'zining xalokatli oqibatlarini namoyon etayotganligi. O'tgan asrning 70-yillari

intixosidan boshlab Afg'oniston diniy ekstremizm va fundamentalizmning eng yirik o'chog'iga aylana boshlaganligi. «Tolibon» ekstremistlar harakati. «Kiberterrorizm» Diniy ekstremistik tashkilotlar faoliyatining jamiyat ri-vojiga salbiy ta'siri. «Jamoat al-ixvon al-muslimin» («Musulmon birodarlar jamoasi»). XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Misr-da jamiyatda islomning o'rni masalasida turlicha yondashuv va qarashlar. Hasan al-Banno tomonidan 1928 yilda «Musulmon birodarlar» tashkilotiga asos solindi. 1939 yilda «Musulmon birodarlar»ni Qur'on va sunnani jamiyatni rivojlantirishning yagona asosi sifatida ko'ruvchi siyosiy tashkilot, deb e'lon qilishi. «Birodarlar» «Allox,— maqsadimiz, payg'ambar — etakchimiz, Qur'on — konstitutsiyamiz, jihad — buyuk orzuimiz» degan shior asosida faoliyat yuritib, markazi Misrda joylashgan musulmonlarning yagona «buyuk islom davlati» qurishni asosiy maqsad sifatida e'tirof etdilar.

1950-1960 yillarda «birodarlar»ga rahbarlik qilgan Sayid Kugb tomonidan tashkilot faoliyatining yanada radikallashtirilishi. 1965 yilda yozgan «Yo'ldagi belgilar» kitobida arab jamiyati «johiliya» davriga qaytib, ma'naviy tanazzulga uchradi, bunday vaziyatda asl dindorlar jamiyatdan ajralib, alohida jamoalar tuzishlari hamda joqiliyaga aylangan jamiyatni islomlashtirish uchun jihad olib borishlari lozim, degan g'oyani ilgari surilishi. Hozirgi kunda «Musulmon birodarlar»-ning mintaqaviy bo'linmalari Baxrayn, Misr, Iordaniya, Yaman, Qatar, Kuvayt, Livan, Birlashgan Arab Amirliklari, Pokiston, Saudiya Arabistoni, Sudan, Suriya, Turkiya, Buyuk Britaniya, Daniya, Shveytsariya, AQSH, Frantsiya va Germaniya kabi mamlakatlarda faoliyat yuritayotganligi.

Misrda faoliyat yuritayotgan «Al-jamoat al-islomiya», «al-Jihad», «at-Takfir val-Hijra», «Jundulloh», Jazoirdagi «Qurollangan islom guruhi», Falastindagi «XAMAS», «Islom jihodi», Saudiya Arabistonidagi «Jumaymana al-Uteybiy», barcha davlatlarda ildiz otishga harakat qilayotgan «Hizbut-tahrir al-islomiy» kabi tashkilotlarni ko'rsatish mumkin.

«Hizb at-tahrir al-islomiy» («Islom ozodlik partiyasi»). Tashkilotga 1953 yilda Taqiyiddin Nabahoniy-(1909—1979) tomonidan asos solinganligi. Dastavval o'ziga Falastinni yahudiylardan ozod qilishni maqsad qilgan Nabaxoniy, keyinchalik musulmon davlatlarini bir-lashtiruvchi xalifalikdavlatini qurishni bosh maqsad deb e'lon qilishi. Ta'limot nazariyasi Nabaxoniy va uning izdoshi Abdul Qaddim Zallurning «Islom nizomi», «Islom davlati», «Xalifa-lik», «Islomiy olamga qaynoq nidolar» va «Hizbut-tahrir»ning tushunchalari», «Demokratiya - kufr nizomi» va «Siyosiy ong» kabi asarlarida bayon etilganligi. «Al-Qoida» («Asos»). Radikal islom g'oyalariga asoslangan ushbu transmilliy diniy-siyosiy guruhning paydo bo'lishiga Usoma bin Ladin rahbarligida Afg'onistonda Sovet armiyasiga qarshi urushda ishtirok etish uchun ko'ngillilarni yollash va ularni qurol-as-laha bilan ta'minlash maqsadida Pokiston hududida tuzilgan «Maktab al-xidmat» byurosi asos bo'lib xizmat qilganligi. «Al-

Qoida» rahbariyati g'oyaviy jihatdan Muhammad ibn Ab-dul-Vaxxob va Sayid Qutblarning asarlarida bayon qilingan tamoyillarga asoslanishi. Hozirgi kunda tashkilotning yashirin guruxlari 33 tadan 88 tagacha mamlakat hududida faoliyat yuritayotganligi, jangarilarining soni esa 3000—7000 kishini tashkil etishi. «al-Qoida» jangarilari AQSHning Tanzaniya va Keniyadagi elchixonalarida oldida bomba ortilgan mashinalarni portlatishi oqibatida 242 kishi xalok bo'lgani va 5000 ga yaqin odam shikastlanganligi. 2001 yilning 11 sentabrda Amerika Qo'shma Shtatlarida turli reyklar bilan Nyu-York, Boston va Vashington shaharlaridan uchgan to'rtta «Boing-757» samolyoti «al-Koida» guruhiga mansub 18 nafar terrorchi tomonidan egallab olinib, ularning ikkitasini Nyu-Yorkdagi xalqaro savdo Markazi joylashgan «egizak» binolarga, bittasini esa AQSH qurolli kuchlari shtabi — Pentagonga yo'naltirilgani. Yana bir samolyot Pensilvaniya shtatidagi Shanksvill rayoniga qulab tushdi.

Umuman olganda, mavjud ma'lumotlarga ko'ra, «al-Qoida» guruhi jangarilari Afg'oniston (1992 yildan), Somali (1992—1993 yy.), Bosniya va Gertsegovina (1992-1995 yy.), Kashmir (1993 yildan), Shimoliy Kavkaz (1995 yildan), Kosovo (1999 y.), Markaziy Osiyo (1999 yildan), Pokistonning Janubiy Vaziriston viloyati (2001 yildan) va Iroq (2003 yildan) hududlarida qurolli to'qnashuv va terrorchilik harakatlarini amalga oshirishda faol ishtirok etib kelmokda.

AQSH kongressi tomonidan tuzilgan Milliy komissiyaning hisobotiga ko'ra, 2001 yil 11 sentabrda amalga oshirilgan terrorchilik harakatlarini AQSH va jahon iqtisodiyotiga bevosita 135 mlrd., bilvosita 2 trln. dollar zarar etkazgan.

Xalqaro maydonda terrorizmga qarshi harakatlar. Misr BMT boshchilig'ida terrorizmga qarshi kurash bo'yicha xalqaro konferentsiya chaqirish taklifini ilgari surish, 1995 yilda Qohirada bo'lgan «Uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash» konferentsiyasi, 1996 yilda Sharm ash-Shayx shahrida bo'lib o'tgan «Tinchlikparvarlar konferentsiyasi».

Nazorat uchun savollar:

1. E'tiqod nima?
2. E'tiqod amalda namoyon bo'lishini izohlang?
3. Ekstremizmning mazmun-mohiyati.
4. Terrorizm tushunchasi.
5. Terrorizmning moliyaviy manbalari.
6. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash – dolzarb vazifa.
7. Islomda e'tiqod erkinligi masalasi qanday asosda keltirilgan?

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to'plami. - T.:1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007.

4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O'zbekiston, 1989
6. Radiyasiyaviy xavfsizlik to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.
7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.
8. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 9-son.
9. Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to'g'risidagi shartnomani (Semipalatinsk, 2006 yil 8 sentyabr') ratifikasiya qilish haqida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2007. 4-son.
10. Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlarsamaradorligini oshirish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.// Xalq so'zi, 2006 yil, 26 avgust.

2-MAVZU: E'TIQOD VA DINIY E'TIQOD TUSHUNCHASI. DUNYOVIY DAVLATNING DINGA MUNOSABATI

Reja:

- 7. E'tiqod tushunchasi va uning namoyon bo'lishi**
- 8. Din- e'tiqodning o'ziga xos ko'rinishi sifatida**
- 9. Dinning jamiyatdagi funksiyalari**
- 10. Dinning bag'rikenglik mohiyati**
- 11. Din yoki e'tiqod erkinligini himoya qiluvchi xalqaro standartlar**
- 12. Din va e'tiqod erkinligi bo'yicha mintaqaviy xalqaro shartnomalar**

E'tiqod tushunchasi. E'tiqod (arabcha «i'taqada» fe'lidan) ishonch, imonli bo'lish ma'nolarini anglatadi. Keng ma'noda e'tiqod inson faoliyati uchun ma'naviy asos, yo'l-yo'riq va mo'ljal bo'lib xizmat qiluvchi, aql, his va iroda vositasida anglangan bilim, g'oya va shu asosda shakllanadigan maqsadlar majmuini hamda ularning to'g'riligiga ishonch bilan bog'liq bo'lgan psixologik holatni ifodalaydi. Bilim va g'oyalar insonning ham aqli, ham qalbi bilan o'zlashtirib olinganidagina e'tiqodga aylanadi. Umuman olganda, e'tiqod shaxs, guruh va ommani jipslashtiruvchi, odamlarni ijtimoiy hayotning faol a'zosiga aylantiruvchi omil hisoblanadi.

E'tiqod inson voyaga yetishi bilan bog'liq holda to'plangan bilimlar, o'ziga xos ehtiyoj va manfaatlar, hayotiy tajriba asosida shakllanib, mustahkamlanib boradi va shaxs faoliyatining izchil, mantiqiy, maqsadli bo'lishiga olib keladi. Ijtimoiy jihatdan e'tiqod insonning faoliyati bilan bog'liq bo'ladi. Zero, e'tiqod faqat amaliy faoliyat jarayonida o'zligini namoyon qiladi. Yuqoridagi sifatiy xususiyatlar bilan bir qatorda jur'atsizlik, qat'iyatsizlik va befarqlik kabi holatlar hammavjudligini va ular e'tiqodning zaifligini ko'rsatishini qayd etish lozim. Islom Karimov ta'kidlaganlaridek, "...birovning hayotiga, yonatrofda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga betaraf va beparvo qarab, shunchaki kuzatuvchi bo'lib yashaydigan odamdan qo'rqish kerak. Ulardan hech qachon yaxshilik chiqmaydi. Chunki ulard na iymon, na iroda bo'ladi. Ular hatto o'z xalqi va Vatani taqdiriga ham bamisoli begona odamdek qaraydi. Azaldan ma'lumki, beparvo odam dushmandan ham xavfliroqdir. Chunki dushmanning kimligi, asl qiyofasi siz uchun oldindan ma'lum bo'ladi. Biroq loqayd va beparvo odamning qiyofasini birdaniga bilib bo'lmaydi. Shuning uchun u ichingizda yurib, sizga qarshi tish qayraydigan dushmanlar uchun imkoniyat yaratib beradi. Mashhur faylasuflardan biri ana shu hayotiy haqiqatni chuqur tahli etib, quyidagi haqqoniy fikrlarni bayon qilgan: *«Dushmanlardan qo'rqma — nari borsa, ular seni o'ldirishi mumkin. Do'stlardan qo'rqma — nari borsa, ular senga xiyonat qilishi mumkin. Befarq odamlardan qo'rq — ular seni o'ldirmaydi ham, sotmaydi ham, faqat ularning jim va beparvo qarab turishi tufayli yer yuzida xiyonat va qotilliklar sodir bo'laveradi»*. E'tiqodi zaif ishilar ko'pincha boshqalarga ergashib yoki taqlid qilib yashaydilar. Sharoitga qarab goh u, goh bu tomonga og'adilar. Bunday e'tiqodiy zaiflik, bo'shliq shaxs kamolotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar e'tiqod mutaassib, irqiy, millatchilik, tor siyosiy va iqtisodiy manfaatlar bilan cheklangan bo'lsa, bunday holda u buzg'unchilik, beqarorlik xizmat qiladi, rivojlanishga to'siq bo'ladi. Taraqqiyot, hurlikka yetaklovchi ishonch va e'tiqod bilan buzg'unchi, aldanchi, adashtiruvchi, yolg'on «e'tiqod»ni farqlash juda muhim. Shu nuqtai nazardan qaraganda, sog'lom e'tiqod shaxs dunyoqarashi tizimida muhim o'rinni egallaydi. Uning ahamiyati birinchidan, shaxs dunyoqarashidagi barqarorlikni belgilovchi halqa sifatida chiqishida, ikkinchidan, mavjud yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklardan cho'chimaslik ularga qarshi tura olish va bartaraf etishning oqilona yo'llarini izlashga, uchinchidan xulqidagi sobitlik, izchillik va amaliyotdagi faollikni ta'minlashga xizmat qilishida ko'rinadi. Shuning uchun, kishilarda ijtimoiy qadriyatlar, buyuk kelajak, taraqqiyotga bo'lgan ishonchni, ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishga bo'lgan e'tiqodni shakllantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Din e'tiqodning o'ziga xos ko'rinishi sifatida. Har qanday e'tiqod diniy bo'lavermaydi. Ammo din ham e'tiqodning o'ziga xos ko'rinishi sifatida jipslashtiruvchi xususiyatga ega. Diniy e'tiqod bu— inson irodasidan yuqori turgan zotga imon keltirish, undan madad olish, asotiriy voqea-hodisalarning takror sodir

bo'lishi va unga daxldorlik hamda muayya tasavvur, aqida, muqaddas kitob, payg'ambar, avliyo va hokazolarga ishonch demakdir. Diniy e'tiqodda muayyan timsollar (buyum, harakat, so'z, matnlar) diniy ma'no va mazmun kasb etadi. Ularning majmui diniy yo'nalishning shakllanishi va faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi. Har bir din yoki diniy konfessiya (yo'nalish)ning sobit aqidalari mavjud. Islom dinida imoni mufassal quyidagi aqidani – Alloh, Uning farishtalari, muqaddas kitoblari, payg'ambarlari, oxirat kuni, taqdir (yaxshilik va yomonlik Allohning irodasi bilan bo'lishi)ga va o'lgandankeyin tirilishga ishonishni o'z ichiga oladi.

Diniy e'tiqod- Allohning kalomi haqiqiy ekanligiga astoydil ishonish, iymonning 3 unsurlaridan biri. E'tiqodning sinonimi sifatida turli aqidaviy maktablar tasdiq, aqida, akd terminlarini ishlatganlar. Mazmuni jihatdan E'tiqodga eng yaqin turadigani tasdiq (bilan-qalb) bo'lib, Alloh va Uning Qur'on orqali yetkazgan so'zlari haqiqiy ekanini chin qalbdan e'tirof etishdir. Ular o'rtasidaga farq atiga shundaki, tasdiq Allohning so'zlari haqiqiy va ishonchli ekanligani ichki mulohaza bilan anglash, E'tiqod bo'lsa mana shunga qo'shilish, unga qalbdan imon keltirishdir. Dinning "funksiya" va "rol" tushunchasini farqlash lozim, ular bir-biri bilan bog'liq, lekin o'xshash emas. Funksiya –bu jamiyatning harakat usuli bo'lsa, rol- bu funksiyani bajarish natijalarining jami yig'indisidir. Shu o'rinda dinning bir qancha funksiyalari mavjud: dunyoqarashni shakllantirish, kompensatorlik, kommunikativ, regulyativ va boshqa dunyoqarashni shakllantirish funksiyasi dinda inson, jamiyat, tabiatga nisbatga nisbatan aniq bir qarashlarning mavjudligi tufayli amalga oshiriladi. Din ma'lum nuqtai naardan tushunish (dunyoni to'la va undagi ayrim hodisa va jarayonlarni alohida tushuntirish), dunyoni kuzatish (his qilish va idrok etish orqali dunyoni aks ettirish) dunyoni his qilish (hissiy qabul qilish yoki rad etish), dunyoviy munosabat baho va hokaolarni o'z ichiga oladi. Diniy dunyoqarash Yaratganga nisbatan oliy tuyg'u va mezonlarni belgilaydi. Bunda mavjud bir borliqga tushuncha berish dinga ishonganlar uchun turli cheklashlar dorasidan chiqish imkonini beradi, yorqin kelajak, huzur-halovatga erishish uchun umid, azob- uqubat, baxtsizlik, yolg'izlik, tushkunlikdan ozod bo'lishni qo'llab quvvatlaydi. **Kompensatorlik funksiyasi ham odamlar ongining qayta shakllanishini, turmushning ob'ektiv shart-sharoitlarini o'zgartirishdagi cheklanish, qaram bo'lish va ojilikni to'ldiradi.** Ruhiy erkinlik orqali real jabr-zulm bartaraf etiladi; ijtimoiy guruhlar gunohga botish va azob chekish borasida teng huquqli bo'ladi; diniy tashkilotlar tomonidan beriladigan xayr-ehsonlar, mehr-shafqat, tarbiya, daromadlarni qayta taqsimlash mazlumlarning musibatini yengillashtiradi. va h.k. Umuman olganda, ruhiy arbalarni bartaraf etish, tasalli berish, ma'naviy ozuqa olish kabi kompensatsiyaning psixalogik aspektlari muhim ahamiyatga egadir.

Komunikativlik funksiyasi muloqotni ta'minlaydi. *U ham diniy, ham diniy bo'lmagan faoliyat va munosabatlarda vujudga keladi, axborot almashish, o'aro ta'sir*

ko'rsatish axborot almashiш, ўzaro taъsir kўrsatiш, insonni inson tomonidan idrok etish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Diniy ong ikki xil muloqotni belgilaydi. **Regulyativlik funksiyasi** ma'lum bir g'oyalar, qadriyatlar, yo'l –yo'riqlar, streotip qoliplar, fikrlar an'analar, rusumlar, institutlar orqali individ, guruh va jamoalarning faoliyati, munosabatlari ongi va axloqini boshqarishdan iborat. Ayniqsa, me'yorlar tizimi (diniy huquq, axloq va h.k.), namunalar (taqlid uchun ko'p sonli misollar), nazorat (qoidalar bajarilishini kuzatish), rag'batlantirish va jao berish (haqiqiy va o'limdan keyin taqdirlanishiga va'da berish) muhim ahamiyatga ega.

Intergatsion –dezintegratsion funksiyasi- individ, guruh va institutlarni bir tomondan birlashtiradi, boshqa tomondan ularni ajratadi. Integratsiya shaxslar, ayrim ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar, bir butun jamiyatdagi barqarorlik va chidamlilikni saqlasa, dezintegratsiya uni zaiflashishiga olib keladi. Integratsion funksiya ma'lum bir ma'noda yagona diniy e'tiqod mavjud bo'lganda amalga oshiriladi. Agar shaxslarning diniy ongi va xulq-atvorida bir-biriga muvofiq bo'lmagan g'oyalar, ijtimoiy guruh va jamiyatda bir-biriga qarama-qarshi konfessiyalar paydo bo'lsa, dinning funksiyasi dezintegratsion bo'ladi. Madaniyatni targ'ib qilish funksiyasi oldin madaniyatning ma'lum bir qatlamlari –yozuv, kitob bosish, san'atning umuman rivojlanishiga yordam bergan bo'lsa, hozirida ba'zi madaniy fenomenlarni rag'batlantirib, ba'zilarini inkor etgan holda diniy-madaniy qadriyatlarni saqlash va ko'paytirish, ilmiy-ma'naviy merosni nasldan-naslga qoldirish vazifasini bajaradi. Legitimlashtirish-legitimlarni olib tashlash funksiyasi ba'I jamoat tartiblari, institutlar, munosabatlar, me'yorlar, namunalarni majburiyat sifatida qonuniy qilish yoki ularning ba'zilarini qonundan chiqarish vaifalarini amalga oshiradi. Din ma'lum huquqiy talab va majburiyatlarni ilgari suradi va uning asosida ba'zi ko'rinishlarga, ularga ma'lum munosabatni shakllantirishda baho beradi.

Bunda majburiy va e'tiroz qilib bo'lmaydigan karakter muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagilardan qisqa xulosa qilib aytganda, din insoniyat tarixida, birinchidan, umuminsoniy axloq me'yorlarini o'ziga singdirib olib, ularni hamma uchun majburiy xulq –atvor qoidalariga aylantirgan; ikkinchidan odamlarning bahamjixat yashashiga ko'maklashgan; uchinchidan odamlarda ishonch hissini mustahkamlagan hamda hayot sinovlari, muommo va qiyinchiliklarini yengib o'tishlarida kuch bag'ishlagan; to'rtinchidan, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolish hamda hayot sinovlari, muommo va qiyinchiliklarni yengib o'tishlarida kuch bag'ishlagan; to'rtinchidan, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarni saqab qolish hamda *avloddan-avlodga yetkaishga yordam bergan va ana shu yo'l bilan madaniyat rivojiga kata ta'sir ko'rsatgan.*

Dinning bag'rikenglik mohiyati. «Bag'rikenglik» tushunchasi ilmiy faoliyat va ijtimoiy hayotning turli sohalari, jumladan, siyosat va siyosatshunoslik, sosiologiya, filofosiya, ilohiyot, qiyosiydinshunoslik kabi sohalarda keng istifoda etiladigan

tushunchalardan biri hisoblanadi. Lotincha *tolerare*, ya'ni «chidamoq», «sabr qilmoq» ma'nosini anglatgan bu so'z, asosan bir insonning boshqa inson dunyoqarashiga toqat qilishini bildirsa-da, etimologik tahlil doim ham uning tom ma'nosini ochib beravermaydi. Diniy bag'rikenglik turli din vakillari e'tiqodidagi mavjud. Aqidaviy farqlardan qat'i nazar, ularning yonma-yon, o'zaro tinch-totuv yashashini anglatadi. Diniy bag'rikenglik turli din vakillari e'tiqodidagi mavjud aqidaviy farqlardan qat'i nazar, ularning yonma-yon, o'zaro tinch-totuv yashashini anglatadi. Har kim o'z e'tiqodiga amal qilishda erkin bo'lgani holda bu huquqqa boshqalar ham ega ekanini e'tirof etmog'i lozim. Islom, hinduiylik, xristianlik yoki boshqa dinlardan qay biriga mansub bo'lishidan qat'i nazar, inson deyarli bir xil histuyg'ularni boshidan kechiradi. Dinlar fenomenologiyasi va psixologiyasi kabi fanlar masalaning shu tomonlarini o'rganadi. Axloq– etik tizimlarni o'rganish ham dinlardagi umumiy, o'xshash jihatlarni ochib beradi. Buddaviylarning 5 ta, qadimgi Ahdning 10 ta va islomning asosiy o'gitlaridagi o'xshashlikni keltirish kifoya. Demak, dinlarning barchasi uchun bir bo'lgan mutlaq mohiyatiga kirmoq darkor va shu asosda diniy hayot fenomen (hodisa)larini talqin qilmoq kerak. Bu, o'z navbatida, bag'rikenglik ruhida yondashuvni talab qiladi. Din bayrog'i ostida faoliyat ko'rsatayotgan ayrim harakatlar va ularning ta'limotini inobatga olmaganda, aslida barcha dinlarda ezgulik g'oyalar ustuvor bo'lib kelgan. «Yaxshilik qil, yomonlik qilma» demagan birorta diniy ta'limot yo'q. Shunday ekan, barcha dinlarni, hatto eng qadimgilarini ham bag'rikenglik ruhida o'rganmoq zarur. Islom dini o'zining ilk davridayoq bag'rikenglik dini sifatida namoyon bo'ldi. Islomda e'tiqod erkinligi ochiq-oydin e'lon qilingan: «Baqara» surasining 256-oyatida «La ikraha fid-din» – «Dinda zo'rlash yo'q», deyilgan. Milliy va diniy rang-baranglik hamda e'tiqod erkinligini qaror toptirish masalalariga bag'ishlangan va to'lig'icha bag'rikenglik ruhi bilan sug'orilgan Qur'on oyatlari mazmunidan quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin. Eng avvalo, odamlarning tili va rangidagi farqlar tushunuvchilar uchun Xudoning mo'ljalaridandir. Ayni paytda, dunyodagi turli-tumanlik Yaratganning irodasi va hikmati bilan bog'liq. Xudo dastlab odamzotni bir ummat qilib yaratgandi, so'ngra ularni turli qabila, xalq va dinlarga ajratishni iroda qildi. Bunday rang-baranglikdan maqsad – umumiy farovonlik yo'lida insonlar bir-birlari bilan musobaqa qilmoqlari darkor. Boshqa jamoalar bilan hamjihatlikni chuqurlashtirish uchun musulmonlar ular bilan, ayniqsa, kitob ahli – yahudiylar va nasroniylar bilan muloqot qilmoqlari lozim. Qur'on bu dunyoni barcha xalq va din vakillari tinch-totuv yashaydigan zamin deb e'lon qildi. Dinlarning turli-tumanligi Yaratgan tomonidan o'rnatilgan ekan, uni bekor qilish yoki hammani bir din bayrog'i ostida zo'rlab birlashtirish mumkin emas.

Shu bilan birga oyatlarda haqiqiy e'tiqod ichki imondan kelib chiqishi ta'kidlanganini ham qayd etish lozim. Shunday ekan, uni zo'rlik bilan o'rnatib bo'lmaydi. «Dinda zo'rlash yo'q» oyatini, insonga tanlash ixtiyori berilgan va buning

uchun uning o'zi javob beradi, degan ma'noda tushunish ham mumkin. Bundan tashqari, qiyomatda e'tiqod masalasidagi bahslarni Yaratganning o'zi hal qiladi. Ungacha esa insonlar faqat xayrli ishlarda o'zaro musobaqalashmoqlari kerak. E'tiqod masalasida monopoliya bo'lishi mumkin emas. Umuman olganda, Qur'onning 50 dan ortiq surasidagi yuzlab oyatlarda musulmonlar mo'min-qobillik, tinchlikparvarlik va boshqa e'tiqod vakillariga nisbatan bag'rikenglikka da'vat etilgan. Muhammad payg'ambar ham o'z hayotlari davomida hech qachon hech kimni islomga kirishga majbur qilmaganliklarini, biron marta u yoki bu harbiy harakat diniy e'tiqod tufayli bo'lmaganini ham yoddan chiqarmaslik lozim. XXI asr boshida davlatlar hamkorligi borasida faoliyat ko'rsatayotgan tashkilotlarning soni 1000 dan ortib ketdi. Ulardan 300 tasi hukumatlararo tashkilotlardir. Xalqaro tashkilotlar orasida eng nufuzlisi va yirigi Birlashgan Millatlar Tashkilotidir (BMT). BMTning 1945 yili qabul qilingan Ustavida o'zaro bag'rikenglik ruhida yaxshi qo'shnichilik kayfiyatida yashash, xalqaro tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlashda hamjihat bo'lib, harakat qilish asosiy maqsadlardan biri, deb e'lon qilindi.

BMT tizimida Fan, ta'lim va madaniyat sohasida ixtisoslashgan tashkilot (YUNESKO) mavjud. Ushbu tashkilot tomonidan hozirga qadar ishlab chiqilgan 70 dan ortiq xalqaro hujjat, konvensiya, kelishuv va protokollar qatorida 1995 yil 16 noyabrda qabul qilingan «Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi» alohida o'ringa ega ekanini ta'kidlash zarur. Deklaratsiyada irqi, jinsi, kelib chiqishi, tili, dinidan qat'iy nazar, bag'rikenglikni targ'ib etish, inson huquqlari va erkinliklariga hurmat bilan qarash kabi majburiyatlar aks etgan. 1998 yil 6 noyabrda Toshkentda o'tkazilgan YUNESKO Ijroiya Kengashining 155-sessiyasida «Tinchlik madaniyati va YUNESKOning a'zo davlatlaridagi faoliyati» Deklaratsiyasi qabul qilindi. YUNESKOning «Tinchlik madaniyati» konsepsiyasi BMT tomonidan ma'qullanib, 2000 yil «Xalqaro tinchlik madaniyati yili», 2001 yil esa «Xalqaro madaniyatlararo muloqot yili», deb e'lon qilindi. 1995 yilda, shuningdek, YUNESKOning «Dinlararo va madaniyatlararo muloqot» Dasturi qabul qilindi. U diniy urf-odatlar va o'ziga xos madaniy qadriyatlar, ularning dunyo madaniyatida tutgan o'rnini yoritishga xizmat qiladi. Dastur doirasida Rabot (1995, 1998), Mal'ta (1997), Toshkent (2000) shaharlarida dinlararo muloqot mavzusida xalqaro anjumanlar o'tkazildi. 2000 yil 13–15 sentyabrda Toshkentda o'tgan dinlararo muloqot YUNESKO Kongressi Markaziy Osiyodagi madaniy, diniy va etnik xilma-xillikni muhokama qildi. Unda 40 ga yaqin davlatdan 80 dan ortiq turli din va konfessiyalarga mansub vakillar, yirik mutaxassislar ishtirok etdi. Kongressdan so'ng 18 sentyabrda Buxoro shahrida «Tasavvuf va dinlararo muloqot» mavzusida xalqaro simpozium bo'lib o'tdi. Unda «tasavvuf»ga bag'rikenglikni targ'ib etuvchi, tinchlikka chaqiruvchi islom dinining noyob, o'ziga xos ko'inishi, degan ta'rif berildi. Shuningdek, 2001 yil sentyabrda Toshkentda o'tgan Osiyo – Tinch okeani mintaqasi YUNESKO «Bag'rikenglik tarmog'i»ning ikkinchi

yig'ilishida bag'rikenglik tamoyillari o'zbek xalqining urf odatlari bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlandi. Ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha xalqaro islom tashkiloti (ISESCO) tomonidan Toshkentning islom madaniyati poytaxti deb e'lon qilinishi munosabati bilan 2007 yil 14-15 avgustda Toshkent va Samarqand shaharlarida "O'zbekistonning islom sivilizasiyasi rivojiga qo'shgan hissasi" mavzuida bo'lib o'tgan xalqarokonferensiyada ham mamlakatimizning jamiyatda bag'rikenglik madaniyatini kamol toptirish yo'lidagi yutuqlari yana bir bor e'tirof etildi. Anjumanda 30 dan ortiq davlatlardan kelgan mehmonlar, jumladan, Islom konferensiyasi tashkiloti, Arab davlatlari ligasi, YUNESKO vakillari, shuningdek 100 dan ziyod davlat va jamoat arboblari, taniqli diniy ulamolar ishtirok etdi. Anjuman qatnashchilarining yakdil fikricha, o'zbek xalqi o'z daholarining xizmati bilan islom madaniyati va fani taraqqiyotiga, islom sivilizasiyasini rivojlatirish orqali butun dunyo sivilizasiyasi ravnaqiga ham ulkan hissa qo'shgan. Bugungi kunda ham mamlakatimiz boy tarixiy, ilmiyma'rifiy va madaniy merosni o'rganish, milliy qadriyatlarni asrabavaylash va targ'ib etish, ma'rifatli islom g'oyalarini yoyish hamda diniy bag'rikenglikni qaror toptirish va mustahkamlashda butun dunyoga o'rnak bo'lmoqda. Hozirgi davrda davlat va din munosabatlari. Davlat va dinmunosabatlarning ildizlari juda qadim davrlarga borib taqaladi. Ayni paytda ushbu munosabatlar turli tarixiy davrlarda turlicha mazmun kasb etgan. Ular orasidagi munosabat sinkretik xarakterga ega bo'lgan, O'rta asrlardagi kabi din jamiyatning barcha sohalarida, shu jumladan, davlat hayotida to'la hukmronlik qilgan davrlar ham bo'lgan. Muayyan davlatlarda dini butunlay inkor etilgan, ya'ni ateizm ustunlik kasb etgan. Har bir davlat o'zining dinga bo'lgan munosabatini muayyan me'yoriy huquqiy hujjatlar va qonunlar orqali tartibga solib kelgan. Shunday bo'lsa-da, shaxsning boshqalar bilan birgalikda o'zi hohlagan dinga e'tiqod qilishi erkinligi aslo unga davlat tomonidan taqdim etilgan sovg'a emasligini ta'kidlash zarur. Din va e'tiqod erkinligi, boshqacha aytganda, insonning diniy huquqlari shaxsning asosiy va tabiiy huquqlaridan biridir. Bugun, XXI asr ibtidosida davlat va dinning o'zaro munosabatlari bo'yicha davlatlarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- **Dinga davlat dini maqomi berilgan davlatlar** (Qatar, Pokiston, Kosta-Rika);
- **Cherkov ta'siri doirasidagi davlatlar** (Daniya, Buyuk Britaniya, Shimoliy Irlandiya);
- **Dunyoviy davlatlar yoki diniy munosabatlarda betaraflik yo'lini tutuvchi davlatlar** (Burundi, Madagaskar, Niger, Turkiya, Chad);
- **Rasmiy dinga ega bo'lmagan davlatlar** (Argentina, Belorus', Boliviya, Gana, GFR, Gonduras, Ispaniya, Italiya, Kabo-Verde, Mavrikiya, Slovakiya, Sudan, Tailand, Chexiya);
- **Din davlatdan ajratilgan davlatlar** (AQSh, Gollandiya, Peru, Portugaliya, Rossiya, Fransiya, Ukraina, O'zbekiston);

- **Katolik cherkovi bilan kelishuvga ega davlatlar** (Avstriya, Vengriya, Venesuela Gaiti, GFR, Dominikan Respublikasi, Ispaniya, Liviya, Mal'ta, Monako, Marokash, Pol'sha, San-Marino, Qozog'iston);

- **Huquqiy e'tirof etilgan diniy guruhlarini muhofaza qiluvchi davlatlar** (Ispaniya, Italiya, Kabo-Verde, Chexiya);

- **Diniy – jamoaviy tizimli davlat** (Isroil).

Albatta, bunday guruhlashtirish, ma'lum darajada, shartli xarakterga ega. Shunday bo'lsa-da, u davlat va din o'rtasidagi munosabatlarining asosiy xarakterli xususiyatlarini ochib beradi. Davlat va di munosabatlarining huquqiy asoslari. Hozirgi davrda jahondagi davlatlarning yarmidan ko'pi dinning davlatdan ajratilganini yoki davlatning cherkovga nisbatan betarafligini ifodalaydigan, Konstitutsiya yoki qonun darajasida belgilab qo'yilgan qoidalarga ega. Yuridik tan olingani yoki olinmaganidan qat'i nazar, barcha davlatlar din va e'tiqod erkinligiga hurmat bilan qarashlarini e'lon qilganliklarini ta'kidlash zarur. Tarixan din davlat va uning huquqiy tizimi rivojlanishiga juda jiddiy ta'sir o'tkazib kelgan. Bugungi kunda diniy – huquqiy ta'limotlarning davlat va huquq rivojlanishiga, vijdon va e'tiqod erkinligi amalga oshirilishiga ta'siri quyidagi xalqaro – huquqiy shakllarda namoyon bo'ladi:

- fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligining hamda din va e'tiqod asosida toqatsizlik va kamsitilishlarga yo'l qo'ymaslikning konstitutsiyaviy va huquqiy kafolatlari. Davlatlar tomonidan qabul qilingan konstitutsiyalar va va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan asosiy qoidalar inson huquqlarini ta'minlashda favqulodda muhim ahamiyatga ega. Zero, aynan ular davlat organlari aralashuvidan xoli

bo'lgan shaxs va jamoa erkinligi, jumladan, fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligi kabi asosiy tamoyillarga taalluqli sohani yaratadi;

- milliy konstitutsiyalar va qonunchilik doirasida fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligining huquqiy kafolatlari;

- din va e'tiqod asosida toqatsizlik va kamsitishlarning oldini olishga qaratilgan va bunday harakatlar sodir etilgandategishli javobgarlikni nazarda tutadigan jinoyat qonunchiligi;

- shaxsning o'z xohishiga ko'ra dinga yoki e'tiqodga ega bo'lish erkinligini kamsituvchi, majburlashni taqiqlovchi konstitutsiyaviy va huquqiy qoidalar;

- bolaning din yoki e'tiqod bilan bog'liq sohada ta'lim olish huquqiga taalluqli konstitutsiyaviy va qonunchilik qoidalari;

- dinga e'tiqod qilish yoki e'tiqodni erkin ifodalashga oid konstitutsiyaviy va huquqiy kafolatlari hamda bu erkinlikka nisbatan cheklovlar;

- din yoki e'tiqod bilan bog'liq marosimlarni bajarish yoki shu sabab bilan to'planish, shu maqsad uchun joylar tashkil etish, ularni saqlash;

- tegishli xayriya va insonparvarlik tashkilotlarini tuzish hamda ularning faoliyatini yo‘lga qo‘yish;
- diniy marosimlar yoki urf-odatlar yoxud e’tiqod bilan bog‘liq axborot materiallarini yaratish, chop etish va tarqatish;
- din yoki e’tiqod bilan bog‘liq ta’limni bunday maqsad uchun mos bo‘lgan joylarda olib borish;
- alohida shaxslar va tashkilotlardan ko‘ngilli moliyaviy yordam hamda boshqa ehsonlarni so‘rash va qabul qilish;
- u yoki bu din yoki e’tiqod ehtiyojlari va me’yorlariga mos ravishda tegishli rahbarlarni tayyorlash, tayinlash, saylash yoki vorislik asosida tayinlash;
- din yoki e’tiqod qoidalariga muvofiq ravishda dam olish kunlariga rioya etish, bayramlarni nishonlash, marosimlarni bajarish;
- milliy va xalqaro darajada din va e’tiqod sohasida alohida shaxslar va jamoalar bilan aloqalar o‘rnatish;
- din va e’tiqod sub'ektlariga taalluqli huquq va erkinliklar bilan bog‘liq konstitusiyaviy va huquqiy qoidalar.

Davlat va din o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning xususiyatlari. Hozirgi davrda davlat va din o‘rtasidagi munosabatlar bir qator xususiyatlari bilan ajralib turishini ta’kidlash zarur. Eng avvalo, “Sovuq urush” davri tugagandan keyin siyosiy mafkuraga muvofiq o‘tkazib kelingan dinga qarshi siyosat hamda diniy faoliyat ustidan nazorat qilish siyosati asta-sekin susayayotganini qayd etish lozim. Shu bilan birga, avtoritar tuzumlar tomonidan ijtimoiy munosabatlarga zid, deb hisoblangan holda o‘z diniy e’tiqodiga ega jamoalarga nisbatan toqatsizlik va kamsitish siyosatining saqlab qolinayotganini ham yoddan chiqarib bo‘lmaydi. Ayni paytda, bunday siyosat mohiyatan siyosiy xususiyatga ega nizolar doirasida ba’zi etnik diniy jamoalarga nisbatan ham amalga oshirilmoqda. Kam sonli diniy jamoalarga nisbatan yoki aholining ko‘pchiligi muayyan dinga etiqod qo‘yganlarga nisbatan davlat doirasidagi siyosat, qonunchilik va amaliyotni saqlab turishni ham hozirgi davrda davlat va din munosabatlariga xos xususiyatlar qatorida sanash mumkin. Hozirgi davr diniy sektalarning ko‘pligi, yangilarining paydo bo‘lishi bilan ham xarakterlanadi. Mazkur jarayon sektalar yoki yangi diniy oqimlarga nisbatan toqatsizlik va kamsitish sohasidagi siyosatning hamda qonunchilik amaliyotining kuchaytirilishi kabi holatlarning kuzatilishida o‘z ifodasini topmoqda. E’tiqodi nuqtai nazaridan harbiy xizmatni o‘tashdan bo‘yin tovlayotganlarga qarshi yo‘naltirilgan siyosat, qonunchilik va amaliyotni saqlab turishni ham yuqorida qayd etilgan xususiyatlar qatorida sanash mumkin. Umuman olganda, kam bo‘lsa-da, uchraydigan yuqoridagi kabi holatlar shaxsiy maqom to‘g‘risidagi qonunlar, qoidalar mavjudligi, ularning talqin etilishi, an’analar, ijtimoiy omillar hamda diniy ekstremizm deb ataluvchi hodisalar bilan

izohlanadi. Bu davlatlar va huquqiy munosabatlarning nodavlat sub'ektlariga bir xilda xosdir.

Din yoki e'tiqod erkinligini himoya qiluvchi xalqaro standartlar.

Xalqaro hamjamiyat tomonidan insonning asosiy tabiiy huquqlaridan biri sifatida tan olingan din va e'tiqod erkinligiga inson huquqlari bo'yicha barcha asosiy xalqaro hujjatlarning eng muhim qoidalari bag'ishlangan. Vijdon erkinligi bilan bog'liq masalalarni tartibga soluvchi xalqaro hujjatlarni BMT va uning ixtisoslashtirilgan muassasalarining universal xalqaro shartnomalari hamda inson huquqlari bo'yicha mintaqaviy xalqaro konvensiyalar va shartnomalar kabi ikki guruhga ajratish mumkin. Vijdon va din erkinligi huquqi quyidagi universal xalqaro hujjatlarda mustahkamlab qo'yilgan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ustavida insonning huquqlari va asosiy erkinliklarini hurmat qilishni rag'batlantirish va rivojlantirish bo'yicha xalqaro hamkorlikni amalga oshirish zarurligiga oid majburiy xususiyatga ega umumiy yuridik qoidalar mujassamlangan. Lekin unda bularning aniq ro'yxati yo'q. Shu bilan birga, Bu Ustavida inson huquqlariga rioya etishni tartibga soluvchi - inson shaxsi sha'ni va qadr-qimmatini, xalqlarning teng huquqligi, erkak va ayollarning teng huquqliligi e'tirof qilingan. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida xalqaro Pakt 1966 yil 16 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi rezolyusiyasi bilan qabul qilingan, imzolash, ratifikatsiya qilish va qo'shilish uchun ochilgan, 1976 yil 3 yanvardan kuchga kirgan. Paktning Kirish qismi, 1,3,5-moddalari davlatlarning BMT Ustaviga muvofiq inson huquqlarini rag'batlantirish bo'yicha qabul qilgan majburiyatlariga e'tiborni qaratadi hamda har bir alohida inson bunday huquqlar rag'batlantirilishiga hamda ularga rioya etilishiga erishishi lozimligini eslatadi. Shuningdek, Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi erkin inson shaxsi idealiga har bir odam fuqarolik va siyosiy erkinlikdan hamda qo'rquv va muhtojlikdan xalos bo'lgan, o'z fuqarolik va siyosiy huquqlari qatori iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlaridan ham foydalana olishi uchun tegishli shart-sharoit yaratilgandagina erishish mumkinligini e'tirof etadi. Pakt ota-onalar va tegishli hollarda qonuniy vasiylarning o'z bolalarini o'zlarining shaxsiy dini yoki e'tiqodlariga binoan ularga diniy yoki ma'naviy ta'lim berishni ta'minlash erkini hurmat qilish huquqini ham tan oladi. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktga qo'shimcha protokol, ushbu Pakt qoidalariga muvofiq tuzilgan Inson huquqlari bo'yicha qo'mitaga Paktga bayon qilingan huquqlarining poymol qilinishi qurboni bo'lganini tasdiqlayotgan shaxslar xabarlarini qabul qilish va ko'rib chiqish imkonini beradi. Din yoki e'tiqod asosida toqatsizlik va kamsitishlarning har qanday shakllarini yo'qotish to'g'risidagi Deklaratsiya BMT Bosh assambleyasining 1981 yilning 25 noyabridagi Rezolyusiyasi bilan e'lon qilingan. Unda, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Paktning aksilkamsitilish me'yorlariga aniqlik kiritiladi. Ushbu Deklaratsiya yuridik jihatdan majburiy bo'lmasada, bugungi kunda uning qoidalari xalqaro odatiy huquq me'yori ekanini

tasdiqlash mumkin. Ushbu Deklaratsiya bilan xalqaro Pakt o'rtasidagi bog'liqlik ravshandir. Ushbu Deklaratsiyaning 1-moddasi xalqaro Paktning 18-moddasi dastlabki uch bandini aynan takrorlaydi. Deklaratsiyaning 2 va 3-moddalari esa xalqaro Paktning kamsitishlarga qarshi qaratilgan qoidalarini tasdiqlaydi. 2-moddaning 1 bandida "hech kim dini yoki e'tiqodi tufayli har qanday davlat, muassasa, shaxslar guruhi yoki alohida shaxslar tomonidan kamsitilishi kerak emas", deb qayd etilgan. Deklaratsiya buni tasdiqlar ekan xalqaro Paktdan ham ilgari ketadi, chunki unda ham davlat, ham xususiy shaxslar xatti-harakatlari ko'zda tutiladi. 2-moddaning 2-bandi "din yoki e'tiqod asosidagi toqatsizlik va kamsitishni" "inson huquqlari va asosiy erkinliklari tengligiga asoslangan e'tirofni, bundan foydalanish yoki amalga oshirishni yo'q qilish yoki kamsitish maqsadida din yoki e'tiqodga asoslangan har qanday farqlash, istisno etish, cheklash yoki ustuvorlik berish" sifatida belgilaydi. Ushbu ta'rif BMTning Inson huquqlari bo'yicha qo'mitasining 18-son "Umumiy qaydlar" idagi "kamsitish" tushunchasining talqini bilan hamohangdir. Shunday bo'lsa ham, ushbu ta'rif torroqdir, chunki unda "inson huquqlari va asosiy erkinliklariga asoslangan e'tirofni, bundan foydalanish yoki amalga oshirishni yo'q qilish yoki kamsitish" qayd etiladi, xolos. Inson huquqlari bo'yicha qo'mitaning ta'rifida esa bu "barcha huquq va erkinliklar" ga tegishli ekani qayd qilingan. 1981 yilgi Deklaratsiyaning 3-moddasida 2-moddadagi kamsitishlarga qarshi qaratilgan me'yorlarning ahamiyatiga urg'u berib, "odamlarni dini yoki e'tiqodi asosida kamsitish inson shaxsi qadr-qimmatini haqoratlash hamda BMT Ustavi tamoyillarini inkor etish bo'lib, Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasida bayon etilgan inson huquqlari va asosiy erkinliklarini buzish sifatida qoralanadi", deb ta'kidlanadi. Bu 1981 yilgi Deklaratsiya ko'rilayotgan masalalar nuqtai nazaridan o'zidan oldin qabul qilingan shartnomaviy majburiyatlarda mavjud bo'lgan qoidalardan nariga o'tmaganini ko'rsatadi. Deklaratsiyaning 4-moddasida FSHXPning 2 (3) moddalari kabi "barcha davlatlar din yoki e'tiqodi asosida kamsitishning oldini olish va bartaraf etish uchun samarali choralar ko'rishlari kerak" hamda "har qanday shunday kamsitishni taqiqlash zarur bo'lgan hollarda qonun qabul qilish yoki mavjud qonunlarni bekor qilish, shuningdek mazkur sohada kamsitishlarga qarshi kurashish bo'yicha barcha tegishli choralarni ko'radilar", deb ta'kidlanadi. Ya'ni 4-modda diniy erkinlik masalasi nuqtai nazaridan Paktning inson huquqlari buzilishi va kamsitilishiga qarshi samarali kurash olib borish bo'yicha majburiyatlarni tasdiqlaydi va ularga aniqlik kiritadi. 1981 yilgi Deklaratsiyaning 7-moddasi to'g'risida ham huddi shu fikrni bildirish mumkin. 6-modda birinchi xatboshisidan "fikrlash, vijdon, din yoki e'tiqod erkinligi" g taalluqli masalalar 1981 yilda qabul qilingan Deklaratsiyaning 1-moddasidan chiqarib tashlangan va unda qayd etilgan cheklashlarga uchragan. O'z navbatida yuqorida ta'kidlanganidek, ushbu modda FSHXPning 18-moddasidagi birinchi uch bandni aynan takrorlaydi. Birinchi xatboshi, keyingi o'rinlarda keltirilgan ta'riflar din erkinligi tushunchasini to'liq ochib

beradi. Buni “ibodat va yig‘ilishlar o‘tkazish” va “ushbu maqsadlar uchun binolarga egalik qilish va ularni saqlash huquqi” misolida ko‘rib chiqish mumkin. Tarixdan diniy tashkilotlarga mulk sotib olish va unga egalik qilish huquqi man etilgan mamlakatlar bo‘lgani ma’lum. Bu xildagi qat’iy taqiq diniy guruhlarining o‘z diniy ibodatlarini bajarish uchun maxsus joylarga egalik qilish huquqini cheklaydi. Bunday qat’iy taqiq bo‘lmaganda ham yuridik shaxs maqomisiz biror joyni sotib olish yoki ijaraga olish o‘ta qiyin. Nazariy jihatdan dindorlar o‘z guruhi a’zolaridan biriga tegishli bo‘lgan joyda yig‘ilishi va ibodatlarni amalga oshirishlari mumkin. Shuningdek, ular o‘z a’zolaridan biriga tegishli bo‘lgan adabiyotlar, diniy buyumlardan ham foydalanishlari mumkin. Ammo, ushbu faraz qilinayotgan guruh juda kichik va boshqarila olinadigan bo‘lganda jiddiy muammolar paydo bo‘lishi mumkin. Agar muayyan buyum va kitoblar yoki joy egasi bo‘lgan diniy guruh a’zosi vafot etsa, uning mulki merosxo‘rlariga qoladi. Merosxo‘rlar esa boshqa dindorlarning bulardan foydalanishlariga ruxsat berishi yoki bermasligi mumkin. Agar ushbu joy egasi qonuniy javobgarlikka tortilishga olib keladigan boshqa biron bir harakatni sodir etsa, ibodat uchun ishlatilayotgan ko‘chmas mulk sud hukmi natijasida musodara qilinishi ham mumkin. Ko‘pchilik hollarda diniy guruh a’zolari ibodat uchun zarur binolarni sotib olish yoki ijaraga olish uchun to‘lovlarni o‘zlari amalga oshiradilar. Bu turdagi xususiy mulkka yakka bir odamning egalik qilishiga yo‘l qo‘yish xatarlidir. Chunki bunday shaxs diniy jamoa safidan chiqishi yoki binodan guruhning boshqa a’zolari qarshi bo‘lgan maqsadlarda foydalanishi mumkin. Muqobil holda guruh xususiy mulkka norasmiy egalik qilishi mumkin. Bunday holda ushbu mulkni sotish zarurati bo‘lganda guruhning har bir a’zosi (yoki ularning merosxo‘rlari)dan ruxsat olish kerak bo‘ladi. Bunga guruhning ayrim a’zolari qarshi bo‘lsa, uni umuman amalga oshirish qiyin yoki mutlaqo iloji bo‘lmasligi mumkin. Norasmiy uyushmada qaror qabul qilish qoidalari diniy jamoa e’tiqodiga zid kelishi ham mumkin. Bundan boshqa amaliy to‘siqlar ham yuzaga kelishi mumkin. Mulki egalari huquqning qaysi sub’ekti bilan muomalada bo‘layotganliklarini bilmasalar joyni ijaraga berishdan bosh tortishlari ham mumkin. Binolarga xizmat ko‘rsatish uchun shartnoma tuzishda ham muammolar kelib chiqadi. Bundan tashqari diniy guruh alohida shaxslar va tashkilotlardan ham, davlatdan ham kompensasiya olish uchun sudga murojaat etish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim va hokazo. Bugungi kunga qadar e’tiqodi davlatga bog‘liqlik bo‘lish yoki davlat bilan hamkorlik qilishga yo‘l qo‘ymaydigan guruhlar ham mavjud. Ular hatto biror bir huquqiy maqomga ega bo‘lgandan ko‘ra qiyinchiliklar bilan bo‘lsa ham faoliyat olib borishni afzal ko‘radilar. Tabiiyki, kam bo‘lsa-da uchraydigan bunday guruhlarining xohishlari inobatga olinishi lozim. Lekin aksariyat diniy guruhlar muammolarga duch kelmaslikka harakat qiladilar. Zamonaviy huquqiy sharoitlarda diniy tashkilot uchun yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki u xususiy mulkka ega bo‘lishi, shartnomalar tuzishi va umuman mohiyat

jihatidan ma'rifiy faoliyat olib borishi mumkin. Bu ta'lim jarayonini tashkil etish yoki diniy hayriya, insonparvarlik, noshirlik faoliyatiga hamda kitoblar, kiyim, transport, aloqa vositalari, marosimlarni o'tkazish uchun zarur bo'ladigan jihozlar kabi mulkka nisbatan ham tegishlidir. Shu sababli BMTga a'zo barcha mamlakatlarning qonunchilik tizimida hech bo'lmaganda ba'zi diniy guruhlariga xususiy mulk xarid qilish va unga egalik qilishi huquqini berish bo'yicha mexanizmlar ishlab chiqilgan. Tashkil topgan tuzilmalar xilma-xildir. Ularga birlashmalar, jamoalar, ro'yxatga olingan jamoalar, ijtimoiy korxonalar, rasmiy cherkovlar va boshqalar kiradi. 6-modda talablariga to'g'ri kelgan holatlarda bunday tuzilmalar FSHXP kabi xalqaro hujjatlarda qayd etilgan qoidalarga mos keladigan diniy faoliyatning barcha turlarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. 6-modda adolatli ravishda xayriya so'rash va olish huquqi amaliyoti ahamiyatini tan oladi. Diniy tashkilot muayyan yuridik tuzilmaga ega bo'lmasdan ma'rifiy faoliyat olib bora olmaganidek, moliyalashtirilmasdan ham kun kechira olmaydi. Moliyaviy mablag'lardan o'z diniy jamoasi e'tiqodini hisobga olgan holda foydalanish zarurati diniy tashkilotning yuridik maqomga ega bo'lishini nihoyatda muhim qilib qo'yadi. Chunki ushbu maqomgina ko'rib chiqilayotgan davlat konstitusiyaviy tartibi va yuridik tuzilmasi doirasida moliyalashtirish manbalarini izlab topish va ulardan foydalanish imkonini beradi. Diniy rahbarlarni tayyorlash, tayinlash, saylash yoki vorislik asosida olish diniy tashkilotning ichki ishi hisoblanadi. Cherkov tuzilmasining o'zi ongli e'tiqod hosilasi bo'lib, shu sifatda ko'pincha bahslarga sabab bo'ladi. Ularga nisbatan tegishli hurmatni ta'minlash uchun diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonunlar yetarli darajada zamin yaratishi lozim. Zero, turli diniy jamoalarga mansub cherkov tizimlari orasida jiddiy farqlar mavjud bo'lishi mumkin. Bunda albatta, ularning jamoat tartibiga xavf solmasligi inobatga olinadi. Qonunlar diniy tashkilotlarga diniy marosimlarni bajarish chegarasidan tashqarida ham faoliyat olib borishlariga ruxsat beradigan darajada qayishqoq bo'lishi lozim. Masalan, avvallari diniy tashkilotlarga xayriya va ta'lim berish bilan shug'ullanish man etilgan hollar ham uchragan. Bunday cheklashlar o'z diniy e'tiqodlariga asoslangan holda xayriya va ta'lim bilan bog'liq faoliyatni muhim deb hisoblaydigan tashkilotlarning huquqlarini kamsitadi. Davlatlar tomonidan qabul qilingan birlashmalar to'g'risidagi qonunlar bunday sa'y-harakatlarga to'siq bo'lmasligi, aksincha ularga tegishli yuridik tuzilma maqomini bergan holda ko'maklashishi kerak. Diniy tashkilotlar foydalana oladigan yuridik shaxs maqomi ularga bevosita va bilvosita moliyalashtirish, qonuniy kuchga ega bo'lgan nikohlash kabi marosimlarni amalga oshirish, qamoqxona va kasalxonadagilarga yordam berish va boshqa huquqlarni beradi, qolaversa muayyan e'tirof turlari bilan bog'liq ramziy nufuz ham beradi. Tarixiy va madaniy farqlarni o'zida aks ettiradigan sub'ektlarning bunday ko'p tabaqali tizimi Yevropa uchun odatiydir. 6-modda din erkinligi masalasiga taalluqli barcha holatlarni qamrab olmaydi, albatta. Ammo, u din yoki e'tiqod erkinligiga taalluqli yuridik majburiyat

yuklovchi ko‘plab qoidalarni o‘z ichiga olgan. Garchi 6-modda to‘g‘ridan-to‘g‘ri yuridik shaxs maqomini olish huquqini qamrab olmasa-da, uning sharhlaridan nima uchun ushbu maqomni olish imkoniyati 1981 yilgi Deklaratsiyaning zarur oqibati ekanini tushunish qiyin bo‘lmaydi. BMT Bosh Assambleyasining 1999 yil 1 martdagi “Diniy toqatsizlikning barcha shakllarini yo‘qotish to‘g‘risida”gi Rezolyusiyasi 1993 yil Venada bo‘lib o‘tgan Inson huquqlari bo‘yicha Ikkinchi umumjahon konferensiyasining toqatsizlik hamda u bilan bog‘liq zo‘rlash, shu jumladan, ayollarni kamsitish, diniy marosimlar bajariladigan joylarni tahqirlashga qarshi choralar ko‘rish maqsadida davlatlarning xalqaro majburiyatlariga muvofiq va ularning tegishli huquqiy tizimlarini lozim darajada hisobga olgan holda barcha zarur chora-tadbirlarni ko‘rish to‘g‘risidagi da'vatini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu munosabat bilan insonning fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligi huquqini rag‘batlantirish va himoya qilish hamda din va e'tiqod asosidagi nafrat, toqatsizlik va kamsitishlarning barcha shakllarini yo‘q qilish bo‘yicha sa'y-harakatlarni kuchaytirish lozim. Mazkur Rezolyusiya din va e'tiqod erkinligi huquqini faqat jamoat xavfsizligini ta'minlash, tartib, fuqarolar sog‘lig‘ini va axloqini yoki boshqa shaxslarning asosiy huquq va erkinliklarini muhofaza qilish uchun qonunda belgilab qo‘yilgandek tartibda cheklashga yo‘l qo‘yadi. Bu fikr, vijdon va din erkinligi huquqiga ziyon yetkazilmaydigan tarzda qo‘llaniladi. 1960 yilning 14 dekabrda YUNESKONing Bosh Konferensiyasida qabul qilingan “Ta'lim sohasida kamsitish bilan kurash to‘g‘risidagi Konvensiya”ning 5-moddasida: “...alohida hech kimga va umuman biror shaxslar guruhiga ularning e'tiqodlariga mos bo‘lmagan diniy tarbiyani tiqishtirish lozim emas”ligi mustahkamlab qo‘yilgan. BMT Bosh Assambleyasi Rezolyusiyasi tomonidan 1989 yilning 20 noyabrda qabul qilingan, imzolash, qo‘shilish va ratifikasiya qilish uchun ochilgan ‘Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya’da “Ishtirokchi mamlakatlar bolaning fikrlash, vijdon va din erkinligi huquqini hurmat qilishadi... o‘z diniga va e'tiqodiga ega bo‘lish erkinligi faqat davlat xavfsizligi, jamoat tartibi, ahloqi, sog‘lig‘ini hamda boshqalarning asosiy huquq va erkinliklari uchun qonunda belgilab qo‘yilgan tartibdagina cheklanishi mumkin”, deya ko‘rsatilgan. BMT Inson huquqlari bo‘yicha Komissiyasining “Din va e'tiqod asosidagi toqatsizlik va kamsitishlarning barcha shakllarini yo‘q qilish haqidagi Deklaratsiyani amalga oshirish to‘g‘risida”gi rezolyusiyasida islom yoki boshqa har qanday dinga nisbatan nafrat, ksenofobiya hamda u bilan bog‘liq toqatsizlik va kamsitis uchun ig‘vogarlik qilishda bosma, audiovizual va elektron vositalardan foydalanilayotganidan tashvish bildiriladi. AQSh, Germaniyaning ommaviy axborot vositalari, jumladan, keng ommalashgan nashrlarida dindan siyosiy maqsadlarda foydalanayotgan ozchilik uchun xos bo‘lgan ekstremizm islom bilan aynanlashtirilmoqda. Holbuki, mutlaq ko‘pchilik musulmonlar islomga bag‘rikenglik va toqatlilik tamoyillari asosida amal qiladilar. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2008 yil aprelida Buxarestda bo‘lib o‘tgan

NATO/Evroatlantika hamkorlik kengashi sammitida soʻzlagan nutqida taʼkidlaganidek, butun musulmon olamida toqat qilib boʻlmaydigan vaziyat va keskinlikka sabab boʻlayotgan islom diniga nisbatan bunday mutlaqo asossiz xuruj va boʻhtonlarga yoʻl qoʻymaslik darkor.

Din va eʼtiqod erkinligi boʻyicha mintaqaviy xalqaro shartnomalar. Din va eʼtiqod erkinligi huquqiga bagʻishlangan hujjatlarning ikkinchi guruhi guruhini inson huquqlari boʻyicha mintaqaviy shartnomalar tashkil etadi. Inson huquqlari bilan shugʻullanuvchi mintaqaviy tashkilotlar qatorida Yevropa Kengashi, YEXHT, Amerika davlatlari tashkiloti, Afrika Ittifoqi, Islom konferensiyasi tashkiloti kabi tashkilotlarni sanash mumkin. Din va eʼtiqod erkinligini himoya qiluvchi standartlarni oʻrnatuvchi mintaqaviy xalqaro shartnomalar qatorida «Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish boʻyicha Yevropa Konvensiyasi» alohida oʻrinni egallaydi. Mazkur Konvensiyaning din yoki eʼtiqod erkinligiga taalluqli hal qiluvchi qoidalari qayd etilgan 9-moddasi bu Konvensiyadan biroz keyin ishlab chiqilgan Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasiga hamohangdir:

1. Har kim fikrlash, vijdon va din erkinligi huquqiga ega; bu huquq oʻz dini yoki eʼtiqodini oʻzgartirish erkinligini, ibodat qilish, oʻqish, diniy amallar va marosimlarni oʻz dini eʼtiqodiga mos ravishda yakka tartibda yoki boshqalar bilan birgalikda, ommaviy yoki xususiy tartibda bajarish erkinligini ham qamrab oladi.

2. Oʻz dini yoki oʻz eʼtiqodiga amal qilish erkinligi qonunda belgilab qoʻyilgan, demokratik jamiyatda jamoat xavfsizligi manfaatlarini koʻzlab, jamoat tartibi, salomatlik yoki axloqni muhofaza qilish yoxud boshqa shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish uchun zarur boʻlgan darajada cheklanishi mumkin. 9-moddaning birinchi bandi «Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi» 18-moddasiga aynan mos keladi. Ikkinchi band esa FSHXPning 18-moddasida belgilab qoʻyilgan cheklolarga amalda mos keladi, bunday zarurat talabi “demokratik jamiyatda” soʻzlari bilan kuchaytirilganligi istisno, xolos. Amaliyotda “demokratik jamiyatdagi zarurat” din erkinligi huquqi sohasida yoʻl qoʻyilishi mumkin boʻlgan asoslarni jiddiy ravishda cheklashga xizmat qiladi. Boshqa xalqaro hujjatlarda boʻlganidek, diniy hayotning jamoaviy jihatlarini himoya qilishning ahamiyati alohida taʼkidlanadi. Konvensiya yuzasidan qabul qilingan 1-Bayonnomada (Parij, 1952 yil 20 mart) “Hech kimning taʼlim olish huquqi rad etilishi mumkin emas. Davlat maorif va taʼlim sohasida oʻz zimmasiga olgan har qanday vazifani bajarishda ota-onalarning oʻz diniy va falsafiy eʼtiqodlariga muvofiq bolalariga taʼlim va tarbiya berish huquqini hurmat qiladi”, - degan qoida belgilab qoʻyilgan. Yevropada xavfsizlik va hamkorlik boʻyicha Yakunlovchi aktda (Xel'sinki, 1975 yil 1 avgust) ishtirokchi davlatlarning “Inson huquqlari va asosiy erkinliklari, shu jumladan, irqi, jinsi, tili va dinidan qatʼi nazar, fikrlash, vijdon, din va eʼtiqod erkinligi huquqini hurmat qilishi” yuzasidan siyosiy majburiyatlari mustahkamlab qoʻyilgan. Yevropada xavfsizlik va hamkorlik boʻyicha

Kengash ishtirokchilari bo'lgan davlatlarning Vena uchrashuvi Yakunlovchi hujjati (Vena, 1989 yil 15 yanvar') ishtirokchi davlatlar "inson huquqlari va asosiy erkinliklarini, shu jumladan, barcha uchun, irqi, jinsi, tili va dinini farqlamasdan fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligini hurmat qilishi"ni tasdiqlaydi. Ushbu hujjatning 16-bandida shaxsning din yoki e'tiqodga amal qilish erkinligini ta'minlash maqsadida ishtirokchi davlatlar boshqa masalalar qatorida shaxslar yoki uyushmalarning din va e'tiqod asosida kamsitilishlarining oldini olish va yo'qotish uchun samarali choralar ko'rish va bu ijtimoiy va madaniy hayotning barcha sohalarida inson huquqlari va asosiy erkinliklarini e'tirof etish, amalga oshirish hamda dindorlar va dinga e'tiqod qilmaganlar o'rtasida haqiqiy tenglikni ta'minlash orqali amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, har kimning tanlagan tilida yakka o'zi, yoki boshqalar bilan birgalikda diniy ta'lim berish va olish hamda mazkur tamoyil asosida boshqa masalalar qatorida ota-onalarning o'z e'tiqodlariga muvofiq ravishda bolalariga diniy va ma'naviy ta'lim berishni ta'minlash erkinligini hurmat qilish bilan bog'liq tamoyillar qayd etilgan. Yuqorida qayd etilgan va boshqa xalqaro hujjatlar davlat bilan din o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning xalqaro standartlarini belgilab beradi.

Tayanch tushunchalar E'tiqod, din, diniy bag'rikenglik. Vijdon erkinligi, e'tiqod erkinligi, inson huquqlari. Din va davlat munosabatlari, xalqaro huquqiy hujjatlar, xalqaro huquqiy standartlar, mintaqaviy xalqaro shartnomalar.

Dunyoviylik va diniylik uyg'unligini ta'minlash-jamiyat taraqqiyotining muhim omili.

Dunyoviylik va diniylik o'rtasidagi nisbat masalasi insoniyat tarixining barcha davrlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Boshqacha aytganda, inson hayoti mazmunini tashkil qiluvchi ushbu ikki tarkibiy qism o'rtasida murosaga erishish har qanday jamiyatning mavjud holati va istiqbolini belgilovchi bosh mezon bo'lib kelgan. Ba'zan ushbu ikki omil o'rtasidagi munosabatlar keskinlashib, mamlakatlarni to's-to'polonlar va jaholat girdobiga tortgan. O'rta asrlar Yevropasida amal qilgan, vahshiyona jazolar va qiynoqlarning timsoliga aylangan inkvizisiya davri bunga misol bo'la oladi. Ibn Rushdning g'oyalarini rivojlantirgani uchun jazoga hukm etilgan Siger Brabantskiyning taqdiri, sog'lom ilmiy qarashlari tufayli jabr ko'rgan Jordano Bruno, Nikolay Kopernik, Nikolay Kuzanskiy va boshqa mutafakkirlarning qismati esa jamiyat hayotida diniylik va dunyoviylik o'rtasidagi sog'lom muvozanatning shakllanishi yo'lidagi qiyinchiliklarga misoldir. Ushbu jarayonning fojiali ko'rinishlari musulmon Sharqi hayotida ham sodir bo'ldi. Buyuk mutasavvif alloma Abu Mansur al-Halloj xudoning mohiyatini idrok etish yo'llari haqidagi ortodoksial aqidalarga zid qarashlari uchun o'tda yoqildi. Shunday sabablar tufayli Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu-l-Aloal-Maarriy, Umar Hayyom kabi ko'plab buyuk daholar ayovsiz ta'qiblarga duchor bo'ldilar. Bularning barchasi dinni davlatdan ajratish bilan bog'liq

tabiiy ehtiyoj kuchini oshirib borgan. Dinni davlatdan ajratish haqidagi g'oya azaldan hurfikrlilik va dunyoviy-rasionalistik tafakkur rivojiga asoslanganini ta'kidlash joiz. Ushbu hayotiy masala hozirgi O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan davlatlarda ham doimo muhim o'rinni egallab kelgan. Bunda dunyoviylikka moyil siyosiy kuchlarning davlat va jamiyatni boshqarishdagi mavqei muntazam ravishda mustahkamlanib borgani diqqatga sazovordir. Movarounnahrning o'rta asrlar va undan keyingi davrlardagi tarixida boshqaruvning diniy-teokratik usullariga moyil davlatlarning yo'qligi ham ushbu xulosaning o'rinli ekanini tasdiqlaydi. Demokratik taraqqiyot va fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan borayotgan O'zbekistondagi ma'naviy hayotni tashkil etuvchi, uni birlashtirib turuvchi o'zak o'q – diniylik va dunyoviylik o'rtasidagi muvozanatga asoslanadi. Xalq tomonidan asrlar osha e'zozlanib kelingan qadriyatlar tizimida diniy qadriyatlar alohida o'rin egallaydi. O'zbekiston xalqi tomonidan azaldan ardoqlanib kelinayotgan qadriyatlarning aksariyatiga islomiy ruhiyat va sharqona odob-axloq chuqur singib ketgan. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan "agar mendan, nega milliy qadriyatlarimiz shuncha zamonlar osha bezavol yashab kelayapti, deb so'rashsa, bu – avvalo muqaddas dinimiz hisobidan, deb javob bergan bo'lur edim,"- deb ta'kidlangani ham ayni shu bilan izohlanadi. O'quvchi-talabalarda dinga nisbatan sog'lom munosabatni shakllantirish bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari oldida turgan eng murakkab va muhim vazifalardan biridir. Ushbu vazifaning muvaffaqiyatli hal etilishi ikki muhim omilga bog'liq. Ularning har ikkalasi ham Birinchi Prezident I.A.Karimov asarlarida ko'rsatib berilgan. Yurtboshimiz ta'kidlanganlaridek, "...har bir vatandoshimiz, ayniqsa, yoshlar faqat islom dini to'g'risida emas, umuman dunyodagi mavjud dinlar, ularning tarixi, mohiyati to'g'risida to'liq tasavvurga ega bo'lsin. Ijtimoiy sohaga oid darslarda yoshlarga din bilan dunyoviy hayot masalalarini, bu ikki tushunchaning birbiriga ta'sirini, ular o'rtasidagi mo'tadil munosabat bo'lishi zarurligini ochib berish kerak". Demak, dinlar haqidagi mantiqiy asoslangan bilimlarni shakllantirish va dunyoviylik tushunchasini chuqurlashtirib borish yoshlarda dinga nisbatan sog'lom munosabatni shakllantirishning ikki qutbi hisoblanadi. Mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy tamoyillaridan biri dunyoviylik ekan, uni qanday tushunish lozim, degan savol tug'iladi. Ingliz tilidagi secularity hamda rus tilidagi sekulyarizasiya va svetskost' tushunchalari bilan tutash ushbu istilohning qanday talqin etilishining o'ziyoq har qanday mamlakatdagi davlat va din o'rtasidagi munosabatlarning mazmun va mohiyatini belgilab beradi. Sho'ro zamonida chiqarilgan aksariyat lug'atlarda svetskost va sekulyarizasiya tushunchalari diniylikning aksi bo'lgan ijtimoiy xatti-harakatlar sifatida talqin etiladi. Bu esa, tabiiy ravishda, dahriylik targ'iboti va dinning hayotiy o'rnini inkor etishga olib kelar edi. Aslida esa, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "...dunyoviylik — bu dahriylik degani emas. Din va diniy e'tiqod butunlay rad etiladigan hayot qanday g'ayriinsoniy ko'rinishga ega ekanini biz kechagi tariximiz

misolida yaxshi bilamiz. Bunday mafkuraning xatarli tomoni shundaki, u necha asrlar davomida din negizida shakllangan, xalq hayotining ajralmas qismiga aylanib ketgan qadriyatlar - bu yozma yoki og‘zaki, moddiy yoki ma‘naviy meros bo‘ladimi, axloq yoki an‘analar bo‘ladimi, milliy dunyoqarash yoki turmush tarzi bo‘ladimi - bularning barchasini rad etadi. Natijada odamzot o‘zining ichki dunyosi, his-tuyg‘u va qarashlari, tayanib-suyanib turadigan poydevoridan mahrum bo‘lib, «sho‘ro dohiylari» aytganidek, ulkan davlat mashinasining «vintchasi»ga aylanadi. Oxir-okibatda bunday odam ota-onasini ham, o‘z millati, xalqi va Vatanini ham tanimaydigan ayanchli holatga tushib qoladi”. Demak, tom ma‘nodagi sog‘lom dunyoviylik dinning ijtimoiy mavqeini inkor etmaydi, balki jamiyat hayotini tashkil etishning dunyoviy ma‘rifatga asoslangan tarzini anglatadi. Boshqacha aytganda, dunyoviylik ijtimoiy hayot sohalari diniy aqidaning yakkahokimligidan va uning hal qiluvchi ta‘siridan xoli bo‘lishni taqozo etadi.

Dunyoviylik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot ehtiyojlari hamisha hamohanglik kasb etib kelgan. Ya‘ni, dunyoviylik qotib qolgan dogma emas, aksincha, u muntazam ravishda takomillashib boruvchi hodisadir. Zamonaviy ilmiy tilda aytganda, dunyoviylik modernizasiya deb nomlanuvchi jarayonning harakatlantiruvchi kuchidir. U jamiyat ilmiy salohiyatining uzluksiz oshib borishi, texnologik taraqqiyotning davomiyligi, iqtisodiy hayotning rasionallashuvi, madaniyatning yuksalib borishi kabi muhim jarayonlar bilan uyg‘un ravishda takomillashib boradi. Dunyoviy taraqqiyot yo‘lidan borayotgan har qanday mamlakatda din va davlat o‘rtasidagi munosabatlarning muhim qirrasini din va siyosat orasidagi aloqalar tashkil etadi. Oxirgi paytlarda islomning siyosat bilan, boshqacha aytganda, islomning davlat bilan munosabatlari masalasi jiddiy tashvishlarga sabab bo‘lmoqda.

Aholisining ko‘pchiligini musulmonlar tashkil etuvchi ayrim mamlakatlarning oxirgi o‘n yilliklardagi tajribasi “islom –olamshumul dinlar orasidagi eng siyosiylik dindir” deya da‘vo qilayotgan olimlar va siyosatchilarning fikrini tasdiqlayotgandek ko‘rinadi. Ayrim mutaxassislar, hatto “islom – siyosiy hayotning eng asosiy omillaridan biridir, uni – siyosatdan, siyosatni esa, undan ajratib bo‘lmaydi”, deya xulosa qilmoqdalar. Bugun hatto, “jamiyatning diniy xavfsizligi” degan tushuncha paydo bo‘ldi. Chunki oxirgi yarim asr davomida diniy omilning ta‘siri tufayli ayrim mamlakatlarning milliy xavfsizligiga putur yetgani haqiqat. Masalan, Ol‘sterda katoliklar va protestantlar o‘rtasida vaqti-vaqti bilan xunrezlik va to‘polonlarni keltirib chiqarayotgan ziddiyatlar Buyuk Britaniyaning umummilliy xavfsizligiga putur yetkazayotgan xatarli omillardan biriga aylanganini inkor etib bo‘lmaydi. XX asrning o‘rtalaridan faollasha boshlagan radikal diniy oqimlar 1970-yillarda Misr Arab Respublikasining siyosiy tizimiga, demakki, uning milliy xavfsizligiga nisbatan jiddiy xatarga aylangani ham yuqoridagi mulohazaning o‘rinli ekanini ko‘rsatadi. Jazoirdagi voqealar tufayli esa XX-asrning 80-yillari oxiriga kelib,

jamiyat siyosiy-mafkuraviy va diniy-ma'naviy asosda ikkiga bo'linib ketdi. 1992 yildagi parlament saylovlarida ushbu vaziyatdan foydalangan siyosiylashgan radikal diniy doiralar ko'pchilik o'rinlarni qo'lga kiritdi. Ular shariat talablariga mos ravishda mamlakat taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini tubdan o'zgartirish talabini olg'a surdilar. Bu jamiyatdagi bo'linishni yanada chuqurlashtirdi, davlat va jamiyat qurilishida dunyoviylik va islomga suyangan diniylik o'rtasidagi muvozanatning buzilishiga olib keldi. Oxir-oqibatda esa, o'tkazilgan saylovlar yakuni bekor qilindi. Buning natijasida yuzaga kelgan keskin ichki ijtimoiy-siyosiy va diniymafkuraviy ziddiyatlar qariyb 7 yil davom etgan qonli to'qnashuvlarni keltirib chiqardi. Mutaxassislarining fikricha, ularda kamida 30 ming kishi qurbon bo'ldi, siyosiylashgan diniy omil esa, umummilliy barqarorlik va xavfsizlikning haqiqiy dushmaniga aylandi. Bu kabi misollarni yana ko'plab keltirish mumkin. Musulmon dunyosida faoliyat ko'rsatayotgan diniy-siyosiy guruhlar va partiyalar nisbatan yaqinda mustaqillikka erishgan, aholisining ko'pchiligini musulmonlar tashkil etadigan mintaqamiz mamlakatlarini ham o'z ta'sir doirasiga tortishga faol intilmoqda. "Hizbu-t-tahrir al-islomiy"ning oxirgi 10-15 yil davomida Markaziy Osiyo mamlakatlari, jumladan, O'zbekistondagi faoliyati ham buning isboti bo'la oladi. Bunday tashkilotlar oddiy fuqarolarning diniy his-tuyg'ulari, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning bir shaklidan ikkinchisiga o'tish davrida yuzaga chiqadigan ob'ektiv qiyinchiliklar, konfessiyalararomunosabatlarning nozik jihatlaridan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanishga intilmoqda. Bunday intilishlarning oldini olish deyarli barcha musulmon jamiyatlari uchun alohida dolzarblik kasb etmoqda. Zero, ba'zi hollarda diniy ongning radikallashuvi va siyosiylashuvi, diniy ekstremizmdan terrorizmga o'tib ketish jarayonlarining tezlashuvi kabi milliy xavfsizlik uchun o'ta xatarli omillar kuzatilmoqda. O'zbekistonning dunyoviy rivojlanish yo'li. Mustaqillik ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, jumladan, ma'naviy hayotdagi yangilanish jarayonini, tub o'zgarishlar davrini boshlab berdi. Dinga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi: sobiq sovet tizimining ateistik hujumkorlik siyosatiga barham berildi, vijdon erkinligi qonun orqali kafolatlandi. Din va dunyoviy davlat orasidagi munosabat haqida gap ketar ekan, eng avvalo, dinning davlatdan ajratilishi tamoyili uning asosini tashkil etishini ta'kidlash zarur. Bu haqda Konstitusiyamizning 61-moddasida shunday deyiladi: «Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi». Mazkur moddada muhim qoidalar mustahkam qo'yilgan. Avvalo diniy tashkilotlar qaysi konfessiyaga taalluqliligidan qat'i nazar, bir xil huquqiy maydonda faoliyat olib boradi. Qolaversa, diniy birlashmalar faoliyatini tashkil etish ularning ichki ishi hisoblanadi va davlat nazoratidan xolidir. Shu bilan birga, diniy tashkilotlarning davlatdan ajratilgani dinning jamiyatdan ajratilganini anglatmasligini ham ta'kidlash zarur. Bu fuqarolik jamiyatida din o'z mavqeiga ega bo'lishini anglatadi. Bu ham Konstitusiyamizning amaldagi

ijrosidan kelib chiqadigan mantiqiy xulosalardan biridir. Aytish joizki, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, bunyodkor milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va xalqimizning haqiqiy ma'naviy surati va siyratini belgilovchi fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan mehr-oqibat, hamjihatlik, o'zaro yordam, keksalarga hurmat, sharqona odob-axloq, sharmu hayo kabi eng oliy insoniy tuyg'ularning tub mohiyatini anglash va ko'z qorachig'idek e'zozlashda aynan diniy tashkilotlar va din arboblarning roli va o'rni beqiyosligini bugun hech kim inkor etmaydi. Aksincha, bunday bunyodkor faoliyat qizg'in qo'llab-quvvatlanmoqda. Buning sababi esa, Konstitusiyamizda ana shunday faoliyat uchun mustahkam huquqiy zamin yaratib berilganidadir.

Din va dunyoviy davlat munosabatini belgilab beruvchi boshqa bir tamoyilning mazmuni din sohasida kechayotgan o'zgarishlarni xolis va ilmiy o'rganish va shundan kelib chiqib, ijobiy jarayonlar rivojiga yanada kengroq imkoniyat yaratish, salbiy holatlarning oldini olishda namoyon bo'ladi. Davlatning dinga bo'lgan munosabatini ifodalovchi boshqa bir tamoyil shundan iboratki, davlat dinni xalq ma'naviyatining uzviy qismi sifatida tan oladi. Shundan kelib chiqib, uning rivoji uchun tegishli shart-sharoit yaratishga harakat qiladi. Birinchi Prezident I.A. Karimovning quyidagi so'zlarida bu tamoyil o'zining yorqin ifodasini topgan: «Mamlakatimizni demokratik tamoyillar, ilm-fan yutuqlari, yuksak texnologiyalar asosida modernizasiya qilish bilan birga, muqaddas dinimizni, milliy o'zligimizni asrab-avaylab yashashni maqsad qilib qo'yganmiz». Bu fikrlar hayotiy voqelikka aylanmoqda. Davlat va din munosabatlarining yana bir asosiy xususiyati bu dinning siyosatga aralashmasligidir. Zero, har qanday din, birinchi o'rinda ma'naviy-axloqiy jihatni o'z ichiga oladi. Hech qaysi din o'zida xalqning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotning barcha jihatlarini qamrab olishga da'vogarlik qilmaydi. Aks holda u din bo'lmay qoladi. E'tirof etish lozimki, har qanday diniy e'tiqod kabi islom ham barcha davrlarda, shu jumladan, dahriylik keng targ'ib etilgan sho'ro tuzumi zamonida ham, ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy-ruhiy hayotga o'z ta'sirini o'tkazib turgan muhim omillardan biri bo'lib qolavergan. Ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy-ruhiy hayotning uyg'unligi esa, har qanday jamiyatning ichki siyosiy barqarorligini belgilovchi asosiy omillardan ekani sir emas. Shu nuqtai nazardan qaraganda, din va siyosat o'rtasidagi muayya bog'liqlikni inkor etib bo'lmaydi. Buning sababi esa islom xalqimizning ongu shuuri va mentalitetiga shu qadar singib ketganidadir. Birinchi Prezident I. Karimov ta'kidlaganidek, "...uni hech qanday kuch, hech qanday tashviqot bilan chiqarib bo'lmaydi". Bundan kelib chiqadigan mantiqiy xulosa shuki, islom dini va musulmonchilik degan tushuncha bizning mintaqamiz uchun faqat o'tmish va bugun tajribasigina bo'lib qolmasdan, u kelajak voqeligi hamdir. Islomning jamiyat hayotidagi roli tom ma'nodagi hurfikiilik qaror topayotgan mustaqillik davrida o'zini yanada yaqqolroq namoyon etayotgani ham shunday xulosa chiqarishga asos bo'ladi. Biroq masalaning ikkinchi jihati ham bor: diniy omilning siyosiylashuvi jamiyat

xavfsizligi va barqarorligi uchun tahdid aylanib ketishi mumkin. Ushbu holat har qanday dinning sof e'tiqodiy masalalar chegarasidan chiqib, davlat va jamiyat qurilishi masalalariga aralashishga urinishidan boshlanadi. Mazkur hol musulmon Sharqi mamlakatlari tarixida o'zini takror va takror namoyon etib kelayotgani yaxshi ma'lum. Bunday holatning vujudga kelish xavfi u yoki bu jamiyat tarixida keskin o'zgarishlar ro'y bergan davrlarda ayniqsa, kuchayadi. Markaziy Osiyo mamlakatlarining mustaqillik yillaridagi taraqqiyot tajribasi musulmon jamiyatlarida milliy o'zlikni anglash va islomiy uyg'onish jarayonlari bir-biri bilan aloqador tarzda, hatto bir-biriga kirishib ketgan holda kechadi, degan xulosaningto'g'riligini tasdiqlamoqda. Darhaqiqat, milliy o'zlikni anglash bilan bog'liq turfa jarayonlarni diniy qadriyatlardan ayri holda tasavvur etish amrimahol. Bizning jamiyatimiz uchun ham tabiiy bo'lgan ushbu xususiyat, o'zining o'ta nozikligi barobarida xatarliligi bilan ham ajralib turadi. Mazkur ikki tushunchani bir deb qabul qilish, ularning o'zaro nisbatini baholashda xato qilish – dinning siyosiylashuviga yo'l ochib beradi. Shuni unutmaslik lozimki, ayrim hollarda, jamiyatdagi muayyan kuchlar o'zlarining g'arazli maqsadlariga erishish uchun ongli tarzda aynan shunday qiladilar. Mustaqillikning ilk bosqichida misli ko'rilmagan darajada faollashgan diniy guruhlarining siyosiy va, hatto, harbiylashgan tashkilotlarni tuzishga qaratilgan amaliy harakatlarini eslash lozim. O'shanda bunday guruhlar O'zbekistonni islomiy davlat deb e'lon qilishni talab qilish darajasigacha borib yetgan edilar. Mafkuraviy markazi Farg'ona vodiysi bo'lgan ushbu harakat o'z davrida mamlakatimizning boshqa mintaqalarida ham muayyan aks-sado berib, umummilliy xavfsizlikka jiddiy tahdid tug'dirganini inkor etib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Birinchi Prezident I.Karimov asarlarida bayon etilgan ogohlantirishlarni teran idrok etish, ularda bayon etilgan va strategik mohiyatga ega vazifalarni sidqidildan va muntazam bajarib borish – tinch va farovon ertamizning kafolati demakdir. Dunyoviy-ma'rifiy davlat va jamiyat qurilayotgan har qanday mamlakatda diniy jarayonlar evolyusiyasini o'zibo'larchilikka tashlab qo'yib bo'lmaydi. Ushbu mulohaza, ayniqsa, o'zlikka qaytishning qo'sh qanotini tashkil etuvchi milliylik va diniylik o'rtasidagi chegarani aniqlash bag'oyat mushkul bo'lgan musulmon jamiyatlari uchun dolzarbdir. Dunyoviy davlat va jamiyat eng avvalo, qonun ustuvorligini taqozo etadi. "Qonun – barcha uchun barobar" degan demokratik tamoyil, shubhasiz, diniy jarayonlarga ham taalluqlidir. Ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy hayotning boshqa har qanday sohasi kabi diniy jarayonlar ham faqat qonun belgilab qo'yilgan mezonlarga muvofiq ravishda rivojlanishga haqlidir. Ifodali qilib aytganda, qonun barcha boshqa sohalarni me'yorga solib turgani kabi diniy vaziyat evolyusiyasi ham, hech qanday chekinishlarsiz, unga bo'ysunishga majbur.

Bu ish demokratiyaning asosiy tamoyillaridan bo'lgan vijdonerkinligi, xususan, e'tiqod erkinligini chegaralash hisobiga qilinmaydi, albatta. Aksincha, azal-azaldan demokratik jamiyatning bosh mezoni bo'lib kelgan qonun ustuvorligini ta'minlash

orqali amalga oshiriladi. "Diniy vaziyat evolyusiyasini boshqarish" haqidagi tezis, eng avvalo, dunyoviy-ma'rifiy davlat va jamiyat qurilishi jarayonida diniy omilga ajratilgan konstitusiyaviy o'rinni qonuniy vositalar bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Xuddi shu asosda O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 57-moddasida diniy-siyosiy partiyalar tuzish taqiqlangan. O'zbekiston davlatining dunyoviylik, diniy bag'rikenglik, barcha dinlarga bir xilda munosabat, jamiyat taraqqiyotida din bilan hamkorlik qilish xususiyatlari ana shu tamoyil asosida amalga oshiriladi. Chunki dunyoviy-ma'rifiy davlatda diniy e'tiqodi va dunyoqarashidan qat'i nazar, siyosiy xohishlarini bildirishda barcha fuqarolarning teng ishtiroki tamoyiliga rioya qiladi.

Vijdon erkinligining mohiyati. Dunyoviylik tuyg'ulari alohida shaxs va ijtimoiy institutlar darajasida namoyon bo'lib boradi. Dunyoviylik demokratik taraqqiyot yo'lini tanlagan har qanday mamlakat hayotini tashkil etishning bosh mezonlaridan biri-vijdon erkinligi tamoyilining ustuvorligini kafolatlaydi. Mamlakatimizda barpo etilayotgan demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining tamal toshi «vijdon erkinligi» tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Fuqaroviy erkinliklar ichida insonning ichki ma'naviy dunyosiga va uning ruhiyatiga bevosita aloqador bo'lgan vijdon erkinligi demokratik dunyo bo'ylab umume'tirof etilgan inson huquqlarining eng asosiylaridan biridir. Fuqarolik jamiyati kishilar o'rtasidagi munosabatlarning yuksak madaniy saviya va teran ma'naviy zaminga asoslangani bilan ajralib turadi. Bunday jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy hayotida umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, ularning mo'tabar va hatto, muqaddas sanalishi barqaror bo'lmog'i shart. Muayyan insonning qadr-qimmat, odamlar orasidagi mehr-oqibat, samimiylik, axloqiy poklik, insofu adolat va insonparvarlik kabi eng ezgu umuminsoniy qadriyatlar fuqarolik jamiyati hayotining haqiqiy mezonlaridir. Shuning uchun ham, O'zbekistonda kechayotgan davlat va jamiyat qurilishi jarayonida tom ma'nodagi vijdon erkinligini ta'minlashga alohida urg'u berilmoqda. Davlatimizning vijdon erkinligiga munosabati-O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 31-moddasida mustahkamlab qo'yilgan "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega",- degan qoidada o'zining aniq huquqiy qonuniy ifodasini topgan. Demak, «vijdon erkinligi» degan tushunchaning mazmun-mohiyati xohlagan dinga e'tiqod qilish huquqidan tashqari, hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik ixtiyorini ham qamrab oladi. Har bir fuqaro haqli bo'lgan bunday huquqning buzilmasligi uchun mazkur modda "diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi" degan muhim qoida bilan to'ldirilgan. Buning zamirida vijdon erkinligiga nisbatan har qanday tahdidni bartaraf etish istagi yotadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasida aniq-tiniq belgilab qo'yilgan davlat va jamiyat qurilishining bosh maqsadlardan biri - inson farovonligi ta'minlangan, ijtimoiy adolat va qonuniylik ustuvorlik qiladigan, barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lgan, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib

chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengligiga asoslangan jamiyatni barpoetishdir. Bu, eng avvalo, yuksak ma'naviyat va hurfikrlilikka asoslangan, vijdon erkinligi amalda barqaror bo'lgan jamiyatni barpo etish demakdir. Bunday jamiyatni qurish esa, birinchi navbatda, keng ma'nodagi vijdon erkinligi, jumladan, diniy e'tiqod erkinligini ta'minlashni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasida ushbu hayotiy masalaga umume'tirof etilgan demokratik tamoyillardan kelib chiqib yondashilgan. Tom ma'nodagi vijdon erkinligi huquqini kafolatlash va amalda ta'minlash uchun O'zbekistonda to'laqonli huquqiy tizim yaratilgan. "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahririga (1998 yil, 1 may) ko'ra, «vijdon erkinligi» fuqarolarning har qanday dinga e'tiqod qilish yoki e'tiqod qilmaslikdan iborat kafolatlangan konstitusiyaviy huquqidir. Shu ma'noda, huquqiy kategoriya sifatida – vijdon erkinligi, bir tomondan, e'tiqod erkinligini, ikkinchi tomondan esa, hech bir dinga e'tiqod qilmaslik huquqini ifoda etadi. Axloqiy nuqtai nazardan vijdon erkinligi – bu muayyan insonning fikrlash tarzi va shaxsiy ma'naviy e'tiqodiga mos xatti-harakat qilish huquqidir. Dunyoning turli-tuman mamlakatlarida, uzoq tarixiy davrlar davomida, olamning yaratilishi va rivojlanishi, ko'pincha, diniy tasavvurlarga asoslangan tarzda izohlab kelingani yaxshi ma'lum. Biroq ilm-fan taraqqiyoti mazkur hodisalarning dunyoviylikka asoslangan tushunish tamoyilini tadrijiy ravishda kuchaytirib borgan. Har bir shaxs erkin fikrlash va qonun doirasida harakat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi natijasida umumiy taraqqiyot jadallashgan. Shunday qilib, vijdon erkinligi uch jihatni anglatadigan huquqiy kategoriyaga aylanib qoldi:

Birinchisi - muayyan shaxs xudoga ishonishi, xohlagan diniga e'tiqod qilishi mumkin. Ikkinchisi - xudoga va dinga ishonmasligi, ularga nisbatan betaraf bo'lishi mumkin. Uchinchisi - dahriy, ya'ni hech bir dinga e'tiqod qilmaygina qolmasdan, balki ularni inkor etishi mumkin. "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni har bir fuqaroga sanab o'tilgan uch imkoniyatdan xohlaganini, hech qanday tazyiqlarsiz, ongli ravishda tanlab olishni kafolatlaydi. O'zbekiston Respublikasi qonunlarida voyaga yetmagan yoshlarning vijdon erkinligini ta'minlashga alohida e'tibor berilgan. Buning sababi – tushunarli. Chunki hali yetarli hayotiy tajriba va bilimlarga ega bo'lmagan yoshlarga ta'sir o'tkazish, ayniqsa, muayyan diniy dunyoqarashni ularning ongiga singdirish oson. Dunyo, jumladan, mamlakatimiz tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim nosog'lom kuchlar bundan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanishga intilmoqda. Shuning uchun ham, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonunga "voyaga yetmagan bolalarni diniy tashkilotlarga jalb etish, shuningdek, ularning ixtiyoriga, otaonalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar ixtiyoriga zid tarzda dinga o'qitishga yo'l qo'yilmaydi", degan muhim qoida kiritilgan. Qonunga xilof ravishda bunday faoliyat bilan shug'ullanganlik uchun O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida jinoiy

javobgarlik ham belgilangan. Demak, davlat vijdon erkinligini huquqiy kafolatlash va amalda ta'minlash tadbirlarini ro'yobga chiqarish bilan bir qatorda, ularga nisbatan har qanday tahdidning oldini olishga ham intiladi. Qonun ustuvorligi eng oliy mezon bo'lgan fuqarolik jamiyatining har bir a'zosi ushbu qonuniy talabga to'g'ri munosabatda bo'lib, uning hayotga tatbiq etilishiga hissa qo'shishi lozim. Chunki eng muhim konstitusiyaviy huquqlardan bo'lgan vijdon erkinligi huquqining amalda ro'yobga chiqarilishi fuqarolik jamiyatining ma'naviy-madaniy rivojlanganlik darajasining muhim ko'rsatkichidir. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonun. Ushbu Qonun 1991 yilda qabul qilingan bo'lib, 1993 yilda kiritilgan ba'zi qo'shimcha va o'zgartirishlar bilan 1998 yilga qadar amalda bo'lib keldi. 1990 yillarning boshlarida hukumatimiz tomonidan berilgan imkoniyatlarning suiste'mol qilinishi, masjid qurish kampaniyaga aylanib ketishi oqibatida ularning soni 89 tadan 5000 tagacha yetdi. Ularning aksariyati hujjatlari to'liq rasmiylashtirilmagan, malakali imomlar bilan ta'minlanmagan (95,8% diniy ma'lumotsiz) va zarur sharoitlar bo'lmagan holda faoliyat yurgizib, turli "peshvo"lar masjidlarni o'z uyalariga aylantirishga harakat qildilar. Ba'zi diniy tashkilotlarning rahbarlari xorijiy fuqarolar bo'lib, aslida hech qanday diniy ma'lumotga ega bo'lmay, moliyaviy yordam ko'rsatish hisobiga respublika hududidagi diniy tashkilotlarga rahbarlik qilib olib, buzg'unchilik, missionerlik faoliyati bilan shug'ullanar edilar. Ularning asosiy maqsadi turli yo'l va usullar bilan o'z saflarini mahalliy millat vakillari hisobiga kengaytirishdan iborat edi.

Davr talablari asosida «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonunni tubdan o'zgartirish zarurati tug'ildi va 1998 yil 1 may kuni yangi tahrirda qabul qilindi. Jumladan, Qonunning 8-moddasiga asosan, diniy tashkilotlar 18 yoshga to'lgan va respublika hududida doimiy yashayotgan 100 nafardan kam bo'lmagan O'zbekiston fuqarolari tashabbusi bilan tuzilishi, muayyan konfessiyaga qarashli diniy tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirish va yo'naltirib borish uchun ularning respublika bo'yicha yagona markaziy boshqaruv organi tuzilishi mumkinligi haqidagi qoida mustahkamlab qo'yildi. Shuningdek, tegishli diniy ma'lumotga ega bo'lgan O'zbekiston fuqarolari diniy tashkilotlarning rahbarlari etib saylanishlari, bunday lavozimga istisno holatda xorijiy fuqarolar nomzodlari Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita bilan kelishib olinishi belgilab qo'yildi. Qonunning 9-moddasiga muvofiq diniy tashkilotlarning markaziy boshqaruv organlari ruhoniylar va o'zlariga zarur bo'lgan diniy xodimlar tayyorlash uchun diniy o'quv yurtlari tuzishga haqlidir. Qonunning 5-moddasida bir konfessiyadagi dindorlarni boshqasiga kiritishga qaratilgan xatti-harakatlar (prozelitizm), shuningdek, boshqa har qanday missionerlik faoliyati man etiladi. Ushbu moddaning mazmuni va ahamiyatini tushunish uchun missionerlik va prozelitizm nima ekanini bilib olish kerak. Missionerlik – bu boshqa diniy e'tiqodga ega bo'lgan shaxsni o'z diniga og'dirib olish bo'yicha diniy tashkilotlar vakillari tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat. Prozelit – bu o'z dinidan kechib,

boshqa dinga o'tgan odam. Qonunning 16-moddasiga asosan: «Diniy tashkilotlar uchun yer ajratish hamda ibodat binolari qurish tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ruxsati bilan belgilangan tartibda amalga oshiriladi».

Qonunning diniy adabiyotlarga tegishli bo'lgan 19-moddasi ham bir qadar o'zgartirildi: «Diniy tashkilotlarning markaziy boshqaruv organlari diniy maqsadlarga mo'ljallangan buyumlar, diniy adabiyotlar va diniy mazmundagi boshqa axborot materiallarini O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ishlab chiqarishga, eksport va import qilishga hamda tarqatishga haqlidir». Mazkur qoida O'zbekiston hududiga diniy adabiyotlarning olib kirilishini tartibga soladi. Qonunning 3-moddasida «Dinga e'tiqod qilish yoki o'zga e'tiqodlar erkinligi milliy xavfsizlikni va jamoat tartibini, boshqa fuqarolarning hayoti, salomatligi, axloqi, huquqi va erkinliklarini ta'minlash uchun zarur bo'lgan darajadagina cheklanishi mumkin»ligi belgilangan. Mazkur qonunning 23-moddasiga ko'ra vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzishda aybdor bo'lgan mansabdor shaxslar, diniy tashkilotlarning xizmatidagilar va fuqarolar O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar. Bu modda qonun oldida barcha bir xil bo'lishini ta'minlaydi. O'zbekistonda diniy tashkilotlar. Ma'lumki, diniy ong o'zo'zidan o'zgarmaydi. Unga faol ta'sir ko'rsatib turuvchi omillar mavjud. Ularning eng ta'sirchani, shubhasiz, diniy muassasalardi O'zbekiston misolida olib qaraladigan bo'lsa, mustaqillikning dastlabki yillarida ularning soni muntazam oshib boradi. Uzoqtarixiy davr davomida olib borilgan islomga qarshi siyosat doirasida mulohaza yuritilsa hamda XX asrning 80-yillari oxiri va 90-yillarining boshida mamlakatda vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy vaziyat ko'zgusi orqali qaralsa, bu – tabiiy hol edi, deyish mumkin. Masalaning g'ayritabiiy tomoni shunda ediki, masjidlar sonining uzluksiz oshib borishi bilan bir vaqtda, musulmonlar diniy ongini radikallashtirish va siyosiyashtirishga uringan kuchlar ham faollashib bordi. Masjidlarning barkamol insonni tarbiyalashdek nozik masaladagi muhim tarbiyaviy rolini inkor etmagan va unga zarracha soya tashlamagan holda, shuni qayd etish mumkinki, ularning ayrimlari, afsuski, O'zbekistonda siyosiy islomning shakllanishi va rivojlanishida tayanch nuqta bo'lib xizmat qildi. XX asrning 90- yillari boshida Rossiyada tuzilgan “Islom uyg'onish partiyasi” filialini O'zbekistonda ochish, “Turkiston islom partiyasi”ga asos solishga qaratilgan urinishlar mazkur kuchlarning o'z saflarini mustahkamlashga yo'naltirilgan keng ko'lamli harakatlari sifatida yuzaga keldi. Namangan va Qo'qonda tuzilgan “Adolat”, “Islom lashkarlari”, “Odamiylik va insoniylik” kabi harbiylashgan tashkilotlar jinoyatchilikka qarshi kurashda davlat organlariga yordam berish niqobi ostida huquq-tartibot tashkilotlarining ayrim vazifalarini o'z zimmasiga ola boshlagani ham islomning tez sur'atlar bilan

siyosiy lashib borayotganidan dalolat berar edi. Har qanday masjidida diniy qadriyatlarning targ'ib etilishi tabiiy hol. Aslida, masjidlarning asosiy vazifalaridan biri ham shudir. Demak, ular diniy ongni rivojlantirish va uning evolyusiyasi yo'nalishini belgilovchi eng muhim mexanizmdir. Tabiiyki, masjidlarda ushbu targ'ibot sof diniy qobiqqa o'ralgan tarzda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, turli masjidlarda va'z qiluvchi imomlarning saviyasi ham, dunyoqarashi ham turlichadir. Ma'lumki, mamlakatimiz fuqarolik jamiyatini mustahkamlash yo'lidan bormoqda. "Fuqarolik jamiyati" degani esa, birinchi navbatda, jamiyat boshqaruvining muayyan sohalarini davlat organlari va tashkilotlaridan bosqichma-bosqich nohukumat tuzilmalarga o'tib borishini anglatadi. Demokratik mamlakatlar tajribasi shundan dalolat bermoqdaki, fuqarolik institutlari ma'naviyat va ma'rifat, ilm-fan va madaniyat bilan bog'liq sohalarida o'zini ko'proq namoyon etib boradi. Oxirgi yillarda O'zbekistonda bu sohada katta ishlar amalga oshirilmogda. Milliy g'urur, o'zlikni anglash, milliy-diniy qadriyatlarni to'g'ri va sog'lom idrok etishga xizmat qilishga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi qator jamg'armalar, uyushmalar va markazlar tuzilmogda. Ular davlat tashkilotlaridan qabul qilib olinayotgan tegishli boshqaruv va tarbiyaviy-ma'rifiy funksiyalarni bajarishga harakat qilmoqdalar. Davlat organlari, o'z navbatida, ularning mustahkamlanib borishi uchun lozim moddiy ma'naviy va qonuniy asoslarni yaratishga faol ko'maklashmogda.

Mazkur tuzilmalar oldida turgan eng muhim ijtimoiy ma'naviy mohiyatga ega vazifalardan biri – xalqimiz uchun asrlar osha an'anaviy bo'lib kelgan asl diniy qadriyatlarimizning to'g'ri idrok etilishiga amaliy hissa qo'shishdan iborat. Diniy omil bilan bog'liq holda faoliyat ko'rsatayotgan bu kabi tashkilotlar diniy bilimlarni dunyoviy ma'rifat ko'zgusi orqali tahlil qilishi va tushuntirishi lozim. Mustahkamlanib borayotgan milliy o'zlikni anglashga bevosita aloqador diniy qadriyatlarning to'g'ri va sog'lom idrok etilishiga qaratilgan ma'rifiy-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishi kerak. Boshqacha aytganda, ularning asosiy vazifalaridan biri – diniy qadriyatlar, eng avvalo, insonning ma'naviy kamolotiga xizmat qilishi lozimligi haqidagi azaliy haqiqatni, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlod ongiga singdirib borishdir. Bundan ham muhimi, diniy e'tiqod – siyosiy "o'yinlar" maydoni emasligi, bu kabi "o'yinlar"ning jamiyat xavfsizligi va barqarorligi uchun xatarli ekanini ilmiy-tarixiy va hayotiy dalillar bilan asoslagan holda keng ommaga muntazam tushuntirib borishdan iboratdir. Ushbu ishdan ko'zlangan pirovard natija – xalqimiz uchun qadimdan an'anaviy bo'lib kelayotgan diniy-ma'naviy merosga sadoqatni mustahkamlash, shu orqali, diniy qadriyatlarning haqiqiy o'rnini to'g'ri idrok etish, diniy vaziyatning sog'lom va tabiiy rivojlanishiga amaliy hissa qo'shishdan iborat bo'lgani uchun ham u quruq tashviqot bo'lib qolmasligi kerak. Diniy qadriyatlarning sog'lom va to'g'ri idrok etilishiga qaratilgan faoliyat ko'hna va serqirra tariximiz hamda ajdodlarimiz qoldirgan ibratli ma'naviy merosga asoslanishi lozim. Fuqarolik jamiyati institutlari mustahkamlanib

borgan sari, buyuk bobokalonlarimiz qoldirgan boy ilmiy-ma'naviy meros, jumladan, ma'naviyatimizning uzviy qismi bo'lgan milliy-diniy qadriyatlarni chuqur va yangicha yondashuv asosida o'rganish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Oldimizda turgan vazifa – yaratilayotgan imkoniyatlardan to'g'ri, umumilliy yuksalish manfaatlariga mos ravishda foydalanishdir. Shunday qilinganda, islom va siyosat, din va davlat o'rtasidagi munosabatlarning tabiiyligi, ularning jamiyatimiz siyosiy barqarorligi va ma'naviy barkamolligiga xizmat qiluvchi uyg'unligi ta'minlanadi. Tarixdan ma'lumki, har qanday davlatning barqarorligi undagi xalqlar, millat va elatlarning huquq va erkinliklari faqatgina qonuniy hujjatlarda belgilanishiga emas, balki ularning amalda qay darajada o'z tasdiqini topishiga ham bo'liqdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, mamlakatimizda fuqarolarning vijdon erkinligi bilan bog'liq huquqlari nafaqat qonun bilan mustahkamlab qo'yilgani, balki amaliyotda uning asosiy tamoyillariga qat'iy rioya qilinayotgani hayotiy dalillar bilan tasdiqlanayotganini ta'kidlash zarur. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda diniy tashkilotlarning soni o'sdi. Xususan, 1990 yilda respublikamizda 119 ta diniy tashkilot (89 ta islomiy va 30 ta noislomiy) mavjud bo'lgan bo'lsa, 1991 yilda 179 taga (146 islomiy va 33 noislomiy) yetdi, 2008 yilning avgustiga kelib esa, ularning soni 2229 tani (2050 ta islomiy, 179 ta noislomiy) tashkil etdi.

Noislomiy diniy tashkilotlar qatorida Rus Pravoslav cherkovi, Rim-katolik cherkovi, Nemis Yevangel'-lyuteranlar cherkovi, Arman Apostollik cherkovi, yahudiylar va Bahoiylar diniy jamoalari, Buddaviylar ibodatxonasi, Bibliya kitob jamiyati kabi tashkilotlarni sanash mumkin. Mustaqillikkacha bor-yo'g'i ikkita (Toshkent islom instituti va «Mir Arab» madrasasi) islomiy diniy o'quv yurti bo'lgan bo'lsa, o'tgan yillar davomida ularning soni ko'paydi. Boshqacha aytganda, Imom alBuxoriy nomidagi Toshkent islom instituti, Buxorodagi «Mir Arab», Toshkentdagi «Ko'kaldosh», Qoraqalpog'istondagi «Muhammad Beruniy», Namangandagi «Mulla Qirg'iz», Xorazmdagi «Faxriddin ar-Roziy», Andijondagi «Sayyid Muhyiddin Maxdum», Qashqadaryodagi «Xoja Buxoriy» hamda faqat xotin-qizlar tahsil oladigan Toshkentdagi «Xadichai Kubro» va Buxorodagi «Jo'ybori Kalon» o'rta maxsus islom bilim yurtlaridan iborat yaxlit diniy ta'lim tizimi yaratildi. 2000-2001 o'quv yilidan boshlab ushbu ta'lim muassasalaridagi o'qitish jarayoni Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Kasb-hunar ta'lim markazining Davlat ta'limi standartlari bo'limi bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan ta'lim standartlari va o'quv rejasi asosida tashkil etildi. Sodda qilib aytganda, o'quv yurtlarida diniy va dunyoviy ta'limning uzviyligi ta'minlandi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 22 avgustdagi «Din sohasidagi ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim ishlarini va faoliyatni takomillashtirishda ijtimoiy ko'mak va imtiyozlar berish to'g'risida»gi Qarori alohida ahamiyatga ega bo'lganini ta'kidlash zarur. Ushyu Qarorga asosan Toshkent islom instituti va o'rta maxsus islom bilim yurtlarida joriy

etilgan ta'lim standartlari, o'quv rejalari hamda talabalarning qabul qilingan davlat me'yorlariga muvofiq diniy va dunyoviy bilimlar olayotganini inobatga olib, mazkur o'quv yurtlarining bitiruvchilariga beriladigan diplomlar davlat ta'lim hujjati sifatida e'tirof etildi. Shu bilan birga, unga ega bo'lgan shaxslarga davlat oliy ta'lim tizimida o'qishni davom ettirish huquqi berildi. Fuqarolarga haj ibodatini ado etishlari uchun barcha sharoitlar yaratildi. Xususan, mustabid sho'ro tuzumi davrida har yili uch, to'rt kishiga haj ziyoratini amalga oshirishga ruxsat berilgan bo'lsa, hozirda yiliga besh mingdan ortiq kishi haj qilish, to'rt ming kishi umra amalini bajarish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bularning bari Xel'sinki Yakunlovchi akti, Vena va Kopengagenda qabul qilingan hujjatlarda qayd etilgan shaxsning vijdon va din erkinligi borasidagi tamoyillarga to'la muvofiq keladi. Lekin ming afsuski, yuqorida zikr etilgan erkinliklarni suiste'mol qiladigan, ulardan o'z g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanadiganlar ham mavjud. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: «Biz din bundan buyon ham aholini eng oliy ruhiy, axloqiy va madaniy merosdan bahramand qilishi tarafdorimiz. Lekin biz hech qachon diniy da'vatlar hokimiyat uchun kurashga, siyosat, iqtisodiyot va qonunchilikka aralashish uchun bayroq bo'lishiga yo'l qo'ymaymiz. Chunki bu holni davlatimiz xavfsizligi, barqarorligi uchun jiddiy xavfxatar deb hisoblaymiz». O'zbekistonda diniy bag'rikenglik. Bugun O'zbekiston diniy bag'rikenglik va murosas borasida nafaqat MDH davlatlari, balki butun dunyoga namuna bo'lmoqda. Bu haqda dunyo miqyosida katta obro' va nufuzga ega insonlar ham yurtimizga ziyoratlari vaqtida ta'kidlab o'tmoqdalar. Albatta, xalqimizga xos bu xislat bir zumda paydo bo'lgan emas, balki uzoq tarixiy asoslariga ega. IX asrdan boshlab hozirgi O'zbekiston hududida islom dini sunna yo'nalishining hanafiy (Imom A'zam) mazhabi qaror topdi. Hanafiylik o'zga dinlar va mahalliy urf-odatlariga nisbatan erkinlik berish bilan boshqa mazhablardan ajralib turadi. Bu ta'limotni takomilga yetkazgan vatandoshlarimiz – Abu Mansur Moturidiy, Abulmu'in Nasafiy va Burhoniddin Marg'inoniy kabi allomalar musulmonlar orasidagi g'oyaviy tarafkashlikka barham berish, islom dinining «ahli sunna val jamoa» yo'li barqaror bo'lishni ta'minlaganlar. qolishiga katta hissa qo'shdilar. Buyuk islom ulamolari bilan bir qatorda Markaziy Osiyo hukmdorlari ham bu yo'lda kurashdilar. X asr o'rtalarida islom dunyosida shia yo'nalishi (Shimoliy Afrika, Misr, Suriya, Hijozda – fotimiylar, Yamanda – zaydiylar va hatto abbosiylar poytaxt Bag'dodda – buvayhiylar) ustunlikka erishgan bir paytda Markaziy Osiyoda tohiriy, g'aznaviy va qoraxoniylar hokimlari «ahli sunna val-jamoa» aqidasi qat'iyat bilan himoya qildilar. Xususan, o'z davrining ramzi bo'lgan Amir Temur e'tiqod va ma'naviyatning katta ahamiyatini to'g'ri idrok etgan. Sharafiddin Ali Yazdiy Sohibqironni haqli ravishda e'tiqodi komil inson sifatida ta'riflaydi. Eng muhimi, Amir Temur «ahli sunna val-jamoa» e'tiqodiga sodiq, diniy aqidaparastlikka qat'iy qarshi bo'lgan, islom dinini mutaassiblikdan xoli, erkin tushungan. Uning komil e'tiqodi boshqa dinlarni rad etish hisobiga bo'lmagan va shu

jihatdan ham, u nafaqat o'z asri, balki hozirgi zamon kishisi uchun ham namunadir. Mustaqillik tufayli o'zligimizni anglash, ma'naviyqadriyatlarimizni tiklash jarayoni kechayotgan hozirgi paytda umuman dinga va, ayniqsa, ota-bobolarimiz dini bo'lib kelgan islomga munosabat tubdan o'zgardi. Bu sohadagi yutuqlarni sanab o'tirishga hojat yo'q. Ularni ko'rmaslik mumkin emas, ko'rolmaslik mumkindir, balki. Ammo masalaning boshqa tomoniga e'tiborni jalb qilish muhim. Siyosiy mustaqillikka erishgan barcha yosh davlatlarda yuz bergani kabi bizning mamlakatda ham ta'lim yo'nalishi mazmunmohiyatining o'zgarishi, davlat tili, an'analar, milliy madaniyatga e'tiborning ortishi, bularning hammasi, diniy omil ahamiyatiga davlatning munosabatini ko'rsatadi. Mustaqillik yillarida kutilmagan voqealarga ham duch kelindi. Xalqaro terrorizm bilan uyushib ketgan diniy ekstremizm endilikda umumbashariy muammoga aylandi. Uning yechimi bir mamlakatning qo'lida emas, balki xalqaro miqyosdagi sa'yharakatlarni talab qiladi. Ana shunday murakkab vaziyatda ham, O'zbekiston hukumati diniy bag'rikenglik siyosatini olib bormoqda. Respublikada islom bilan bir qatorda boshqa konfessiyalar ham emin-erkin faoliyat ko'rsatmoqda. Fuqarolarga millati, irqi, dinidan qat'i nazar, teng huquqlar qonun orqali kafolatlangan. Buni diyorimizga ochiq qalb bilan kelayotgan har bir mehmon o'z ko'zi bilan ko'rmoqda va e'tirof etmoqda. Diniy qadriyatlar va jamiyat ma'naviy hayoti. Uzoq vaqt davom etgan mafkuraviy tazyiqqa qaramay, O'zbekiston xalqi avloddan avlodga o'tib kelgan tarixiy qadriyatlari va o'ziga xos an'analarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi. Buyuk istiqlol esa ularning har tomonlama rivoji uchun keng imkoniyatlar ochib berdi.

Eng avvalo, asrlar davomida umummilliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan diniy bayramlar – Ramazon va Qurbon hayitlarining O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari (№ 193, 11.04.1991 y.; № 221, 20.06.1991 y.) bilan dam olish kuni deb e'lon qilingani va ular ommaviy ravishda, emin-erkin nishonlana boshlanganini ta'kidlash zarur. Din sohasida olamshumul ahamiyat kasb etgan ulamolarning merosini o'rganish, ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani nihoyatda muhim vazifa bo'lib qoldi. Ijtimoiy hayotni isloh qilish va yangilash jarayonida ma'naviy qadriyatlarning qudratli qatlamlari ham ochildi. Bunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining sohaga oid qator Farmon, Qaror va Farmoyishlari qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Abdulxoliq G'ijduvoni, Xoja Ahror Valiy kabi mutafakkirlarimizning yubileylari o'tkazildi. Ulkan va boy madaniyatimizning uzviy qismi bo'lmish islom nazariyasi, tarixi, falsafasi, huquqshunosligi, madaniyati va axloqi masalalarini chuqur o'rganish ilmiy tadqiqotlarda markaziy o'rin egallay boshladi. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri, musulmon olamida «muhaddislar sultoni» deya ulkan

shuhrat qozongan Imom Buxoriy bobomiz merosining gultoji bo'lmish eng ishonchli hadislar to'plami — «Al-jome' as-sahih» kitobining 4-jildda, Sharq olamida «Burhoniddin va milla», ya'ni «Din va millatning hujjati» degan yuksak unvonga sazovor bo'lgan Burhoniddin Marg'ironiyning mana, sakkiz asrdiki, musulmon mamlakatlarida eng nufuzli va mukammal huquqiy manba sifatida e'tirof etib kelinayotgan «al-Hidoya», Imom Termiziyning «Sunan at-Termiziy», Abu Lays Samarqandiyning «Tanbehul-g'ofilin» asarlari nashr etilganini ham ana shunday ijobiy natijalar sirasiga qo'shish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov Farmoniga binoan tashkil etilgan Toshkent islom universiteti ko'p qirrali ta'lim beruvchi, ma'naviy-ma'rifiy va ilmiy markazga aylandi. Bu yerda diniy va dunyoviy bilimlarni hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, ma'rifiy islomni xalq orasida targ'ib eta oladigan mutaxassislarni tayyorlovchi tizim shakllandi, qiyosiy dinshunoslik va islomshunoslik sohalarida magistrlik, nomzodlik va doktorlik izlanishlari olib borilmoqda. Universitetda davlat va jamoat tashkilotlarining mas'ul xodimlari dinning jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyati, din niqobi ostidagi ekstremistlar jaholatiga qarshi ma'rifiy javob berish ko'nikmalari bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirishlari uchun doimiy malaka oshirish kurslari yo'lga qo'yildi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, xalqimiz diniy va ma'naviy qadriyatlarining hozirgi demokratik jamiyat qadriyatlari bilan uyg'unlashishi respublikamizning kelajakda yanada ravnaq topishi, jahon hamjamiyatiga qo'shilishida muhim omillardan biri hisoblanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. E'tiqod nima?
2. E'tiqod amalda namoyon bo'lishini izohlang?
3. Diniy e'tiqod deganda nima tushuniladi?
4. Dinning kompensatorlik funksiyasi jamiyatda qanday vaifasini bajaradi?
5. Dinning legitimlik funksiyasi jamiyatda qanday vazifasani bajaradi?
6. Dinning komunikativlik funksiyasi jamiyatda qanday vazifani bajaradi?
7. Din davlatdan ajratilgan mamlakatlar deyilganda qanday mamlakatlar tushiniladi?
8. Islomda e'tiqod erkinligi masalasi qanday asosda keltirilgan?
9. «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya»da bolalarning e'tiqodi masalasida nimalar deyilgan?
10. O'zbekistonning dunyoviy rivojlanish yo'li deganda nima tushuniladi?
11. Davlatning dinga munosabatini belgilab beruvchi asosiy tamoyillarning mohiyati nimada?
12. Vijdon erkinligi huquqining konstitusiyaviy asoslari deganda nima tushuniladi?
13. «Dunyoviylik-dahriylik emas» tamoyilining ijtimoiy ahamiyati nimada?

14. O'zbekistonda qaysi konfessiyalarga mansub diniy tashkilotlar faoliyat ko'rsatadi?

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to'plami. - T.:1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O'zbekiston, 1989
6. Radiyasiyaviy xavfsizlik to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.
7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.
8. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 9-son.
9. Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to'g'risidagi shartnomani (Semipalatinsk, 2006 yil 8 sentyabr') ratifikatsiya qilish haqida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2007. 4-son.

3-MAVZU: AQIDAPARASTLIK, DINIY EKSTREMIZM VA FUNDAMENTALIZMNING YUZAGA KELISHI

Reja:

- 6. Aqidaparastlik tushunchasining mazmun-mohiyati**
- 7. Fundamentalizmning vujudga kelishi;**
- 8. Ekstremizmni keltirib chiqaruvchi omillar;**
- 9. Terrorizmga qarshi kurashda dinning roli;**
- 10. Radikal diniy oqimlar.**

Aqidaparast atamasi lug'aviy jihatdan ikki so'zdan tashkil topgan. Aqida - inson e'tiqod qiladigan, ishonadigan tushunchalar majmui. Parast - forscha parastan, biron narsaga xizmat qilmoq, uning ta'siriga qat'iy ko'ngil qo'yimoq, uni tarannum etmoq, ba'zi o'rinlarda unga sig'inmoq ma'nosida.

Ta'kid joiz, aqidaparast atamasidagi "aqida" so'zining ma'nosi borasida ba'zilar turli fikrlarni bildirganlar. "Har bir insonning o'z e'tiqodi - aqidasi bo'lsa, shu e'tiqodda mustahkam tursa "aqidaparast" hisoblanadimi?" mazmunidagi savollarga jazm

qilganlar ham topiladi. Bunga sabab atama mazmunining kelib chiqish mohiyatini angalamaslikdir. Aqidaparast atamasi ikki qismdan: aqida va parast soʻzlaridan tashkil topgan boʻlsa-da, aslida “aqida”parast shaklida yozilishi kerak edi. Bu yerdagi aqida soʻzi oʻzining haqiqiy maʼnosida emas, balki qoʻshtirnoq ichida yoziladigan, soxta va buzuvchi eʼtiqodni ifodalaydigan “aqida” maʼnosida kelgan. Ammo, oʻzbek tilida bir soʻz boʻlaklarini qoʻshtirnoq bilan ajratish mumkin emasligi nuqtai nazaridan, mazkur atama “aqida”parast shaklida emas, aqidaparast shaklida ishlatilib kelinmoqda. Isteʼmolda sogʻlom eʼtiqod, toʻgʻri dunyoqarash egasiga nisbatan “aqidaparast” iborasi ishlatilmaydi. Aqidaparast - soxta va buzuvchi gʻoyalarni oʻziga eʼtiqod va shior qilib olgan kimsadir. Aqidaparastlik - sogʻlom eʼtiqoddan burilish, voz kechishdir. Binobarin, musaffo islom eʼtiqodida aqidaparastlikka oʻrin yoʻq. Kimki, aqidaparastlar buzgʻunchiligini koʻrib, islom shunday ekan desa keskin adashadi. Sogʻlom eʼtiqod aqidaparastlikni qoralaydi. Komil imon egasi bunday nomaqbul yoʻl sari qadam tashlamaydi. Aqidaparast oqimlar – islomning musaffo taʼlimotini buzib talqin qiluvchilardir. Masalan, moʻtazila oqimi – Yaratganning sifatlarini notoʻgʻri talqin qilishi oqibatida IX asrda Bagʻdodda inkvizitsiya joriy etildi. Moʻtazila gʻoyalariga qoʻshilmagan kishilar qiynoqqa duchor qilindi. Xorijiy oqimi – gunohkorni imonsizga chiqarishi va rahbarga itoat tamoyilini buzishi natijasida oʻnlab ekstremistik va terrorchi guruhlar yuzaga kelib, asrlar davomida tinchlik va barqarorlikka tahdid soldilar. “Hizbut-tahrir” oqimi – rahbarga itoat tamoyilini qoʻpol buzganlari va “xalifalik” soxta gʻoyasini ilgari surganlari qanchadan-qancha ziddiyat va toʻqnashuvlarga olib kelgani tarixdan maʼlum. Bunday misollar qatorini uzoq davom ettirish mumkin. Har bir ongli inson aqida va aqidaparastlik orasidagi katta farqni yaxshi anglashi darkor. Ayniqsa, mafkura poligonlari yadro poligonlaridan-da xavfliroq boʻlgan bugungi tahlikali davrda tashqi koʻrinishi, libosi zamonaviy va koʻrkam boʻlishiga muntazam eʼtibor qiladigan inson ichki dunyosi, eʼtiqodi va maʼnaviyatining goʻzalligi borasida kuniga loʻqal bir marotaba boʻlsa ham oʻylab koʻrishi zarurligini dunyoda kechayotgan ziddiyatli jarayonlar koʻrsatib turibdi. Aslida, tashqi kiyofadan koʻra inson qalbi, ichki dunyosining jamoli muhimroqdir. Husn toʻyda kerak, aql kunda kerak, maʼnaviyat va musaffo eʼtiqod har daqiqa, kerak boʻlsa, har soniyada kerak. Posbon oʻz xizmat vazifasida bir lahza uyquga ketsa, bir soniya ogohlilikni unutsa, mamlakat xatar ostida qolgani kabi, qalbdagi oʻzgarishlarga boʻlgan kichik eʼtiborsizlik tanani vayron qilishi mumkinligini isbotlash qiyin emas. Inson tanasining shohi uning qalbi. Hazrat Navoiy:

“Erursan shoh — agar ogohsen sen, Agar ogohsen — shohsen sen” deya taʼkidlaganlarida, qalbni ehtiyot qilish, uni zararli, buzgʻunchi gʻoya va mafkuralardan himoya qilishni nazarda tutgan boʻlsalar ajab ermas. Shuning uchun ham qalbni aqidaparastlik, shuhratparastlik, molparastlik, shahvatparastlik kabi turli illatlardan muhofaza qilish har bir shaxsning eng dolzarb vazifasi boʻlib qolmoqda.

Diniy ekstremizm – muayyan diniy konfessiya va tashkilotlardagi ashaddiy mutaassib, fanatik unsurlarning faoliyati mafkurasi. Fanatizm o‘z aqidasiining shak-shubhasiz to‘g‘riligiga ishonib, boshqa firqa va mazhablarni butunlay rad etgan holda ularni tan olmaslik, balki ularni diniy asoslarni buzishda ayblab, ularga qarshi urush ochishga olib boradigan omillardandir. Diniy fanatizm diniy ekstremizm va terrorizmga zamin tayyorlaydi. Fundamentalizm - ma‘lum din vujudga kelgan ilk davriga qaytish va bu yo‘l bilan zamonaning barcha muammolarini hal qilish mumkin degan fikrni ilgari suruvchilarning yo‘nalishi. Diniy fundamentalizm - aqidaning o‘zgarmasligini himoya qiladigan, vahy va mo‘‘jizalarning muqaddas kitoblardagi bayonining harfiy talqini tarafdori, ularning har qanday majoziy talqiniga murosasiz, so‘zma-so‘z talqiniga asoslangan e‘tiqodni aqlga tayangan mantiqiy dalillardan ustun qo‘yadigan, muayyandiniy e‘tiqod shakllanishining boshlang‘ich davrida belgilangan barcha yo‘l-yo‘riqlarni qat‘iy va og‘ishmay bajarilishini talab qiladigan diniy oqimlarni ifodalashda qo‘llaniladigan istilohdir.

Fundamentalizm iborasi birinchi bor I Jahon urushi arafasida vujudga kelgan protestantizmdagi ortodoks oqimlarni ifodalash uchun ishlatilgan. Bu oqim 1910 yildan keyin shu nom bilan atala boshlagan. Fundamentalistlar xristianlikning an‘anaviy, ayniqsa Bibliyaning mutlaqo mukammalligiga ishonishni mustahkamlashni, uni so‘zma-so‘z sharhlashga qat‘iy rioya qilishni talab qildilar. Bu oqim keyinchalik Amerikada keng tarqalib ketdi. 1919 yili Filadelfiyada Jahon xristian fundamentalistlari assosiasiyasiga asos solindi. Asrimizning 70-yillaridan boshlab esa, bu so‘z islomga nisbatan qo‘llanila boshlandi. Islom fundamentalizmi zamonaviy islomdagi uch yo‘nalishdan biridir (qolgan ikkitasi - tradisionalizm va modernizm). Islom fundamentalizmining asosiy g‘oyasi - «sof islom» prinsiplariga qaytish, maqsadi «islomiy taraqqiyot» yo‘lini joriy etishdir. XX asrning 80-90-yillarida butun dunyoda diniy omilning faollashuvi sobiq sovetlardan keyingi hududda ham o‘z aksini topdi. Bu davr jamiyat taraqqiyotida, bir jihatdan, diniy e‘tiqodning ijtimoiy-madaniy hayotdagi tabiiy mavqei tiklanayotgan, ikkinchi tomondan, mazkur asosda ayrim mafkuraviy ziddiyatlar tug‘ilishi vaqti bo‘ldi. Asosiy qonunimizda yana shu narsa qat‘iy qilib belgilab qo‘yilganki, konstitusiyaviy tuzumni zo‘rlik bilan o‘zgartirishni maqsad qilib qo‘yuvchi, Respublikaning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitusiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ‘ib qiluvchi, xalqning sog‘lig‘i va ma‘naviyatiga tajovuz qiluvchi, shuningdek harbiylashtirilgan birlashmalarining, milliy va diniy ruhdagi siyosiy partiyalarning hamda jamoat birlashmalarining tuzilishi va faoliyati taqiqlanadi (57-modda). O‘rta Osiyodagi respublikalar o‘z mustaqilligiga erishishi va uning mustahkamlanishi davrida «islom omili», «islom uyg‘onishi», «qayta islomlashish», «islom fenomeni» kabi iboralar tobora ko‘proq ishlatilib, bu hol ularning beqiyos faollashuvini o‘zida aks ettirdi. Bunga sabab sobiq Sovet davlatining

mafkuraviy tasavvurlari va qadriyatlarining emirilib, muayyan vaqt davomida hosil bo'lgan ma'naviy bo'shliqni to'ldirish zarur edi. Kommunistik mafkura ma'naviy jihatdan qashshoq bo'lib, o'ziga xos mutaassibli va muayyan millatlar manfaatlariga qarshi qaratilganligi bilan sho'ro hokimiyatidan keyingi makonda diniy fundamentalizm uchun qulay sharoit tug'dirdi. Sobiq ittifoqdagi hukmron partiyaning namoyandalari diniy jamoalarni xalqlarning aql idrokini egallash uchun kurashda o'zlarining raqibi deb hisoblashi dinning pinhoniya chekinishi va hatto uning muayyan ma'nodagi muxolif kuchga aylanishiga olib keldi. O'sha davrda dinning ta'qib ostida bo'lib kelgani, islom dinining eng salohiyatli ulamolari qatag'on qilinishi, minglab masjid va madrasalarning buzib tashlanishi diniy taassubni yo'qotishga emas, balki uning ildizlarini oziqlantiruvchi xatarli omillarning kuchayishiga olib keldi. Millatlar orasida o'zlikni anglash tuyg'usi, etnik jihatdan nasl-nasabini izlashga intilishlari beqiyos kuchaydi. O'zbekistonga nisbatan islom fundamentalizmining tahdidi aqidaparastlikni yoyish, bu yo'l bilan musulmonlarni islohotchi davlatga ishonchini yo'qotishga urinishda o'zini namoyon etmoqda. Bunday guruhlar mustahkamlanib borayotgan umummilliy birdamlik va hamjihatlik, millatlar va fuqarolararo totuvlikka rahna solishga harakat qilmoqdalar. Demokratiya va dunyoviy davlat tushunchalarini, e'tiqod erkinligiga asoslangan ko'p konfessiyali dunyoviy jamiyatni obro'sizlantirishga yo'naltirilgan sa'y-harakatlarni amalga oshirmoqdalar. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, «Eng avvalo, jamiyat, guruh, alohida shaxs ma'naviy hayotining muayyan sohasi bo'lgan din umuminsoniy axloq meyorlarini o'ziga singdirib olgan, ularni jonlantirgan, hamma uchun majburiy xulq-atvor qoidalariga aylantirgan. Binobarin din odamlarda ishonch hissini mustahkamlagan. Ularni poklab, yuksaltirgan. Hayot sinovlari, muammo va qiyinchiliklarni engib o'tishlarida kuch bag'ishlagan. Umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolish hamda avloddan avlodga etkazishga yordamga kelgan.

Dinning yuksak rolini e'tirof etish bilan birga diniy dunyoqarash tafakkurning, insonning o'zini o'rab turgan dunyoga o'zi kabi odamlarga munosabatining yagona usuli bo'lmaganligini ham ta'kidlash mumkin. Dunyoviy fikr, dunyoviy turmush tarzi ham u bilan yonma-yon, u bilan teng yashash huquqiga ega bo'lgan holda rivojlanib kelgan». Keyingi yillarda yurtimizda milliy va diniy qadriyatlarning tiklanishiga katta e'tibor berilib, bu narsa hukumatimizning ustuvor siyosatiga aylandi. Ko'plab diniy bayramlarga ommaviy tus berildi, televidenie va matbuot tomonidan diniy masalalar tez-tez yoritila boshlandi. Fuqarolar o'rtasida diniy ilm va an'analarga qiziqish kuchaydi. Bundan foydalanib, ba'zi g'arazli shaxslar ma'lum manfaatlar evaziga chet eldan yurtimizga suqulib kirmoqchi bo'lgan ekstremistik oqimlar «da'vatchi»lariga aylandilar. Ular xorijliklar tomonidan istaganlaricha mablag' va diniy adabiyotlar bilan ta'minlandilar. Bu harakatlar tezda o'z oqibatini ko'rsatdi. Farg'ona vodiysi va Toshkent shahrida uya qurib olgan «Vahhobiychilik» harakati,

jumhuriyatimizning deyarli barcha shahar va qishloqlariga etib borishga ulgurgan «Hizbut tahrir» kabi guruhlarining keyingi yillarda Vatanimizning turli joylarida uyushtirgan fitna-fasod harakatlari shundan darak beradi. Modomiki, biz yoshlarimizni, Prezidentiz aytganidek Imom Buxoriylar, Naqshbandiylar va Yassaviylar ta'limoti asosida tarbiyalar ekanmiz, biz ularni turli islom niqobi ostidagi g'arazli guruhlar bilan buyuk ajdodlarimiz amal qilgan va bizlarga ham tavsiya etgan musaffo islom o'rtasini ajrata oladigan darajada bilimli qilishimiz zarur bo'ladi.

Vahhobiylar. Vahhobiylar XVIII asrda Arabiston yarim orolida vujudga kelgan diniy-siyosiy oqimdir. Uning asoschisi Muhammad ibn Abd al-Vahhob 1703 yili Arabiston yarim oroli Najd o'lkasining al-Uyayna degan joyida tavallud topgan. Bu davrda uning otasi Abd al-Vahhob ibn Sulaymon mustaqil mahalliy amir hokimiyatida qozilik lavozimida xizmat qilar edi. Muhammad yoshligidan diniy ilmlarni o'z otasi rahbarligida o'rgana boshladi. U an'anaga ko'ra, Qur'onni yod oldi, tafsir va hadis ilmlari bilan tanisha boshladi. Bir necha bor Misr, Suriya, Kurdiston, Iroq, Eron mamlakatlarida bo'lib, ko'pincha ulamolar suhbatida o'zining janjalkashligi va mutaassibliyi bilan ajralib turgan. U o'z targ'botchilik faoliyatini 1730 yillarda boshlab, birinchi maqsadi o'ziga munosib homiy topish bo'ldi. 1745 yili Muhammad ibn Abd al-Vahhob ad-Diriyya vodiysiga uning amiri Muhammad ibn Sa'ud taklifiga binoan ko'chib o'tdi. Bu bilan Muhammad ibn Sa'ud o'z hokimiyatini kuchaytirishda vahhobiylardek mafkuraviy qurolga ega bo'ldi. Vahhobiylar o'zlari xohlagan jamoani kufirda yoki shirkda ayblashlari va unga qarshi jehod e'lon qilishlari mumkin edi. Ibn Sa'ud esa bu jehodni amalga oshirib, o'z hokimiyati chegaralarini kengaytirishni boshladi. Muhammad ibn Abd al-Vahhob 1792 yili vafot etdi. Ibn Sa'ud va uning sulolasi vahhobiylar bayrog'i ostida olib borgan urushlari 1932 yilda Saudiya Arabistoni davlatining tuzilishi bilan yakunlandi. Vahhobiylar ta'limoti diniy masalalarda din fundamenti, ya'ni Payg'ambar davri voqeyiliklariga qaytishni talab etdi. Ular barcha muxoliflarini bid'atchilikda, ya'ni dinga yangilik kiritganlikda aybladilar, o'zlarining siyosiy dushmanlarini esa mushriklikda ayblab, ularga qarshi jehod olib borishga fatvo berdilar. Axloqiy masalalarda nazariy jihatdan, garchi shaxsiy kamtarlik, mol-mulkka hirs qo'ymaslik, dunyoviy hayotda toat-ibodatga aksariyat vaqtni sarflashni targ'ib qilsalarda, lekin amalda saroy ahlining bosqinchilik urushlari qo'shni qabilalar mol-mulklarini talash oqibatida gap bilan amal o'rtasida ziddiyat paydo bo'ldi.

Vahhobiylar harakatlari Usmoniylar imperiyasi (1453-1924) hududlarida vujudga kelganligi va imperiya bilan bu harakat o'rtasida bir necha qonli to'qnashuvlar yuz berganligi tufayli bu oqimda turk islomiga qarshi bo'lgan kuchli kayfiyat o'z aksini topdi. Imperiyaning markaziy hududlarida hanafiylik mazhabi mutlaq hukmron mavqega ega bo'lganligi uchun mazkur maktab qoidalari qattiq tanqid qilindi. Shuningdek, vahhobiylar harakati mafkurasining markazida avvaliga Arabiston

erlarini birlashtirish orqali, keyinchalik butun islom dunyosida islom davlatini shakllantirish g'oyasi ham mavjud edi. Ular bu maqsad yo'lida har qanday qurbonliklarga tayyor edilar. Vahhobiylarning chet ellarda ko'plab tashkilotlari bo'lib, ular faol harakat olib boradilar. Ularning ko'pchiligi yashirin siyosiy faoliyat olib boradi. Ish uslublari - diniyhissiyotlari kuchli bo'lgan fuqarolarni jamiyatlariga tortib, ularni qayta tarbiyalash, so'ng ulardan tashviqot va ijtimoiy tartibbuzarlik, ekstremistik harakatlarda foydalanish. Bu ishlarga, ayniqsa, yoshlarni, bolalarni, hayot tarzidan norozi bo'lgan shaxslarni jalb qiladilar. Xayriya fondlari orqali mayib-majruhlarga, etim-esirlarga yordam, diniy ta'lim berish, turli diniy adabiyotlarni tarqatish kabi yo'llar bilan keng targ'ibot ishlarini olib boradilar. Kishilarga fanatizm, murosasizlik, o'zgarar fikrlari va manfaatlariga hurmatsizlik ruhini singdirishga urinadilar. Al-Ixvon al-muslimun. XIX asr dastlabki yillaridan islom dini tarqalgan mamlakatlar iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy hayotida katta tarixiy o'zgarishlar yuz bera boshladi. Bu o'zgarayotgan yangi sharoitlarga diniy-falsafiy, huquqiy normalarning XIX asr yarmidan boshlangan moslashuvi fanda «Islomiy islohotlar» nomini oldi. Lekin bu jarayon haddan tashqari cho'zilib ketdi va ko'p sohalarda ziddiyatli hollarni keltirib chiqardi. Ular orasida panislamizm va musulmon jamoalarining boshqa konfessiyalardan ajratish g'oyasini aytyshimiz mumkin. Panislamizm g'oyasini birinchi bo'lib ilgari surgan Jamoliddin al-Afg'oniy (1839-1897) hisoblanadi. U diniy-siyosiy arbob bo'lib, 1884 yili Parijda Muhammad Abduh (1849-1905) bilan birgalikda «al-Urvat al-vusqo» jurnalini nashr etdi va unda panislamizm g'oyalarini targ'ib qila boshladi. Afg'oniyning g'oyalarini keyinchalik «Musulmon birodarlar» («al-Ixvon al-muslimun») radikal shakllarida rivojlantirildi.

Al-Ixvon al-muslimun - 1928 yili Misrning Ismoiluya shahrida Misrlik shayx Hasan al-Banno tomonidan tashkil etilgan diniy-siyosiy tashkilot. Hasan al-Banno Jamoliddin al-Afg'oniy, Muhammad Abduh, Rashid Rizo asarlaridan ta'sirlanib, panislamizm g'oyasida «jihod», «islomiy millatchilik», «islomiy davlat» ta'limotlarini ishlab chiqdi. Al-Ixvon al-muslimun bu ta'limotlar asosida islom dini tarqalgan mamlakatlarda Qur'on va shariatda ifodalangan qoidalarga to'liq rioya qiluvchi, «islomiy adolat» prinsiplari o'rnatilgan jamiyat qurish uchun siyosiy kurashni boshlab yubordi. Al-Ixvon al-muslimun o'z tarixida bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. 1928-1936 yillardagi davrni xayriya va ma'rifatchilik bosqichi deb atasa bo'ladi. Keyinchalik u kurash uslubi sifatida terrorni qo'llash darajasiga etgan siyosiy tashkilot sifatida maydonga chiqdi. Ko'plab davlatlarda uning faoliyati taqiqlandi. Keyingi davrda al-ixvon al-muslimun orasida bo'linish yuz berib, ular 3 yo'nalishga bo'linib ketdi:

- «mo'tadillar» - Hasan al-Banno va Sayyid Qutb tarafdorlari;
- «islom demokratlari» - «islom sosializmi» ta'limoti tarafdorlari;

- «at-Takfir va-l-hijra», «al-Jihod», «Hizb at-Tahrir al-islomiy» kabi terror uslubini qo‘llovchi tashkilotlar.

Hizb at-Tahrir al-islomiy (Hizbut tahrir). Hizbut tahrir 1952 yili Quddus shahrida falastinlik ilohiyotchi Taqiy ad-din an-Nabahoniy (1909-1979) tomonidan asos solingan diniy-siyosiy partiya. U Hayfada tug‘ilib o‘sgan, Qohiradagi «al-Azhar» universitetida ta‘lim olgan. Hizbning asosiy maqsadi - avval arab davlatlari miqyosida, keyin islom dunyosi miqyosida va nihoyat jahon miqyosida xalifalik shaklidagi islom davlatini tuzish. Ularning asosiy da‘vosi - Mustafo Kamol Otaturk tomonidan 1924 yili Usmoniy xalifa Ikkinchi Abdulmajid (1922-1924) xalifalikdan g‘ayriqonuniy chetlatildi. Davlatdiniy-islomiy qonunlar asosida xalifa tomonidan idora etilishi lozim. Hizb dasturi 187 banddan iborat bo‘lib, asosiy maqsadi - hokimiyatga erishish. Bundagi asosiy yo‘l - islomiy fikrlovchi shaxslarni shakllantirish. Ularga islomiy ta‘lim-tarbiya berish ikki bosqichdan iborat: 1) u bilan islom ta‘limotini o‘rgatish yo‘lida madaniy-ma‘rifiy ishlar olib borish; 2) siyosiy faoliyatga tortish. Maqsadga erishish uchun kurash uch bosqichdan iborat: 1. g‘oyaviy-fikriy kurash; 2. jamiyatda g‘oyaviy inqilobni amalga oshirish; 3. hokimiyatga faqatgina umma - jamoaning to‘liq roziligidan so‘ng kelish. Hizbut tahrir tarafdorlari ko‘pgina musulmon davlatlari, jumladan Tunis, Iroq, Jazoir, Sudan, Yaman va boshqalarda o‘z faoliyatlarini yashirin olib bormoqdalar. Uning hozirgi kundagi rahbari Abd al-Qadim az-Zallumdir. Hizbut tahrir tuzilish jihatidan piramida shaklidir. Har bir guruh (halqa) alohida-alohida bo‘lib, 5-6 kishidan iborat. Guruhlarning o‘quv ishiga «mushrif» rahbarlik qiladi. Undan tashqari guruhda yana bir rahbar - «amir» bo‘lib, u mushrifga mashg‘ulotlarni o‘tkazishda bevosita yordam ko‘rsatadi. Mushrif bir vaqtning o‘zida bir necha guruhda ta‘lim ishlarini olib borishi mumkin. O‘qish davomida tinglovchilar diniy mavzudagi mashg‘ulotlar bilan birga siyosiy, jumladan, musulmon davlatlarida sodir bo‘layotgan voqealarni diqqat bilan o‘rganadilar. O‘zbekiston hududida 1992 yildan boshlab partiyaning boshlang‘ich bo‘linmalari tashkil etila boshlagan. Hizb safiga kiruvchilar o‘z partiyalari haqidagi ma‘lumotlarni hech qachon oshkor etmaslikka o‘z mushrifi buyurgan vazifalarni so‘zsiz bajarishga Qur‘on bilan qasam ichadilar. Hizb mutasaddilari o‘z tarafdorlarini ko‘proq ziyolilar, ilmiy xodimlar, talaba yoshlar orasidan qidiradilar. Etarli ta‘lim olgan shaxslar keyinchalik o‘zlari mustaqil guruh tuzishlari lozim. Tahrirchilarning ta‘limi bosqichma-bosqich olib boriladi. Birinchi bosqichda «Islom nizomi» va «Izzat va sharaf sari» kitoblari bo‘yicha o‘qitiladi, «al-Va‘y» jurnalidagi ma‘lumotlar muhokama qilinadi. Keyingi bosqichlarda «Demokratiya kufr nizomi», «Siyosiy ong», «Xalifalikning tugatilishi», «Hizbut tahrir tushunchalari», «Islomiy da‘vatni yoyish vazifalari va sifatleri» kabi kitoblari o‘qitiladi. Bu adabiyotlar partiya manfaatlarini ko‘zlab, Qur‘on oyatlari va hadislarni noto‘g‘ri talqin qilib dindorlar ongiga ta‘sir qilish mo‘ljallangan. Ushbu nashrlar dindorlarni siyosilashtirilgan islomga targ‘ib etib, ularni fuqaroviy bo‘ysunmaslikka

va muomaladagi umumiy qoidalarni inkor etishga chaqiradi. Hozirgi zamon islom ulamolari – Yusuf Qarzoviy, Sayyid Muhammad at-Tantoviy, Nosir ad-din al-Alboniyar Hizbut tahrirni *ohod* hadislarga, qabr azobiga, *sirot* ko‘prigiga ishonmasliklari uchun ularni *ahl as-sunna va-l-jamo‘a* safidan chiqqan hisoblaydilar. Akromiyar Respublikamiz hududida tashkil topib, hozirda faoliyati deyarli to‘xtatilgan noan‘anaviy ham islom ta‘limotiga ham konstitusiyaviy davlatchilik asoslariga zid bo‘lgan guruh «Akromiyar»dir. Akromiyar 1996-1997 yillarda Andijonda tashkil topib, uning nomi guruh asoschisi - 1963 yilda tug‘ilgan Yo‘ldoshev Akrom nomi bilan bog‘liq. A.Yo‘ldoshev Hizbut tahrirning etakchisi an-Nabahoniy g‘oyalari asosida 12 darsga mo‘ljallangan «Imonga yo‘l» risolasini yozgan. Shu sababdan akromiyarlarni «Imonchilar» deb ham yuritiladi. Akromiyar ham davlat tepasiga chiqish kabi g‘arazli maqsadlarni ko‘zlaydilar. Biroq, ular tahrirchilardan farqli o‘laroq, xalifalik davlatini mahalliy sharoitdan kelib chiqib, avvalo Andijonda, so‘ng Farg‘ona vodiysida amalga oshirmoqchi bo‘ldilar. Akromiyar siyosiy hokimiyatga erishishning 5 bosqichini rejalashtirganlar - «sirli», «moddiy», «uzviy», «maydon» va «oxirat». To‘rtinchi va beshinchi bosqichlar tamomila islomlashtirish davri tugagach boshlanishi va ochiqdan-ochiq hokimiyat uchun kurash bosqichlari bo‘lmog‘i lozim edi. Bu guruh a‘zolari asosan hunarmandlardan iborat bo‘lib, ular rasmiy ishxonalardan bo‘shab, jamoa ma‘qullagan mehnat faoliyati bilan shug‘ullanganlar. Zarurat tug‘ilganda «birodarlari»ga «jamoa banki»dan moddiy yordam berganlar. Undan tashqari jamoa a‘zolariga tashkiliy ravishda oziq-ovqat mollari tarqatib turilgan. Quda-andachilik faqat «birodarlar» o‘rtasida amalga oshirilgan.

Nazorat uchun savollar:

1. Aqidaparastlik tushunchasining mazmun-mohiyati haqida gapirib bering?
2. Fundamentalizmning vujudga kelish sabablari nimalardan iborat?
3. Ekstremizmni keltirib chiqaruvchi qanday omillar mavjud?
4. Terrorizmga qarshi kurashda dinning roli qanday?
5. Radikal diniy oqimlar deganda nimani tushunasiz?

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to‘plami. - T.:1996.
3. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2007.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida (yangi tahriri). O‘zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta‘lim to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O‘zbekiston, 1989
6. Radiasiyaviy xavfsizlik to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasining qonuni.// O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.

7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.

8. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 9-son.

4-MAVZU: MISSIONERLIK PROZELETIZMNING JAMIYAT UCHUN XAVFI

Reja:

- 6. Missionerlik va proletarizm mohiyati**
- 7. Missionerlik harakatining asosiy maqsadlari**
- 8. Sektalarni ajratib turuvchi asosiy jixatlari**
- 9. Missionerlarning asosiy usul va vositalari**
- 10. Missionerlik va prozelitizm tahdidi hamda uning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar**

Ma'lumki, bugungi kunda missionerlik va prozelitizm muammosi, ekstremizm va terrorizm bilan bir qatorda, jamiyat uchun jiddiy xavf tug'diradi. Zero, missionerlarning zimdan olib boradigan «da'vat»lari jamiyatni diniy asosda bo'lib tashlash, kishilar ora-sida adovat va ishonchsizlikning avj olishiga sabab bo'lishi mumkin. Mazkur illatga qarshi kurashda esa albatta ogohlik zarurdir. Missionerlik va prozelitizmga qarshi kurashda, birinchi navbatda, mazkur harakatlar haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lish talab etiladi. Zero, taniqli xitoy sarkardasi Sun Szining iborasi bilan aytganda *«...agar sen dushmaningni ham o'zingni ham bilsang, yuzlab janglarda g'alaba qozonishing mumkin. Agar o'zingni bilsang-u, raqi-bingni bilmasang, yutishing ham mag'lub bo'lishing ham mumkin. Agar na o'zingni va na raqibingni bilmasang o'zingni doim xavf-xatarga solasan»*. Shunday ekan avvalo, missionerlikning mazmun mohiyati, tarixi, faoliyat usullari va maq-sadlari hamda yurtimizga xos bo'lgan xususiyatlari haqida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari talab etiladi. *Missionerlik* – bir dinga e'tiqod qiluvchi xalqlar orasida boshqa bir dinni targ'ib qilish. Tarix kitoblarida bunday harakat dastlab miloddan avvalgi III asrda buddaviylik, milodiy IV asrdan esa xristianlik doirasida paydo bo'lgani qayd etiladi. Prozelitizm esa missionerlik faoliyati natijasida to'g'ridan-to'g'ri biror-bir dinga ishongan fuqaroni o'z dinidan voz kechish va o'zga dinni qabul qilishga olib kelishdir. Demak, prozelitizm missionerlikning yuqori cho'qqisi hisoblanadi. Missionerlik tarixi haqida so'z borar ekan, u dinlarning paydo bo'lishiga borib taqalishini qayd etish lozim. Chunki, har qanday dinda izdoshlari sonini oshirish uchun da'vat ishlariga katta urg'u beriladi. Ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda missionerlik bilan eng ko'p

shugʻullanadigan din xristianlikdir. «World Book» ensiklopediyasida keltirilgan ma'lumotlarga koʻra, dunyodagi umumiy missioner-larning 2/3 qismini xristian missionerlari tashkil etadi. Xususan, protestantlik zamonaviy missionerlikning asosiy homiysi boʻlib turganini alohida qayd etish lozim. Ma'lumotlarga koʻra, bugungi kunda bunday sektalar soni mingdan ortiqni tashkil qiladi.

Missionerlik bugun serdaromad soha hamda muayyan kuchlar tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga qarshi ishlatiladigan qurol-ga aylanib qolgan. Shunday ekan, bugun uning tashkiliy-moliyaviy, gʻoyaviy asoslari ishlab chiqilgan. Dunyoda yuzlab missiyalar, missio-nerlik tashkilotlari, maktablari va ularning qoʻl ostilarida mil-lionlab koʻngilli missionerlar butun dunyo boʻylab faoliyat yurit-moqdalar. Afsus bilan qayd etish lozimki, ularning bir qarashda tinchlikparvar va ma'rifiy boʻlib koʻringan faoliyati, oxir-oqibat kishilarning xonavayron boʻlishi, ruhiy kasalliklarga chalinishi, suisid, ba'zi davlatlarda esa hatto siyosiy gʻalayonlar va separatistik harakatlarga olib kelmoqda. Umuman olganda, mutaxassislar zamonaviy missionerlikdan asosan ikki xil maqsadlar koʻzlanishi-ni aniqlaganlar.

Birinchisi, dindorlarning tuygʻularidan foydalangan holda ularni xayr-ehson qilishga da'vat etish orqali katta boylikka erishish. Tajriba, turli buzgʻunchi sektalar oʻz izdoshlaridan koʻproq mablagʻ undirish maqsadida qiyomat qoyimning aniq sanasini e'lon qilish amaliyotidan keng foydalanishini koʻrsatadi. Chunki, inson umri tugashini his qilgach, iloji boricha qolgan hayotida ezgulik, xayr-ehson qilishga intiladi, bor boyligini sarflab jannatga umidvorlik qiladi. Sekta faqat oʻzini «haq din», insonlarni «najotga yetkazuvchi» deb da'vo qiladigan, aslida esa muayyan siyosiy va iqtisodiy maqsadlarni koʻzlaydigan guruhdir. kirib olish ishtiyoqida yashaydi. Mazkur holatdan esa sekta rahbarlari unumli foydalanishadi.

Missionerlikdan koʻzlangan ikkinchi maqsad esa yuqoridagidan ham dahshatliroq boʻlib, u siyosiy maqsadlarga yoʻnaltiriladi. Bunda oʻz diniy ta'limotlarini targʻib qilish yoʻli bilan jamiyatda xayri-xoh boʻlgan guruhlarini shakllantirish va tarafdorlar sonini koʻpaytirish orqali muayyan mamlakat va hudud ustidan nazorat oʻrnatish koʻzlanadi. Diniy xususiyatlardan gʻarazli maqsadlarda foydalanish oqibatida uning bunyodkorlik mohiyatining vayronkorlikka, birlash-tiruvchilik vazifasining parchalovchilikka aylanganiga tarixdan koʻplab misollar keltirish mumkin. Jumladan, 2011 yilda Sudan davlatining ikkiga boʻlinib ketishida (Shimoliy va Janubiy) bun-dan deyarli 100 yil oldin boshlangan missionerlik kampaniyasining roli katta boʻldi. Aynan Janubiy Sudan oʻz davrida xristian mis-sionerlarining asosiy ish maydoni boʻldi. Natijada, 2011 yilga qadar Afrikaning eng yirik davlati boʻlgan Sudan nafaqat oʻz hudu-dining 1/3 qismidan, balki neft va gaz zaxiralarining $\frac{3}{4}$ qismidan ham ayrildi. Shuningdek, Tayvanning har qanday yoʻl bilan Xitoyga qoʻshilib ketishining oldini olishga qaratilgan siyosiy strategiya doirasida faoliyat olib borgan missionerlar barcha vosita

va usullarni ishga solgan holda orol aholisining deyarli 100 foizga xris-tianlashishiga erishdilar.

O‘z maqsadlariga erishish uchun missionerlar tomonidan xilma-xil va turli davrlarga mo‘ljallangan dasturlar ishlab chiqilgan. Jumladan, xristian missionerlari alohida e'tibor qaratishi lozim bo‘lgan hudud sifatida shimoliy kenglikning 10 va 40-parallelari orasini tanlab olib, uni «10/40 OYNA», deb ataganlar. Ushbu parallelar orasida buddaviylik, konfusiylilik, hinduiylik, islom, sintoiylik va daosizm dinlari keng tarqalgan hududlar hisoblanishi barobarida, bu hududda dunyodagi neft va gaz zaxiralari-ning 70 foizga yaqini mavjudligi esa missionerlikdan ko‘zlanayotgan g‘arazli geosiyosiy maqsadlarning asl mohiyatini teranroq anglashga xizmat qiladi. Psixologlar tomonidan sektalarni ajratib olish uchun ularning belgilari ishlab chiqilgan. Quyida ularning ba'zilarini sanab o‘tamiz:

- o‘z rahnamosi va guruhining boshqalardan mutlaqo ustunligini da'vo qilish;
- a'zolarining hayot tarzi va bo‘sh vaqtlarini qat‘iy nazorat qilish;
- axborot olish manbalarining chegaralab berilishi (televizor va gazetalarning taqiqlanishi va hokazo);
- faol va uzluksiz ravishda yangi a'zolari jalb etish;
- o‘z g‘oyalarini singdirish uchun maxsus ongni boshqarish va manqurtlashtirish usullaridan foydalanish;
- «xoslar» va «oddiy» odamlar uchun alohida-alohida qoidalar-ning mavjud bo‘lishi;
- an'anaviy dinlar, milliy-ma'naviy qadriyatlarga keskin mu-nosabatda bo‘lish va inkor etish;
- boshqalarga tushunarsiz bo‘lgan maxsus terminlar (ibodat tili)ning ishlatilishi;
- o‘z mol-mulki va daromadini sekta ixtiyoriga topshirishni targ‘ib qilish;
- oxir zamon haqidagi suhbatlarning ko‘pligi.

O‘zbekistondagi missionerlik bilan bog‘liq vaziyat haqida to‘xtalar ekanmiz, bunday faoliyat asosan protestantlikka doir oqimlar vakillari hamda qisman krishnachilar, bahoyilar kabi yangi paydo bo‘lgan dinlar tomonidan amalga oshirilayotganini qayd etish lozim. Missionerlar yurtimizda faol ish yuritayotganiga ko‘p bo‘lmagan bo‘lsa-da, ular yurtimizdagi sharoit, aholining milliy xususiyat-larini yaxshi o‘rganganlarini qayd etish lozim. Jumladan, missio-nerlar milliy bayramlarimiz, urf-odatlarimizdan ham ustalik bilan foydalanishga harakat qilmoqdalar. Jumladan, ular «Yangi yil», «Navro‘z», «Xotira va qadrlash kuni» bayramlari, har yili uyushtiriladigan umumxalq hasharlarida «o‘zini ko‘rsatish» orqali mahalliy aholi orasida ijobiy imidj yaratishga urinmoqdalar. Masalan, «Yangi yil» bayrami munosabati bilan bolalar uchun turli shirinliklar, o‘yinchoqlar va yangi yil ruhini aks ettiruvchi har xil to‘plamlarni sovg‘a qilish, taniq meva-chevalarni o‘z ichiga oladigan oziq-ovqat paketlarini taqdim etish, muhtoj oilalar farzandlari uchun

ko'ylak, shim va boshqa shunga o'xshash narsalarni o'z ichiga olgan komplektlarni tarqatishga alohida e'tibor berilmoqda. Xususan, ularning turli mintaqalarimizda joylashgan ko'zi ojizlar jamiyatlari, mehribonlik uylarida shunday harakatlarni amalga oshirishga intilganliklari fikrimizning isboti bo'la oladi.

Missionerlar «Xotira va qadrlash kuni»da urush qatnashchilari uchun tashkil etiladigan ommaviy madaniy-ma'rifiy tadbirlarning «homiy»laridan biri sifatida ishtirok etish, ochiq eshiklar kunini e'lon qilib, osh damlash va kishilarni cherkovga ommaviy jalb qilishga urinayotganini ham qayd etish lozim. Ayni paytda, missionerlar hududiy o'ziga xosliklarini inobatga olgan holda faoliyat olib borishga harakat qilishini ham ta'kidlash zarur. Chunonchi, Qoraqalpog'iston va Xorazm mintaqalaridagi umumiy ekologik vaziyatni hisobga olib, missionerlar o'z hamkorlari bo'lgan xorijiy xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda «Ichim-lik suvining sifatini yaxshilash», «Ekologik vaziyatni barqaror-lashtirish», «Bolalar va onalar salomatligini mustahkamlash», «Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishni oqilona tashkil etish» degan shiorlar va tamoyillar ostida ish olib borishga harakat qilganliklari ma'lum. Shuningdek, qishloq hududlarida kam ta'minlangan oilalar farzandlarining sunnat to'ylarini o'tkazib berish, cho'l hududlarda motorli quduqlar o'rnatib berish, uylarida tegirmon ochish, «PAYNET» to'lov xizmatlarini uylarida tashkil etishga alohida urg'u berilmoqda. Achinarlisi, missionerlar tomonidan masjidlarga kelib, musulmonlar bilan namoz o'qib bo'lib, keyin da'vat qilish hollari ham kuzatilgan.

Bugungi kunda missionerlik tashkilotlari yangi «o'lja»lar orttirishda tibbiy va ta'lim sohalarida faoliyat olib borish, xayriya yordamlari ko'rsatish, uyma-uy yurib tashviqot olib borish, mahalliy tillarda xristianlikni targ'ib qiluvchi adabiyotlar, gazeta va jur-nallar chop qilib tarqatish, radio va teledasturlar tayyorlash, kino mahsulotlari ishlab chiqarish hamda Internet tarmog'ida saytlar tashkil qilish orqali o'z qarashlarini targ'ib qilishga alohida e'tibor bermoqdalar. So'nggi vaqtlarda missionerlar ma'lum bir ijtimoiy qatlamni ajratib olib, ular bilan maqsadli ishlashga harakat qilmoqdalar. Jumladan, ular asosiy e'tiborni aralash millat vakillaridan iborat oilalarning a'zolari, ilgari hech bir dinga e'tiqod qilma-gan, og'ir xastalikka, judolikka uchragan, moddiy va ma'naviy ko'mak-ka muhtoj kishilarga qaratmoqdalar. Shuningdek, san'at sohasi xodimlari, kutubxonachilar, o'rta maktab o'qituvchilari ham faol missionerlik targ'iboti ob'ekti sifatida tanlanmoqda.

Shunday bo'lsa-da, missionerlarning asosiy «mo'ljal»lari asosan yoshlar va ayollar hisoblanadi. Missionerlikning taniqli nazariyotchisi P.Djonstoun talaba yoshlarni missionerlik faoliyatining asosiy ob'ekti deb qarab, o'zining «Dunyo operatsiyasi» kitobida shunday yozadi: **«Butun dunyoda universitet va kollejlarda 37 million talaba tahsil oladi. Ularning ko'plari 20 yildan so'ng yirik mansablarni egallashadi». Endi tasavvur qilaylik, yoshligidan «murtad»lik yo'lini tanlagan, ya'ni**

o‘z e‘tiqodidan qaytgan inson «yirik mansablar»ni egallaganidan so‘ng Vatan ravnaqi uchun xizmat qilarmikin...?

Ayollar orasida ish olib borish esa, missionerlar uchun «bir o‘q bilan kamida uch quyonni urish»dir. Birinchisi – ayolning o‘zi, ikkinchisi – uning farzandlari va uchinchisi – turmush o‘rtog‘i. Ayollarning ulushi baptistlar va pyatidesyatniklar cherkovlariga qatnaydiganlar orasida 70, adventistlar va «Iegovo shohidlari» orasida 80, presviterian cherkovlariga qatnaydiganlar tarkibida 90 foizgacha borishi esa missionerlarning ana shu maqsadlar yo‘lidagi xatti-harakat-larining hayotiy-amaliy natijasidir.

Missionerlar yurtimizdagi mehnat migratsiyasidan ham ustalik bilan foydalanishga harakat qilmoqdalar. Janubiy Koreya yoki Rossiyada ishlab kelayotgan mehnat migrantlari orasida boshqa dinga o‘tish holatlari ayniqsa ko‘proq uchrayotgani achinarlidir. Yuqoridagi kabi taktikani chet elda ta‘lim olish uchun harakat qilayotgan yoshlarga, xorijlik fuqaroga turmushga chiqib, o‘z baxtini topishga intilayotgan ayol-qizlarga nisbatan qo‘llash hollari uchrayotganini ham alohida qayd etish lozim. Mazkur holat ham ularning aniq vaziyatga moslashgan holda ishlashga harakat qilayotganini yana bir bor isbotlaydi. Shu nuqtai nazardan, chet elda ishlashni niyat qilgan va ishlab qaytib kelgan fuqarolar orasida profilaktik tadbirlarni amalga oshirish profilaktika inspektorlari oldida turgan dolzarb vazifa-lardan biri hisoblanadi. Jumladan, aholi orasida ish olib borish-da sektalarning quyidagi salbiy jihatlariga urg‘u berish maqsadga muvofiq:

- o‘z hayotini nazorat qilishdan mahrum bo‘lish;
- sektada bo‘lmagan eski do‘stlar bilan munosabatlarning uzilishi;
- ruhiy bezovtalik: gallyusinasiya, voqelikni noto‘g‘ri anglash,
- depressiya, o‘z joniga qasd qilish haqidagi o‘ylarga muhtalo bo‘lish;
- jamiyatga nisbatan begonasirash, dushmanlik kayfiyati shakllanib qolishi;
- gipnoz texnikalari yordamida sog‘lom fikrlashdan mahrum qilinish;
- ijtimoiy yakkalanib qolish: qarindoshlar, do‘stlar, yaqinlar va ishdan ayrilish.

Sektaga kirgan odam musulmonchilikdan chiqqan, ya'ni murtdan hisoblanadi. Islom diniga binoan, bunday odamlarga nikohlanish, ular tayyorlagan taomni yeyish, vafot etsalar yuvish, kafanlash, janoza o‘qish, musulmonlar qabristoniga qo‘yish mumkin emas. O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi qonuniga binoan, «Bir diniy konfessiya-dagi dindorlarni boshqasiga kiritishga qaratilgan hatti-harakatlar (prozelitizm), shuningdek boshqa har qanday missionerlik faoliyati man etiladi. Ushbu qoidaning buzilishiga aybdor bo‘lgan shaxslar qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlikka tortiladilar». Shunday ekan, unga nisbatan tegishli jazo choralari qo‘llanishi tabiiy. Xususan, Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda bir konfessiyaga mansub dindorlarni boshqasiga kiritishga qaratilgan xatti-harakatlar (prozelitizm) va boshqa missionerlik faoliyati eng kam ish

haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jari-ma solishga yoki o'n besh sutka muddatgacha ma'muriy qamoqqa olinish-ga sabab bo'lishi belgilab qo'yilgan. Respublikamizning Jinoyat kodeksida esa yuqoridagi harakatlar ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilganda eng kam ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki olti oygacha qamoq yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi belgilab qo'yilgan. Missionerlik millat va jamiyatning kelajagiga tahdid ekan, unga qarshi kurashni tizimli tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaning barcha vosita va usul-laridan samarali foydalanish, balandparvoz shiorlarni takrorlash va dabdababozlikdan qochish, missionerlikning real tahdidini hayotiy misollar orqali yoritib berish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan qaraganda, olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy va g'oyaviy-tarbiyaviy ishlar aholining qiziqishi va intilish-laridan kelib chiqib tashkil etilgandagina o'zining ta'sir quvvatiga ega bo'lishini va aniq amaliy natijalarga erishishga zamin yaratishini ta'kidlash zarur. Xalqimiz bag'ri keng xalq, boshqa din vakillarini hurmat qilib, g'ayridin qo'shnilari bilan yaxshi aloqa qiladi. Buni o'zining yuksak insoniylik burchi deb biladi. Faqat o'z farzandining g'ayridin qo'shnisi tomonidan e'tiqodi o'zgartirilishiga chiday olmaydi. Shunday ekan, ota-onalarimizning o'z farzandlarida sog'lom e'tiqodni shakllantirish, xulqi va faoliyatidagi o'zgarishlarni nazoratsiz qoldirmaslik, ongi va ruhiyatini zaharli mafkuralar ta'siridan qat'iyat bilan himoya qilishdek masalalarga alohida e'tibor bilan qarashlari ularning ertangi kuni porloq bo'lishini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Bunday e'tibor ezgulik va yovuzlik o'rtasida azaldan davom etib kelayotgan kurash, inson ma'naviyati va e'tiqodiga qarshi qaratilgan harakatlar globallashuv ta'sirida o'ziga xos shaklu shamoyil kasb etayotgan bir davrda ayniq-sa muhimdir. Zero, bugungi kunda bu voqea bizdan juda olisda yuz beribdi, uning bizga aloqasi yo'q, deb beparvo qarab bo'lmaydi. Ozgina beparvolik, kichkina loqaydlik farzandlarimizning missio-nerlar ta'siriga tushib qolishiga, zararini hech narsa bilan qoplab bo'lmaydigan oqibatlariga olib kelishiga zamin yaratishi mumkinligini hech qachon yoddan chiqarmaslik lozim.

Nazorat uchun savollari:

1. Psixiologlar tomonidan aniqlangan sektalarni ajratib turuvchi asosiy xususiyatlarni sanang?
2. Ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda missionerlik bilan eng ko'p shug'ullanadigan din?
3. Missionerlik qanday maqsadlarni ko'laydi?
4. Zamonaviy missionerlikning asosiy homiysi bo'lgan oqim?
5. Missionerlar hududiy o'ziga xosliklarini inobatga olgan holda faoliyat ko'rsatish usullarini sanang?
6. O'zbekiston qonunchiligida missionerlik bilan shug'ullangan shaxslarga qanday javobgarlik belgilangan?

7. Qaysi mamlakat missionerlik harakati oqibatida 100% xristianlashadi?

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to'plami. - T.:1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O'zbekiston, 1989
6. Radiyasiyaviy xavfsizlik to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.
7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.

**5-MAVZU: VAHHOBIYLIK DINIY SIYOSIY OQIMINING VUJUDGA
KELISHI, FAOLIYATI**

Reja:

- 5. Vahhobiylik diniy ekstremistik harakatining yuzaga kelishi bilan bog'liq tarixiy shrt-sharoitlar**
- 6. Muhammad Abdul Vahhob faoliyati**
- 7. Vahhobiylikning siyosiy maydonga kirib kelishii tashkilot**
- 8. Vahhobiylik-salafiy jihodch tashkilot sifatida**

An'anaviy islom tarqalgan mamlakatlar-Misr, Jazoir, Tunis, Liviya, Turkiya, Eron, Pokiston, Saudiya Arabistoni, Suriya, Iroq kabi mamlakatlar jahon mustamlakachilik sistemasi parchalangandan so'ng mustaqil rivojlanish yo'liga o'tgan edilar. Natijada asrimizning 80-90 yillarida ularda yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy siljishlar negizida butun dunyoda diniy omil, ayniqsa islom omili faollashgan edi. Bu davrda ikki bir-biriga zid mayl dunyoga kelgan edi. Bir tomondan, butun dunyoda diniy e'tiqodning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hayotdagi mavqei tiklana boshlagan edi; ikkinchi tomondan bu maylga qarshi mafkuralarga moyillik shakllangan edi: bu ikki mayl orasida ziddiyatlar yuzaga kelgan edi. Mazkur ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy ziddiyatlar asosida "islom omili", "islom uyg'onishi", "islom fenomeni", islom fundamentalizmi degan atamalar, "islomlashtirish",

“siyosiy lashtirilgan islom” kabi tushunchalar va ular bayrog‘i ostida turli oqimlar paydo bo‘ldi. Bular qatoriga “Musulmon birodarlari”, “Hizbullox”, “Vahhobiylik” “Hezbi islomiya” kabi o‘nlab tashkilot, partiya, uyushmalar kirardi. Bular ekstremistik, terroristik xususiyat kasb etgan edi. Vahhobiylar fundamentalizm, binobarin, aqidaparastlikda Ibn Hanbal ta‘limotidan ham qo‘llashib, maqsad va ta‘limotlari o‘tmagan hududlarda kuch, hatto qilich ishlatishga jahdu-jadal qilganlar. Ularning ta‘limoticha payg‘ambar, musulmon olamining azizlari qabrlarini ziyorat qilish ibodat hisoblangan, faqat Ollohga sig‘inish farzdir deb targ‘ib qilingan. Ular sufiylar ta‘limotini islomga zid deb da‘vo qilganlar. Haj safarini to‘xtatganlar, unga hohishi bo‘lgan talabgorlarni faqat katta to‘lovlar evaziga amalga oshirganlar. Fundamentalistlar va ularning izdoshlari islom madaniyatiga katta shikast yetkazganlar. Ular tamaki chekish, ipak kiyim-bosh kiyish, tasbeh o‘girib yurishni man qilganlar, erkaklardan soqol oldirmaslikni, ayollardan hijobga bosh-oyoq o‘ralib yurishni talab etganlar.

“**Ijmo** -musulmon jamoasining yakdillik bilan chiqargan fikri, hukmi asosida ish ko‘rilishidir.” Aqidaparast Vahhobiylar, umuman fundamentalistlar nisbatan uyushgan, jangovar, siyosatda ham, dinda ham ekstremist bo‘lganlari uchun o‘zga mazhab va harakatlar ustidan harbiy va mafkuraviy jihatlardan tez, oson g‘alaba qilib, butun Arabiston yarim oroliga tarqalganlar, hokimiyatni qo‘lga olganlar. Oybek Hamdamovning “Ezgulikka chog‘lanmagan musulmon emas” degan maqolasida qayd qilganidek, “Vahhobiylar o‘tgan asrda hokimiyat tepasiga kelish uchun 3000 odamni Ka‘baning oldida shahid qilganlar”. Bunday yovuzliklar haqida tarix tajribasidan ko‘plab misollar keltirish mumkin. Xulosa shuki, fundamentalizm harakati xanbaliya mazhabi doirasidan kelib chiqqan va turli ko‘rinishda rivojlangan.

Vahhobiylik diniy ekstremistik harakatining ijtimoiy-siyosiy g‘oyalari, maqsadlari, ko‘rinishlari. Ma‘lumki, sunizm oqimida faqat 4 mazhab musulmon faqihlari, mufassirlari, muhaddislari, eng nufuzli ulamolari e‘tirof qilgan mazhab deb hisoblanadi. Bular xanafiya, molikiya, shofiiya, xanbaliya bo‘lib, ularning ichida eng keng tarqalgani xanafiya mazhabidir. Olimlarimizning fikricha, dunyoda 1,2 milliard musulmon aholisi bo‘lib, shundan 92,5 foizini sunniylar tashkil etadi. Jami sunniylardan xanafiylar 47 foiz, shofiiylar 27 foiz, moliykiylar 17 foiz va xanabiylar 1,5 foizni tashkil etadi. Qolgan 7,5 foizi shialar, ibodiylar va xorijiylardan iborat.

Islomning 14 asrlik tarixi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, unda ham qanday yangi bir mazhabni targ‘ib qilib, toifachilikka berilish yoki biror oqim yaratishga intilish doimo siyosiy va g‘arazgo‘ylik maqsadlariga xizmat qilgan. Hatto musulmon dunyosining muayyan bir qismida rasmiy islom oqimi deb e‘tirof qilingan shiizm ham dastlabki shakllanishida ma‘lum siyosiy maqsadlar tufayli vujudga kelgan.

Vahhobiylar sunniylarning faqat 1,5 foizini tashkil etuvchi xanbaliylar mazhabiga mansub bo‘lib, ular asosan Saudiya Arabistonida yashaydi. Ular dunyoviy

qadriyatlarga nisbatan o‘ta murossasiz diniy mafkuraga asoslangan. Vahhobiylar sunniylikdagi juda ozchilikni tashkil etuvchi xanbaliylar oqimiga mansub bo‘lishiga qaramay, musulmon aholisining ko‘pchiligini tashkil etuvchi xanafiylarni islom dinidan chekinuvchilar deb o‘rinsiz hisoblaydilar. Vahobiylar harakati hozirgi Saudiya Arabistoni hududida, XVIII asrda, shu maqsadda vujudga kelgan. Uning g‘oyaviy asosini islomning dastlabki holatiga qaytishni maqsad qilib olgan aqidaparastlik tashkil qiladi; siyosiy sifatini jamiyatning ma‘naviy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy hayotini shu aqidaparastlik asosiga qurilgan siyosiy tuzumni barpo qilish g‘oyasi tashkil qiladi.

Asrimizning boshlarida tashkil topgan xorijiy musulmon davlatlarida yuzaga kelgan bunday diniy oqim, tashkilot, partiyalar esa o‘z oldiga asosan milliy mustaqillikka erishish vazifasini qo‘yganlar. Ammo islomdagi bunday oqimlarning deyarli barchasi ham bu harakatlarga vosita deb qaramasdan, oxirgi maqsad deb qaraganlari uchun yo muvaffaqiyatsizlikka uchraganlar, yo muayyan bir darajadagi salbiy oqibatlarga olib kelganlar. O‘rta asrlar tarixi shuni ko‘rsatdiki, bu harakatlarning aksariyati faqat xayoldagina (utopiya) bo‘lib qolgan; ayrim hollarda esa butun bir mamlakatlar va xalqlar o‘rtasida dahshatli, beqiyos bo‘lgan qonli urushlarga olib kelgan. Masalan, XVI asrda boshlangan shiizm (safaviylik) va sunnizm o‘rtasidagi go‘yo haqiqiy din uchun kurash niqobidagi urushlar butun bir Xuroson va Movarounnahr o‘lkalarini bir necha asr davomida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jihatdan tanazzulga tushishining asosiy sabablaridan biri bo‘lgan edi. Islomni vosita deb emas, maqsad qilib olgan o‘tgan asrda vujudga kelgan turli oqimlar esa oqibatda islom fundamentalizmiga olib keldi. Buning isboti uchun uzoqqa borishning hojati yo‘q. Ko‘pchilik xorijiy musulmon mamlakatlaridagi terroristik harakatlar, yaqin qo‘shni o‘lkalardagi qonli to‘qnashuvlar bunga misol bo‘la oladi. Birinchi Prezident I.Karimov o‘zining “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” kitobida bu haqda bunday deb yozgan edi.¹ “Afsuski, insoniyat tarixida diniy ongning ajralmas qismi bo‘lgan odamlardagi e‘tiqoddan faqat bunyodkor kuch sifatida emas, balki vayron qiluvchi kuch, hatto fanatizm (o‘taketgan mutaassiblik) sifatida foydalanganligini ko‘rsatuvchi misollar ko‘p”. Bu fikrning g‘oyat to‘g‘riligini Namangan shahrida Vahhobiylar uyushtirgan din niqobi ostidagi mash‘um jinoyatchilik misolida ham ko‘rib, to‘la ishonch hosil qildik. Vahhobiylar harakati XVIII asrning boshlarida vujudga kelgan bo‘lib, u XIX asrda yana ham kuchaydi. XX asrning birinchi, xususan ikkinchi yarmida turli musulmon mamlakatlarida (Tojikiston, Afg‘oniston, Checheniston, Dog‘iston, Jazoir va boshqalarda) yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyatdan foydalanib Vahhobiylar o‘z ta’sirlarini kuchaytirdilar va natijada salbiy oqibatlarning kelib

chiqishiga, hattoki, qonli to'qnashuvlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldilar. Vahhobiya siyosiy-diniy ta'limot, ideologiya ekanligini ta'kidlash darkor. Bu ta'limotda diniy, siyosiy, ijtimoiy masalalar jipslashib ketgan. Shuning uchun, masalalar majmuasini yoritishda bu ta'limot asoschisining tarjimai xoli, diniy-ilohiy qarashlari, saudiyalar oilasi bilan munosabati, mazkur targ'ibotchining shaxsiy manfaatlari, ta'limotning Saudiya Arabistoni davlatining vujudga kelishi va uni kengaytirish yo'lida olib borilgan bosqinchilik urushlaridagi rahnamolik roli, hozirgi davrdagi ko'rinishi, Saudiya Arabistoni ichki va tashqi siyosatidagi ahamiyati kabi guruhlariga bo'lgan holda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Muhammad ibn Abdulvahob 1115 xijriy (1703-1704 milodiy) yilda Arabiston yarim orolining Najd o'lkasining al-Uyayna degan joyida tavallud topdi. Bu shahar al-Arid mintaqasining Dir'iya va Riyod shaharlari yonida joylashgan. Mazkur shaharlar yangi Saudiylar davlatining vujudga kelishida katta rol o'ynagan. Bu davrda uning otasi Abdulvahob ibn Sulaymon mustaqil mahalliy amir hokimiyatida qozilik lavozimida xizmat qilar edi. Muhammad yoshligidan diniy ilmlarni o'z otasi rahbarligida o'rgana boshladi. Abdulvahob doimo o'g'lining ruhoniyligini kasbiga tayyorgarligini diqqat bilan kuzatib bordi. Muhammad an'anaga ko'ra Qur'onni yod oldi, tafsir va hadis ilmlari bilan tanisha boshladi. Muhammad 12 yoshida voyaga yetgach, otasi Abdulvahob uni uylantirib qo'ydi. Tez orada u diniy ilmlar o'rganish maqsadida turli mamlakatlarga safar qildi. Muhammad ibn Abdulvahob Arabiston yarim oroli, Misr, Suriya, Qurdiston, Iroq, Eron kabi mamlakatlarda bo'lib va olimlar suhbatida ko'pincha Ibn Abdulvahob ulamolarga tazyiq o'tkazganligi uchun janjal bilan tugatar edi.

1726-1727 yilda otasi Abdulvahob Najd vodiylaridan biri Xuraymalaga oilasi bilan ko'chib o'tadi. Bunga sabab al-Uyayna yangi amir bilan kelisha olmaganligi uchun Abdulvahob qozilik lavozimidan bo'shatiladi. Ba'zi tadqiqotchilar 1740-1741 yilda Abdulvahob vafotidan so'ng uyiga qaytgan Muhammad uning o'rniga qozi bo'lganligini tahmin qilishadi. Lekin, u bu mansab bilan cheklanmadi. Muhammad ibn Abdulvahob kishilarning din masalalarida "noto'g'ri" qarashlarni tanqid qilib, o'zi "to'g'ri" deb tushingan yo'lni targ'ib etishni boshladi.

Uning targ'ibotchilik faoliyatini 2 davrga ajratsa bo'ladi:

- 1) 1730-1745 yillar;
- 2) 1745 yildan so'ngi davr.

Birinchi davrda Ibn Abdulvahob turli kichik davlatlar-amirliklar ichida o'ziga munosib homiy izladi. U (1737-1738) yil al-Uyaynaga uning amiri Usmon ibn Mu'ammara taklifiga binoan ko'chib o'tadi. Bu yerda targ'ibot ishlarida ziddiyatli vaziyat kelib chiqadi. Natijada, mahalliy islom ulamolarining talabiga binoan Usmon ibn Mu'ammara yangi targ'ibotchini o'z davlatidan chiqarib yuborishga majbur bo'ldi. 1745 -yili Muhammad ibn Abdulvahob qo'shni ad-Dir'iya vodiysiga uning

amiri Muhammad ibn Sa'ud taklifiga binoan ko'chib o'tadi. Tez orada Usmon ibn Muhammad katta xatoga yo'l qo'yganligi tushunib qoladi. Ibn Sa'ud Vahhobiylar misolida shaxsiy hokimiyatini mustahkamlashda kuchli qurolga ega bo'ldi. Birinchidan, qo'shni qabila, amirliklarga qarshi uyushtiriladigan bosqinchilik urushlarini oqlaydigan ta'limot hamda ulamolar uning e'tiboriga o'tdi. Chunki, Vahhobiylar xohlagan muxoliflarni bid'atda, shirkda ayblab, ularga qarshi jehod urushini e'lon qilishlari mumkin edi. Ikkinchidan, Ibn Sa'ud Vahhobiylar sa'y-harakatlari natijasida "To'g'ri yo'ldagi" musulmonlar imomi, amir unvoniga ega bo'ldi. Vahhobiylar harakatining maqsadi va mazmunini tahlil etadigan bo'lsak, u xanbaliyya mazhabidan boshqa bir mazhabni tan olmagan va islom dinidagi har qanday yangilikni rad etgan; ayni paytda bu dinning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan aziz avliyolarning xizmatini inkor etib, yodgorliklar, qabrlarni vayron qilishga chaqirgan. Dalillarga murojaat qilaylik. Islomshunos olimlarning bergan ma'lumotlariga ko'ra, Vahhobiylar dastavval Rasuli Akram sahobalaridan birining Jubaylidagi qabrini vayron qildilar. 1802-1803 yillarda Muhammad payg'ambarning nabiralari-Imom Hasan va Imom Husaynlarning qabrlarini vayron qildilar. Qabr maqbaralaridagi qimmatbaho bezaklarni, oltin suvi yuritilgan g'ishtlarni tuyalarga ortib o'lja sifatida olib ketdilar. Bu vahshiyliklarga qarshi chiqqan mo'ysafidlar, ayollar, hatto bolalar shafqatsizlarcha qirib tashlangan. Qabrlardagi talon-taroj 8 soat davom etgan. Shu vaqt ichida qarshilik ko'rsatganlardan to'rt ming odam qilichdan o'tkazilgan.

Tarixiy voqealar shuni ko'rsatadiki, Vahhobiylar islom dini "asl holatiga keltirish" da'vati ostida bosqinchilik, talonchilik bilan shug'ullanishgan. 1803- yili Vahhobiylar Makkani, keyin Madina shahrini bosib olishdi. U yerdagi barcha qabrtoshlarni, hatto Bibi Fotima va sahobalar sag'anasidagi qabr toshlarni buzib tashlashdi. 1810 yilga kelib Muhammad payg'ambarning masjidini ham talon-taroj qilishdi. Bunday xunrezliklarga chiday olmagan Misr hukmdori Muhammad Ali 1811-yili bu yovuzlikka qarshi chiqib, o'z qo'shinlari bilan avval Xijozni, so'ng 1818- yili Dir'ani Vahhobiylardan tozaladi. Shundan so'ng hokimiyat misrliklar qo'liga o'tsa ham, baribir, Vahhobiylar vaqti bilan o'sha davlatni tiklashdi. Uning poytaxti Ar-riyod bo'ldi. Ibn Sa'ud shu davrdan boshlab Markaziy Najdda o'zining yakkahokimligi o'rnatishini boshladi. Mushrikiylikda ayblangan qo'shni mamlakatlar amirlari uchun, yoki Saudiylarga to'liq bo'ysunish yoki ularga harbiy qarshilik ko'rsatish yo'llarigina qolar edi. Qariyb chorak asr davom etgan bu kurash Saudiylarning to'liq g'alabasi bilan tugadi. Lekin Ibn Saud Najdni bosib olish bilan cheklanmadi. Endi Ibn Saud butun Arabistonni o'z tasarrufida birlashtirishni niyat qilib qo'ygan edi. Bu uzoq davom etgan kurash Usmoniylar imperiyasi va Buyuk Britaniyaning aralashuviga olib keldi. Pirovard natijada Vahhobiylar bayrog'i ostida Arabistonni birlashtirish harakati Saudiya Arabistoni mamlakati tuzilishi bilan tugadi. Bu kurash yillarida, ya'ni 1792 - yili Muhammad Ibn Abdulvahob vafot etadi.

Ma'lumki, islom dini rivojlanishi Qur'on davri bilan tugamadi. Keyingi davrda yashagan islom olimlari diniy hayotda paydo bo'lgan masalalarni hal etib bordilar. Buning natijasida turli milliy madaniyatlar, tillar mintaqalar xususiyatini hisobga oluvchi mazhablar, yo'nalishlar vujudga keldi. XI asrda islom oqimlarining ichida xanbaliya oqimi paydo bo'ldiki, ular diniy masalalarda din fundamenti, ya'ni Payg'ambar davri voqeliklariga qaytishni talab etdi. Ular barcha o'z muxoliflarini dinga yangilik kiritganlikda (bid'at) aybladilar. Faqat o'z qarashlarini sof islomiy deb e'lon etdilar. Lekin bu davr ulamolari xanbaliylarning ta'limotlarida ko'p bid'atlar topib, o'z navbatida, ularni kofirlikda aybladilar. Keyingi asrlarda bu g'oyalarni Suriyalik olim Taqiyuddin ibn Taymiya (1328 -yil vafot etgan), Ibn al-Qayyim (XIV asr) rivojlantirdilar. Ular islom manbalari sifatida Qur'oni Karim, Payg'ambar sunnati va avvalgi 3 asr amaliyotida bo'lgan qoidalarnigina tan olishadi. Jamiyat hayotidagi hamma kamchiliklarni, regressiv mazkur normalarni bajarmaslikdan kelib chiqqan deb hisobladilar. Faqat o'z qarashlarini to'g'ri deb bilish, boshqalar fikri bilan hisoblashmaslik, murosasizlik, fanatizm bu ta'limotning asosini tashkil etdi. Muhammad Ibn Abdulvahob bu fikrlarni to'liq qo'llab-quvvatladi. U o'z asarlarida shu fikrlarni qaytaradi. Vahhobiylarda jixod nazariyasi. Vahhobiylar Saudiylar siyosiy muholiflarni mushrikiylar deb e'lon qildilar. Islom dushmanlari sifatida mushrikiylarga qarshi jihad urushiga borishga fatvo berdilar. Bu bilan Muhammad Ibn Abdulvahob Saudiylar bosqinchilik urushlariga qonuniy, diniy asos yaratib berdilar. Bu urushlar davomida ko'plab gunohsiz musulmonlar o'ldirildi, shaharlar, qishloqlar vayron etildi, mol-mulklari talandi, ayollar va bolalar qul etib sotildi. Vahhobiylar ularning fikrlariga qo'shilmagan musulmonlarni kofirlar deb e'lon qilar edilar. Vahhobiylar yangi vodiy va shaharlarni bosib olgandan so'ng u yerda joylashgan muqaddas joylarni buzish, shu mintaqada yashovchi Vahhobiylarga qarshi bo'lgan ulamolarning kitoblarini yoqish bilan shug'ullandilar. Ekstremistik din vakillarining harbiy-siyosiy guruhlar bilan ittifoqi shunday og'ir, qonli oqibatlariga olib borishini yana bir bor amalda isbotladi. Islom dunyosini birlashtirish goyalari. Vahhobiylar kichik amirlikning katta mamlakatiga aylanish mafkurasi bo'lganligi sababli unda avvalo Najd, Hijoz, so'ngra butun Arabiston yerlarini birlashtirish g'oyalari ustuvor o'rinda bo'ldi. Qator islom mamlakatlarida turli din shakllari mavjud bo'lgan bir vaziyatda Payg'ambar davri me'yorlariga qaytish g'oyalari bu ta'limotning boshqa mamlakatlarda ham tarafdorlari paydo bo'lishiga olib keldi. Ba'zi siyosiy kuchlar, o'z g'arazlari yo'lida bu ta'limotdan foydalana boshladilar. O'z muholiflarini tanqid qilishda ushbu g'oya qo'l keldi. Bu o'z navbatida vahhobiyaning islom dunyosida tarqalishiga zamin yaratdi. Turli aholi guruhlarining o'z ahvolidan noroziligi bu ta'limot orqali kimlarnidir ayblashga, hissiyotlarini ko'zg'atib, o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanishlariga ham vosita bo'ldi. Hijozda haj safarida bo'lgan musulmonlar bu g'oyalarni Indoneziyadan tortib to Atlantika

okeani sohillarigacha olib bordilar. Mazkur ta'limot, ayniqsa, zaif rivojlangan mamlakatlarda muvaffaqiyat qozona boshladi. Bunday jamiyatlardagi xal qilinmagan iqtisodiy, ijtimoiy, ahloqiy muammolarni mamlakatda ma'lum tartib-islom tartibini o'rnatish orqali yechishga ko'p umid qilinardi. Saudiya Arabistonida neft konlarining kashf etilishi, ularning mamlakat xazinasiga foyda keltirishi bu mamlakat mavqeini o'zgartirib yubordi. Iqtisodiy kuchli davlat avval arab dunyosi, so'ngra islom olamida yetakchi mamlakat rolini o'ynashini orzu qila boshladi. Tashqi siyosat sohasida vahhobiya sustroq rivojlangan boshqa musulmon davlatlarga tazyiq o'tkazish quroliga aylanadi.

Ichki siyosat sohasida mamlakat boyliklariga kichik guruh egalik qilishi, hech qanday saylovlar o'tkazmaslik, siyosiy kuchlar muvozanatini o'zgartirmaslikda vahhobiya ta'limoti mislsiz xizmat ko'rsatmoqda. Mamlakat rivojlanishida ta'limot ba'zi ziddiyatli xollarni keltirib chiqardi. Masalan, ta'limotdagi maishiy hayotda kamtarin bo'lish g'oyasi va saroy ahllari, malik oilasining dabdabali hayoti (Saudiylar oilasi jahondagi eng boy oila hisoblanadi), musulmonlar o'rtasida birodarlik, o'zaro yordam g'oyasi va tashqi siyosatda musulmon davlatlariga qarshi ba'zi xristian-yaxudiy davlatlari bilan birlashish, o'rta asr hayotini aks ettiruvchi shariat qoidalari va oilaviy, ijtimoiy hayotdagi hozirgi zamon voqeligi, shaxs erkinligi prinsiplari o'rtasidagi kelishmovchiliklarni misol keltirish mumkin. Bular mamlakat rahbariyati uchun ko'p muammolar keltirib chiqaradi. Mazkur masalalarni yechishda ulamolar katta ko'mak beradilar. Ma'lumki, ularning ko'pchiligini imtiyozli Muhammad Ibn Abdulvahob avlodlari (Ol ash-shayx) tashkil etadi. Ma'lum ma'noda, Vahhobiylarning o'zlari ham zamon bilan barobar bo'lishga harakat etib, ta'limotga o'zgartirishlar kiritadilar va o'zlarining ta'kidlariga ko'ra bid'atga yo'l qo'yadilar. Vahhobiylarning chet ellarda juda ko'p tashkilotlari mavjud bo'lib, ular faol harakat olib boradilar. Ko'pchilik tashkilotlar yashirin siyosiy faoliyat bilan shug'ullanadilar. Ular o'zlarini muvaxhidun (tavhidchilar) deb ataydilar. Vahhobiylarning faoliyati musulmon mamlakatlaridagi mavjud konstitutsion tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirib, Saudiya Arabistoniga moyil hukumat tuzishga qaratilgan. Ish uslublari-diniy hissiyotlari kuchli fuqarolarni jamiyatlariga tortib, ularni qayta tarbiyalash, so'ng ulardan tashviqot, ijtimoiy tartibbuzarlik, ekstremistik harakatlarda foydalanish. Bu ishlarga, ayniqsa, yoshlarni, ayollarni, bolalarni tortish. Shuning uchun balog'atga yetmagan fuqarolar, norozilar o'rtasida ish olib borishga e'tibor beriladi. Xayriya fondlari orqali mayib majruhlarga, yetim-yesirlarga yordam, din qoidalarini o'rganuvchilarga dars berish, darslik kitoblar tarqatish kabi propaganda metodlaridan keng foydalanadilar. Kishilarga fanatizm, murosasizlik, o'zgalar fikrlari va manfaatlariga xurmatsizlik ruxini singdirishga urinadilar.

XIX asrning dastlabki yillaridan islom dini tarqalgan mamlakatlar iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy hayotida katta tarixiy o'zgarishlar yuz bera boshladi. Bu

o'zgarayotgan yangi sharoitlarga diniy - falsafiy, huquqiy normalarning XIX asr yarmidan boshlangan moslashuvi ilmu fanda "islomiy islohotlar" nomini oldi. Lekin bu jarayonlar haddan tashqari cho'zilib ketdi va ko'p sohalarda ziddiyatli hollarni keltirib chikardi va chiqarmoqda. Shunday sohalardan biri-ijtimoiy ong doirasida milliy mafkuraning shakllanishi. Milliy ozodlik kurashining rivojlanishi jarayonida islomning siyosiy lashuvi hodisasi kuzatiladi. Bu hol o'zini siyosiy kurash davomida islomiy shiorlardan keng foydalanishda namoyon qiladi. Ular orasida panislamizm va musulmon jamoalarini boshqa konfessiya vakillaridan ajratish (islom millatchiligi) g'oyalari e'tiborga molikdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Nima sababdan XX asrning 80-90 –yillarida butun dunyoda diniy omil, ayniqsa islom omili faollashadi?
2. Salafiyar va soxta salafiyar aslida kimlar hisoblanadi?
3. Ijmo nima?
4. Muhammad Abdul Vahhobning Saudiylar hokimiyatga kelishida qanday o'rni bor?
5. Vahhobiylarning asl maqsadi nima?
6. Vahhobiylar aynan qanday mamlakatlarga o'z ta'limotlarini yoyishga harakat qiladi?
7. Vahhobiylik harakati nimalarni ta'qiqalaydi?
8. Vahhobiylik ta'limotida hozirgi kunda Arabistonda qanday munosabat bildirishadi?
9. Panislomizm qachon yuzaga keldi va maqsadi nima?
10. Vahhobiylikning qaysi ta'limotlari islomga mutlaqo to'g'ri kelmaydi?

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to'plami. - T.:1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O'zbekiston, 1989
6. Radiyasiyaviy xavfsizlik to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.
7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.
8. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 9-son.

6-MAVZU: MUSULMON BIRODARLARI, HIZBUT TAHRIR, AL-QOIDA EKSTREMISTIK TASHKILOTI FAOLIYATI

Reja:

- 5. Musulmon birodarlari harakatining yuzaga kelishi, o'ziga xos xususiyatlari**
- 6. Hizbut tahrir harakatining yuzaga kelishi, maqsad va vazifalari**
- 7. Al-Qoida harakatining yuzaga kelishi va uning o'ziga xos jihatlari**
- 8. Nurchilar harakatining yuzaga kelishi va uning o'ziga xos xususiyatlari**

Jahonda 1,5 milliarddan ortiq kishi islomga e'tiqod qiladi. Musulmonlarning uchdan ikki qismidan ko'prog'i Osiyoda qariyb 30 foizi Afrikada yashaydi. Dunyodagi musulmon jamoalar mavjud bo'lgan 120 dan ortiq mamlakatdan 40 dan ziyodida musulmonlar aholining ko'pchiligini tashkil qiladi. Jumladan Indoneziyada 210 million, Pokistonda 150 million, Bangladeshda 110 million, Nigeriyada 80 million, Eron va Turkiyada 65 milliondan, Misrda 60 million, Marokash va Jazoirda 30 milliondan, Saudiya Arabistonida 17 milliondan ortiq musulmon istiqomat qiladi. Hindistondagi musulmonlarning soni 140 milliondan ortgan. Bulardan tashqari Kavkaz (Ozarbayjon) hamda Rossiyaning Tatariston, Boshqirdiston, Shimoliy Kavkaz (Checheniston, Ingushetiya, KabardinBalqar) kabi bir qator mintaqalari, Markaziy Osiyo davlatlarida ham musulmonlar ko'pchilikni tashkil etishini qayd etish lozim. Hozirgi kunda islom omili tobora katta kuchga aylanmoqda. U davlatlarning ichki va tashqi siyosati, ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga, davlatlararo va xalqaro munosabatlarga ta'sir etib kelmoqda. Hozirda siyosatchilar musulmon olamiga dunyo hamda xalqaro munosabatlar istiqboliga ta'sir ko'rsatuvchi kuch sifatida qaramoqdalar. Islom omilining kuchayishida musulmon mamlakatlari hududlarining kattaligi, ya'ni jo'g'rofiy-strategik imkoniyatlarining ham o'ziga xos o'rnini bor. Ayni paytda, musulmon aholi sonining tez o'sishi, ya'ni demografik omilni ham nazardan qochirmaslik kerak. Musulmon mamlakatlarida aholining o'sishi har yili o'rtacha 2,6% (dunyo buyicha - 1,7%, rivojlangan davlatlarda – 0.9%)ni tashkil etmoqda.

Islom dunyosida “demografik portlash” kuzatilmoqda. Musulmon mamlakatlarining neft, gaz va boshqa tabiiy resurslarning ulkan zahiralariga egaligi G'arb iqtisodiyoti uchun nihoyatda katta ahamiyatga ega. G'arb dunyosining Yaqin va O'rta Sharqdagi uglevodorod resurslariga bo'lgan bog'liqligi yaqin istiqbolda ham saqlanib qoladi. Buni anglagan musulmon davlatlari tabiiy resuslardan maksimal ravishda foydalanib, o'z iqtisodiyotlarini rivojlantirishga harakat qilmoqdalar. Bir qator musulmon mamlakatlarida chet eldan yangi qurol-yarog' sotib olish hamda

zamonaviy harbiy infratuzulma yaratish orqali o'zining harbiy kuch-qudratini oshirish, hatto ommaviy qirg'in quroliga ega bo'lishga intilish jarayonlari tobora kuchayib bormoqda. Pokiston yadroviy qurolga ega bo'ldi. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali yirik musulmon mamlakatlari milliy sanoatini rivojlantirib bormoqda. Oxirgi paytda ayrim musulmon mamlakatlarining, ayniqsa, Pokiston, Eron, Saudiya Arabistoni, Misr va Indoneziya kabi davlatlarning xalqaro maydondagi ta'siri kuchayib bormoqda. Ayni paytda, xalqaro maydonda birlashib, yakdil siyosat olib boorish yo'lidagi harakatlar chuqurlashib bormoqda. Shu bilan birga, xalqaro islom tashkilotlarining nufuzi ham ortib bormoqda. 1969 yilda tuzilgan Islom konferensiyasi tashkiloti hozirda o'z safiga 57 mamlakatni qamrab olgani ham shunday xulosa chiqarish imkonini beradi. XX asrning ikkinchi yarmida xalqaro miqyosda o'zini barilla namoyon etayotgan xatarli voqeliklardan biri bo'lgan diniy ekstremizm va undan oziqlanayotgan hamda diniy shiorlar bilan niqoblangan terrorizm ana shu mintaqalar va mamlakatlar hayotiga birdek tahdid solmoqda. Keng ko'lam va xilma-xil ko'rinishlar kasb etayotgan ushbu tahdidga qarshi kurash nafaqat musulmon mamlakatlari, balki butun dunyo uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Dastlab saltanat sohiblari va davlat arboblari qarshi qurolli hujumlar shaklida paydo bo'lgan siyosiy terrorizmni bugun har qadamda uchratish mumkin. XX asrning 60-yillaridan boshlab, dunyoning butun-butun mintaqalari turli-tuman terrorchilik tashkilotlarining o'chog'iga aylana boshladi. Ma'lumotlarga ko'ra, bugun dunyo bo'yicha 500 ga yaqin terrorchilik tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqda.

Zamonaviy terrorizmning ikkita alohida xatarli belgisini ajratib ko'rsatish mumkin: bir tomondan, u tobora shafqatsizroq g'ayriinsoniy mohiyat, ikkinchi tomondan, aqlga sig'dirish qiyin jug'rofiy ko'lamlar kasb etib bormoqda. Hozirda har kuni dunyoning u yoki bu burchagida kimlarnidir qo'rquvga solish orqali muayyan maqsadlarga erishishni ko'zlagan qo'poruvchilik harakatlari amalga oshirilmoqda. Va, afsuski, ularning soni muntazam oshib bormoqda. Ekstremizm va terrorizm odamlarning ertangi kunga bo'lgan ishonchiga putur yetkazibgina qolmasdan, turli diniy e'tiqod vakillari bo'lgan xalqlar, hattoki, sivilizasiyalar orasidagi o'zaro ishonchga ham soya tashlamoqda, jahon taraqqiyotining tamal toshi bo'lgan xalqaro iqtisodiy va madaniy hamkorlikning rivojlanishiga to'siq bo'lmoqda. Ekspertlarning fikricha, dunyoda faoliyat ko'rsatayotgan terrorchilik tashkilotlarining yuzdan oshig'i eng zamonaviy qurollar bilan yaxshi ta'minlangan yirik uyushmalardan iborat. Ular turli qo'poruvchiliklarni sodir etish jarayonida o'zaro hamkorlik qiladilar, ma'lumotlar almashadilar, zarur hollarda, bir-birlariga harbiy, moliyaviy va boshqa shakldagi yordamni ko'rsatadilar. Bunday tashkilotlarning eng yiriklari **qatoriga "al-Qoida", "Al-Jihad alislomiy", "At-Takfir val-hijra", "Abu Sayyof" (Filippin), "Ozod Achex" va "Lashkari jehod" (Indoneziya), "Qurolli islomiy harakat" (Jazoir)** kabilarni kiritish mumkin. Oxirgi yillarda xalqaro miqyosda amal qilayotgan yana bir

islomiy tashkilot – “Hizb at-tahriral-islomiy” ham asosli ravishda dunyoning turli mamlakatlarida terrorchilik amaliyotlarni sodir etgan deb hisoblanmoqda. Dinni qurol qilib olgan bunday ekstremistik harakatlar bugun umuman kishilik jamiyati hayotiga jiddiy tahdid solmoqda. Masalaning yana bir taassufli jihati shundaki, diniy liboslarga o‘ralgan terrorchi tashkilotlarning mutlaq ko‘pchiligi muqaddas islom dinini o‘ziga niqob qilib olgan. Bayon etilganlarni nazarda tutib fikr yuritilsa, mustaqillik davrida turli ko‘rinishlarda amalga oshirilgan qo‘poruvchilik xurujlari kuchli tashkiliy tuzilmalar va ulkan moliyaviy imkoniyatlarga ega yirik terrorchi tashkilotlar va ularning sheriklari tomonidan xalqaro miqyosda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli qo‘poruvchiliklarning uzviy qismi ekaniga ishonch xosil qilish mumkin. Diniy ekstremizmning musulmon dunyosi uchun xavfi. Mutaxassislar fikricha, «islom» ekstremizmi va u bilan bog‘liq terrorizm dunyoning 15 dan ortiq mamlakatlariga alohida tahdid solmoqda. Yer kurrasining turli qit‘alarida joylashgan bunday mamlakatlarni shartli tarzda bir necha guruhga bo‘lish mumkin. Birinchi guruhga mansub Shimoliy Afrikada joylashgan ayrim arab mamlakatlari, jumladan, eng katta arab davlati bo‘lgan Misr Arab Respublikasi uchun diniy ekstremizm bilan bog‘liq terrorchilik harakatlari haqiqiy muammoga aylandi. 1970–1980 yillarda bunday jarayon Tunisni ham qamrab oldi. Mazkur mintaqada joylashgan yana bir arab davlati - Jazoirdagi diniy ekstremistik tashkilotlarning qo‘poruvchilik faoliyati tufayli o‘n minglab begunoh insonlar halok bo‘lgan bo‘lsa, radikal oqimlar Sudanda ichki ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning mutlaqo izdan chiqishiga, Darfur mintaqasining dunyoning eng fojiali nuqtalaridan biriga aylanishiga sabab bo‘ldi. Ikkinchi guruhga Osiyo qit‘asida joylashgan yana bir necha arab davlatlarini kiritish mumkin. Turli-tuman siyosiy, iqtisodiy va diniy-mafkuraviy sabablarga ko‘ra, Falastin hududlari, Iroq Respublikasi diniy ekstremizm bilan bog‘liq terrorchilik harakatlaridan katta talafot ko‘rmoqda. Saudiya Arabistoni Podshohligida ham terrorizm o‘zining mudhish qiyofasini namoyon etmoqda. Vaziyatning keskinlashib ketishi diniy arboblarning aksilterror siyosatini faol qo‘llab-quvvatlashga jalb qilinishiga olib kelmoqda. Xususan, 2003 yilning fevralida Saudiya Arabistoni ulamolar Kengashi Podshohlikdagi chet el fuqarolariga hujum qilishni taqiqlovchi fatvo chiqardi. Unda chet elliklarga “kofir” deb qarash islom tamoyillariga mutlaqo zid ekani ta’kidlanadi. Diniy ekstremistik faoliyatning uchinchi o‘chog‘i JanubiSharqiy Osiyo mintaqasida joylashgan deyish mumkin. Ushbu xatarning olovli nafasi, ayniqsa, Pokiston, Indoneziya, Malayziya hamda Hindiston va Filippinning ayrim hududlarida o‘zining halokatli oqibatlarini namoyon etmoqda. Boshqacha aytganda, qadimqadimlardan buddaviylik, hinduiylik, islom va boshqa dinlarga e’tiqod qiluvchilar tinch-totuv yashab kelgan ulkan hududda ham ekstremizmning qo‘poruvchilik salohiyati o‘zini ko‘rsatmoqda. Islom mafkura sifatida musulmonlarni birlashtiruvchi kuchli omil bo‘lib kelgan. Asrlar davomida turli ijtimoiy tabaqalar va millatlarni qamrab olishi natijasida,

bugungi kunda islom o'z rivojlanishida katta qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Islom dini doirasida yuzaga kelgan turli qarama-qarshiliklar oqibatida jangari millatchilik va diniy ekstremizmga asoslangan siyosiy kuchlar va ittifoqlar paydo bo'lmoqda. Ikki tizimli voqelikning yo'qqa chiqishi sharoitida aholi turmush darajasining pasayishi, ma'naviy qashshoqlashuvi G'arb urfodatlari va madaniyatining kirib kelishi va mahalliy urfodatlarning asta-sekin siqib chiqarilishi kabi omillar islom bayrog'i ostidagi diniy fundamentalizm va ekstremizmning rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Murakkab ichki ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy muammolar yuki ostida qolgan musulmon mamlakatlari aholisining ko'pchiligi hayotda hech qanday istiqbolni ko'ra olmasligi sharoitida, islomning "oltin davri" atalmish Muhammad payg'ambar va to'rt xalifa davri vaqtiga qaytishga intilish kayfiyati ustuvor bo'lib bormoqda. Natijada muayyan siyosiy kuchlar tomonidan jamiyatga "davlat din asosida qurilishi kerak, siyosiy hokimiyat esa Allohning vakili-xalifaga berilishi lozim" degan navbatdagi xayoliy uydurma gaplar singdirilmoqda. Islom bayrog'i ostidagi ekstremizm o'z navbatda din va dinning tozaligi yo'lida "kofirlarga" qarshi kurash, murosasizlik, kerak bo'lsa, kuch ishlatish lozimligini asoslovchi radikal musulmonlarning mafkurasi va siyosiy amaliyoti bo'lib qolmoqda. Ular o'z tamoyillari va g'oyalari jamiyatga singdirib, shariat asosida boshqariladigan islomiy davlat tuzishni niyat qilib qo'ygan. Diniy ekstremistlar dunyoviy jamiyatga nafrat ruhi bilan yo'g'rilgan, G'arb madaniyatini inkor etishga asoslangan g'oyalarni odamlarning ongiga singdirishga harakat qilmoqdalar. Ular iqtisodiy qiyinchiliklar, aholi moddiy ahvoning og'irlashuvi, siyosiy kuchlarning qutblashuvi kabi muammolardan foydalanib, konstitusiyaviy tuzumga qarshi kurash olib bormoqda. Bunday kurash ochiqdan-ochiq to'qnashuv shakllari (ko'cha namoyishlari, norozilik chiqishlari, ish tashlash)ni qo'llab-quvvatlash hamda aholining turli tabaqalari o'rtasida noqonuniy targ'ibot usullardan foydalanib davlat tizimiga qarshi qo'poruvchilik olib borish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy islom radikallariga xos bo'lgan xususiyatlar ichida dunyoni "oq-qoraga" bo'lish, odamlar va jamiyatni "o'zimiznikibegona"larga ajratish "agar kim biz bilan bo'lmasa, u bizga qarshi" g'oyasini olg'a surish hamda hukumat va jamiyatni kufirda (xudosizlikda) ayblash alohida o'rinni egallashini ta'kidlash zarur. Xalqaro maydonda islom radikallari ko'pincha panislomizm, ya'ni "butun dunyoga islomni tarqatish va islom davlatlarini birlashtirish lozimligi" haqidagi g'oyaga suyanib kelmoqda. Ularning asosiy maqsadi kurashning turli usullaridan, shu jumladan, kuch ishlatishdan foydalanib, hokimiyatni qo'lga olish. O'zlarining g'arazli maqsadlariga yetish uchun ular hatto keskin choralar, masalan, jihad e'lon qilishga ham tayyordirlar. Islom bayrog'i ostida faoliyat ko'rsatayotgan ko'pchilik ekstremistik tashkilotlari bitta reja asosida ish olib borishadi. Bunda qonuniy tuzumni beqarorlashtirish, aholini keng ko'lamda hokimiyatga qarshi chiqishlarga gij-gijlash, mamlakat rahbariyatini hokimiyatdan chetlatish, islomiy

hukumatni shakllantirish (boshida boshqa muxolifat kuchlar bilan birgalikda, keyin esa hokimiyatni o'z qo'liga to'laligicha olish) markaziy o'rinni egallaydi. Mazkur rejani amalga oshirishda ekstremistlar terrorchilik amaliyotlarini o'tkazishga alohida e'tibor berishadi. Bu ularning o'z maqsadlariga erishishda birinchi navbatda vaziyatni beqarorlashtirishga urinishga harakat qilishlarini ko'rsatadi. Lekin bunday amaliyotlarning vaqti, ularni o'tkazishning maqsadga muvofiqligi, siyosiy oqibatlari inobatga butunlay olinmaydi. Ularning fikricha, vaziyatni tizimli ravishda beqarorlashtirish, jamiyatda norozilik kayfiyatlarini uyg'otish va shu yo'l bilan hokimiyatni qo'lga olish uchun qulay sharoit yaratish muhim hisoblanadi. Ekstremistlar g'oyasi bo'yicha bitta muvafaqqiyatli o'tkazilgan yirik terrorchilik amaliyoti xalq qo'zg'oloniga turtki bo'lishi mumkin. Diniy ekstremizmni o'ziga qurol qilib olgan terrorchilarning butun dunyoning nafratini qo'zg'atgan 2001 yil 11 sentyabrda sodir etgan vahshiyliklari bashariyat tarixidagi eng mash'um sahifalardan bo'lib qolishiga hech kim shubha qilmaydi. O'tgan asrning 70-yillari intihosidan boshlab Afg'oniston diniy ekstremizm va fundamentalizmning eng yirik o'chog'iga aylana boshladi. Ushbu mamlakatdagi siyosiy beqarorlik tufayli turli mamlakatlardan o'zining xunuk qilmishlari uchun badarg'a bo'lgan qora kuchlar Afg'onistonga oqib keldilar va mustahkam o'rnashib oldilar. "Tolibon" nomi bilan atalgan ekstremistlar ularga boshpana berdilar. Afsuski, ayrim yirik davlatlar ham o'zlarining shubhali geosiyosiy manfaatlarini ro'yobga chiqarish ilinjida Afg'onistondagi radikal guruhlarni amalda qo'llab-quvvatladilar. Natijada, ushbu mamlakat ekstremizm va terrorizmning haqiqiy o'chog'iga aylandi. Bu hol nafaqat uning, balki unga tutash mamlakatlarning xavfsizligiga ham tajovuz solgani yaxshi ma'lum. **Ta'kidlash joizki, diniy ekstremizm va u bilan bog'liq terrorizmning O'zbekistonga kirib kelishida aynan Afg'oniston o'ziga xos darvoza vazifasini o'tadi.** O'tgan asrning so'nggi yillarida mazkur mamlakatdan panohtopgan, "Tolibon" harakati va "Al-Qoida" tashkiloti bilan mustahkam aloqalar o'rnatgan diniy-siyosiy guruhlar O'zbekiston va Markaziy Osiyoning boshqa mamlakatlaridagi barqarorlikka putur yetkazishga intilib kelmoqda. Ko'pgina mamlakatlarda yashirin faoliyat olib borishga urinayotgan "Hizbut-tahrir" tashkiloti o'zini terrorchilik faoliyatiga aloqasi yo'qdek qilib ko'rsatishga intiladi. Uning ushbu iddaosini haqiqat deb qabul qilishga tayyor kuchlar ham bugungi dunyoda, afsuski, yo'q emas. Lekin hizbut tahrirchilar tarqatayotgan varaqalarning mazmuni ushbu guruhning tinchliksevar ekani haqidagi da'volar haqiqatdan nechog'lik yiroqligini, uning "beozor siyosiy kuch" ekaniga ishonayotganlar qanchalik xato qilayotganiga hech qanday shubha qoldirmaydi. O'z umrini yashab, tarix sahnidan tushib ketgan, bugungi voqelikka mutlaqo to'g'ri kelmaydigan xayoliy xalifalikni barpo etish uchun har qanday amaliy harakatlardan tiyilmaslik, jumladan, qurol ishlatishni targ'ib qilish orqali musulmonlar ongiga eng ashaddiy siyosiy g'oyalarni singdirishni o'zining dasturiy vazifasi qilib olgan hamda

uni hayotga tatbiq etishga jon-jahdi bilan urinayotgan bunday guruhni terrorchilik faoliyatga aloqador emas deb bo‘ladimi? O‘zbekiston diniy ekstremizm bilan to‘qnash kelayotgan birinchi davlat emas. Yuqorida qayd etilganidek, u bugun dunyoning ko‘plab mamlakatlari xavfsizligiga tahdid solmoqda. Shunga mos ravishda dunyoda diniy ekstremizm va u bilan bog‘liq terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha salmoqli tajriba to‘plangan. Mazkur tajribadan kelib chiqadigan eng asosiy xulosa shuki, diniy ekstremizm va terrorizm bilan kurashda, asosan, huquq-tartibot organlariga suyanish, faqat jazo choralarini qo‘llash orqali unga barham berishga intilish mazkur salbiy hodisaning oqibati bilangina kurashish bilan barobardir. Boshqacha aytganda, bunday yo‘ldan borilganda, diniy ekstremizm va terrorizmni oziqlantirib turgan “ildiz”lar beshikast qolaveradi, vaqt o‘tishi bilan ular yangi “kurtak”lar berishda davom etaveradi. Shuning uchun ham, diniy ekstremizm va terrorizm bilan to‘qnash kelayotgan davlatlar ushbu xatarli hodisaga qarshi kurashishda tobora ko‘proq yalpi va maqsadli yondashuv yo‘lidan borishga harakat qilmoqda. Hayot-mamot jangi. Biz shunday davrda yashamoqdamizki, uni hech bir mubolag‘asiz, insoniyat taqdirini belgilab beradigan jang sodir bo‘layotgan davr deb atash mumkin. Aynan so‘nggi yo‘nalish tarafdorlarining g‘oyalari asosida Hasan al-Banno tomonidan 1928 yilda **“Musulmon birodarlari”** tashkilotiga asos solindi. Hasan al-Banno G‘arb madaniyatining musulmon dunyosiga kirib kelishi islomning inqiroziga sabab bo‘lgani uchun musulmonlarni saqofiylik ruhida qayta tarbiyalash zarur, deb hisoblardi. Dastavval, islom alohida bir davlatda tinch (islom qadriyatlarini targ‘ib qilish, xayriya ishlari o‘tkazish, diniy ulamolarning shaxsiy namuna ko‘rsatishi va sh.k.) yo‘l bilan tantana qilishi mumkin, degan g‘oyani ilgari surgan Hasan al-Banno keyinchalik faoliyatiga siyosiy tus berib, 1939 yilda “Musulmon birodarlar”ni Qur'on va sunnani jamiyatni rivojlantirishning yagona asosi sifatida ko‘ruvchi siyosiy tashkilot, deb e'lon qildi. Shundan keyin “Musulmon birodarlari” **“Alloh –maqsadimiz, Payg‘ambar - yetakchimiz, Qur'on - konstitusiyamiz, Jihod–buyuk orzuimiz”** degan shior asosida faoliyat yuritib, markazi Misrda joylashgan musulmonlarning yagona “buyuk islom davlatini” qurishni asosiy maqsad sifatida e'tirof etdilar. Ikkinchi jahon urushi davrida jamiyatning quyi va o‘rta tabaqalari vakillari hisobiga tez kengayib borgan tashkilot o‘zining xorijiy bo‘limlari va jangovar faoliyatga mo‘ljallangan maxfiy tizimlarini vujudga keltirdi. 1946 yilga kelib, “Musulmon birodarlar” 5000 ta mahalliy bo‘lim va umumiy hisobda 500000 a'zoga ega yirik tashkilotga aylandi. 1948-1949 yillari tashkilot a'zolari Falastindagi Arab - Isroil urushida mustaqil jangovar birlik sifatida Isroil qo‘shinlariga qarshi jang qildi. Urushdan keyin esa “birodarlar” yetakchilari Misr rahbariyatini jur'atsizlikda ayblab, mamlakatda qator terrorchilik harakatlarini amalga oshirdi. Bunga javoban, hukumat tashkilotni qattiq ta'qib ostiga oldi va 1949 yilning fevralida Hasan al-Banno o‘ldirildi. 1950–1960 yillarda “birodarlar”ga rahbarlik qilgan Sayyid Qutb tashkilot faoliyatining yanada radikallasuviga zamin yaratdi.

Xususan, u 1965 yilda yozgan “Yo‘ldagi belgilar” kitobida arab jamiyati “johiliya” davriga qaytib, ma’naviy tanazzulga uchradi, bunday vaziyatda asl dindorlar jamiyatdan ajralib, alohida jamoalar tuzishlari hamda johiliyaga aylangan jamiyatni islomlashtirish uchun jihad olib borishlari lozim, degan g‘oyani ilgari surdi. Bunda u “jihad” tushunchasini dinsizlarga hatto, uning talqiniga qo‘shilmagan musulmonlarga qarshi qurolli kurash ma’nosida qo‘llay boshladi. Bundan tashqari, Sayyid Qutb ilk marta dunyoviy hukumat va o‘ziga qo‘shilmagan musulmonlarga nisbatan “takfir” (kofirlikda ayblash)ni qo‘llagan holda islomga umuman yot bo‘lgan “fitna” (amaldagi davlat tuzumiga qarshi qurolli qo‘zg‘olon ko‘tarish amaliyoti)ni yoqlab chiqdi. Shunisi diqqatga sazovorki, hozirda faoliyat yuritayotgan qator diniy-ekstremistik tashkilotlar uchun ham bunday yondashuv mafkuraviy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. 1950-yillarning boshlarida Misr hukumati “Musulmon birodarlar”ga ochiq faoliyat yuritishga ruxsat bergan bo‘lsa-da, tashkilot rahbariyatining Misr inqilobiy Kengashi faoliyatiga ta’sir o‘tkazishga intilishi oqibatida bu huquq bekor qilinib, uning ko‘pchilik faollari qamoqqa olindi. Tashkilot a’zolarining bir qismi Saudiya Arabistoni, Suriya, Iordaniya va Livanga qochib ketishga majbur bo‘ldi. 1964 yilda “birodarlar” faollari amnistiya bilan ozodlikka chiqqach, hukumatga qarshi faoliyatni yangidan boshladilar. Ularning Prezident Jamol Abdul Nosirga bir necha bor suiqasd uyushtirishi oqibatida, tashkilot yana tazyiqqa uchradi va 1966 yili Sayyid Qutb boshchiligidagi bir guruh yetakchilar qatl qilindi. Bu “birodarlar” faoliyatidagi terrorchilik unsurlarining birmuncha susayishiga sabab bo‘ldi. 1970–1981 yillarda diniy uyushma sifatida ochiq faoliyat yuritgan “birodarlar”ning jamiyatdagi ta’siri kengayib bordi. Biroq “Musulmon birodarlari”ning rahbarlari Misrning 1978 yildagi Kemp-Devid va 1979 yildagi Vashington shartnomalari asosida Isroil bilan bir bitimga kelishini tanqid qilgan holda, hokimiyatga nisbatan murosasiz, radikal muxolifatchilik mavqeiga o‘tdilar. 1979–1989 yillarda tashkilot o‘zining faol harakatini ko‘proq xorijda amalga oshirdi. Jumladan, 1979–82 yillar ichida “birodarlar”ning Suriyadagi bo‘linmasi tomonidan harbiy bilim yurtlari va harbiy xizmatga chaqiruv joylarida sodir etilgan terrorchilik harakatlari natijasida 200 dan ziyod kishi nobud bo‘ldi. 1982 yilning fevralida Xam shahrida “birodarlar” boshlagan qurolli qo‘zg‘olon hukumat qo‘shinlari tomonidan katta talafotlar bilan bostirildi. Aynan shu davrda tashkilotga mansub jangarilar Afg‘onistonda sho‘ro qo‘shinlariga qarshi janglarda faol ishtirok etdi. Shuningdek, “Musulmon birodarlar”ning Falastin bo‘limi **Usoma bin Lodin** bilan birgalikda Pokistonda jangovar harakatlar olib borish uchun ko‘ngillilar yollash maqsadida “**Maktab al-xidamat**” nomli uyushmaga asos solgani ma’lum. Ma’lumotlarga ko‘ra, hozirgi kunda “Musulmon birodarlar”ning mintaqaviy bo‘linmalari Bahrayn, Misr, Iordaniya, Yaman, Qatar, Kuvayt, Livan, Birlashgan Arab Amirliklari, Pokiston, Saudiya Arabistoni, Sudan, Suriya, Turkiya, Buyuk Britaniya, Daniya, Shveysariya, AQSh, Fransiya va Germaniya kabi mamlakatlarda faoliyat

yuritmoqda. Bugungi kunda **“Musulmon birodarlar” 28 kishidan iborat qo‘mita tomonidan boshqarilib**, uning eng quyi bo‘g‘inini terrorchilik amaliyoti, targ‘ibot-tashviqot ishlari, moliyaviy, moddiy-texnik ta‘minot kabi sohalarga ixtisoslashgan, “amir” yetakchiligidagi 20 ga yaqin a‘zoni o‘z ichiga oladigan “jamoati islomiya” guruhlarini tashkil etadi. Qo‘mita ushbu guruhlarining faoliyatini “usar al-islomiya” (“islom oilalari”) deb ataluvchi o‘rta pog‘ona tizim orqali muvofiqlashtirib turadi. Tashkilot a‘zolari tayyorgarlik o‘tayotgan, biroq *Qur‘onda qasamyod qabul qilmaganlar - “al-musoid” (yordamchilar), qasam ichgan holda rasman tashkilot safiga kirganlar – “al-mutanosib” (qo‘shilganlar), tashkilot faoliyatida bevosita ishtirok etayotganlar - “al-amil” (faoliyat yuritayotganlar) hamda tashkilot o‘zagini tashkil etuvchi rahbariyat a‘zolari va yetakchilari - “al-mujohid” (jihodchilar)* kabi to‘rt darajaga bo‘linadi. Shu bilan birga, “Musulmon birodarlar” tarkibida g‘oyaviy rahnamolar vazifasini bajaruvchi, xususan, tashkilot amalga oshirajak harakatlarga fatvo beruvchi “said”lar ham faoliyat yuritishini qayd etish lozim. Tashkilot jangarilari maxsus lagerlarda terrorchilik amaliyotini tayyorlash va o‘tkazishda zarur bo‘lishi mumkin bo‘lgan xufya ishlash asoslari, avtomashina haydash, topografik xarita bo‘yicha joy topish, quroldan foydalanish, qo‘l jangi va qo‘poruvchilikni amalga oshirish bo‘yicha mashg‘ulotlarni o‘taydilar. Ta‘kidlash joizki, hozirgi kunda “birodarlar”ning mahalliy bo‘limlaridan ajralib chiqib, mustaqil faoliyat yuritayotgan bir qator diniy-ekstremistik va terrorchi tashkilotlar mavjud. Ular qatorida Misrda faoliyat yuritayotgan **“Al-jamoat al-islomiya”, “al-Jihad”, “atTakfir val-hijra”, “Jundulloh”, Jazoirdagi “Qurollangan islom guruhi”, “Islom jihodi”, Saudiya Arabistonidagi “Jumaymana alUteybiy”, ko‘pchilik davlatlarda ildiz otishga harakat qilayotgan “Hizbut tahrir al-islomiy”** kabi tashkilotlarni ko‘rsatish mumkin. “Musulmon birodarlar”ning bo‘limlari hamda undan ajralib chiqqan mustaqil guruhlar o‘z maqsadlari yo‘lida asosan yakka terror va portlovchi modda o‘rnatilgan avtomobillarni portlatish usulidan foydalangan holda terrorchilik amaliyotini o‘tkazib kelmoqda. Bunga 1990 yilda “al-Jamoat al-islomiy” guruhi tomonidan Misr parlamenti spikeri R.Maxgub otib o‘ldirilgani ham misol bo‘la oladi. 1990 yillarda “Musulmon birodarlar” tashkiloti Misr davlat byudjetining asosiy manbalaridan biri bo‘lgan sayyohlikka zarba berish orqali iqtisodiy beqarorlikni keltirib chiqarishga harakat qildi. Masalan, 1996 yil 18 aprelda Qohirada 18 grek sayyohi, 1997 yil 17 noyabrda Luqsorda 58 nafar turli davlat fuqarolari otib tashlandi. Bunday harakatlar, sayohlarning ommaviy tarzda mamlakatni tark etishiga va oqibatda mamlakatning turizmdan ko‘radigan foydasiga jiddiy zarar yetkazilishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, xizmat ko‘rsatish infrastrukturasi faoliyat yurituvchi, milliy hunarmandchilik bilan shug‘ullanuvchi minglab misrliklar ishsiz qolmoqda. “Musulmon birodarlar” Misrda rasman taqiqlangan bo‘lsa-da,deyarli ochiq faoliyat yuritmoqdaki, buni “birodarlar”dan 16 tasi mustaqil deputat sifatida Misr

parlamentidan joy olganida ham ko‘rish mumkin. Garchi, “Musulmon birodarlar” ko‘pchilik davlatlar tomonidanterrorchi tashkilotlar ro‘yxatiga kiritilmagan bo‘lsa-da, guruho‘zining reaksiyon mazmunini yo‘qotgani yo‘q. 2004 yilning 12 mayida Misr polisiyasi tashkilotning 54 nafar a'zosini Checheniston, Iroqva Falastinda jangovar tayyorgarlik o‘tish va Misrda davlat to‘ntarishini amalga oshirishni rejalashtirishda ayblab qamoqqa olgani ham fikrimizning isboti bo‘la oladi. Yuqorida amalga oshirilgan tahlil “birodarlar”ning uzoq yillar davomida olib borayotgan faoliyati Misrda davriy ravishda ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlikni keltirib chiqarishi bilan bir qatorda musulmon dunyosiga mansub boshqa davlatlarda radikal islomiy tashkilotlar vujudga kelishiga mafkuraviy va tashkiliy zamin yaratgani haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. “Hizbuttahrir al-islomiy” tashkilotining faoliyati bunga misoldir. “Hizb at-tahrir al-islomiy” (“Islom ozodlik partiyasi”). Tashkilotga 1953 yilda Taqiyiddin Nabahoniy (1909–1979) tomonidan asos solingan. Dastavval o‘ziga Falastinni ozod qilishni maqsad qilgan Nabahoniy, keyinchalik musulmon davlatlarini birlashtiruvchi xalifalik davlatini qurishni bosh maqsad deb e‘lon qildi. Ta‘limot nazariyasi Nabahoniy va uning izdoshi Abdul Qaddim Zallumning “Islom nizomi”, “Islom davlati”, “Xalifalik”, “Islomiy olamga qaynoq nidolar” va “Hizbut-tahrirning tushunchalari”, “Demokratiya – kufr nizomi” va “Siyosiy ong” kabiasarlarida bayon etilgan. Ularda G‘arb sivilizasiyasi va dunyoviy davlat tamoyillari qoralangan, demokratiya, konstitusiyasi, saylov kabi siyosiy institutlar inkor qilingan holda, turli mamlakatlarda radikal «islom» g‘oyalarini targ‘ib qilish, davlat to‘ntarishi orqali hokimiyatni qo‘lga kiritish hamda xalifalikka asoslangan tuzumni o‘rnatish asosiy maqsad sifatida ilgari suriladi. “Hizbut-tahrir” 1960–70 yillarda bir necha bor hukumatga nisbatan fitna tayyorlashda qatnashganidan so‘ng uning faoliyati Iordaniya va Misrda, keyinroq Suriya, Iroq, Misr, Liviya, Tunis vadeyarli barcha musulmon davlatlarida, 2003 yildan Rossiya va Germaniyada ham man qilindi. “Hizbut-tahrir” piramida shaklidagi tuzilishga ega bo‘lib, uning quyi pog‘onasini 5 kishilik “xalqalar”ga birlashgan “dorislari” tashkil etadi. Xalqaga “mushrif” rahbarlik qilib, 4–5 mushrifdan iborat “mahalliy jihoz” “naqib”ga, naqiblar viloyat darajasida “musoid”ga bo‘ysunadilar. Musoidlar faoliyati mintaqaviy rahbar – “mu‘tamad” tomonidan boshqariladi. Tashkilot rahbari – “Amirula‘zam” tashkilotning oliy bo‘g‘ini – “qi‘yodat” orqali mu‘tamadlarning faoliyat yo‘nalishini belgilab turadi. Bunday tuzilish tashkilotning o‘z faoliyatini mumkin qadar yashirin olib borish imkonini berish bilan bir qatorda butunlay fosh bo‘lish ehtimolini kamaytiradi. Hozirgi kunda esa tashkilot rahbarlari tomonidan ilgari surilgan “Arab–Isroil muammolarini hal etishning yagona vositasi – yahudiylarni ommaviy qirg‘in qilishdir”, degan reaksiyon g‘oya “Hizbuttahrir”ning haqiqiy mohiyatini belgilab beradi, deyish mumkin. Yaqin Sharq mamlakatlari hozirgi kunda ham “Hizbut-tahrir” uchun faoliyat markazi sifatida saqlanib qolmoqda. Ba'zi ma'lumotlarga ko‘ra, faqat **Iordaniya, Livan va Falastin**

hududlarida tashkilotning 3000–5000 a'zosi faoliyat yuritadi. Tashkilotning Bayrutda chop etiladigan **“al-Va'y”** (**“Ong”**) jurnali esa hizbiyg‘oyalarni tarqatishga o‘zining ulushini qo‘shib kelmoqda. “Hizbut-tahrir”ning faol harakati 1970–80 yillardan buyon Pokiston, Indoneziya, Filippin, 1990 yillar boshidan esa Markaziy Osiyo davlatlarida, 2003–2004 yillardan Qrim yarim oroli va Rossiyaning bir qator mintaqalarida kuzatilmoqda. Bundan tashqari, “Hizbut-tahrir” g‘arbiy Yevropadagi bir qator mamlakatlarda o‘z bo‘linmalariga ega. Ba'zi ma'lumotlarga ko‘ra, tashkilotning Buyuk Britaniyada joylashgan bo‘linmasi muvofiqlashtiruvchi markaz vazifasini bajarmoqda. Garchi “Hizbut-tahrir” o‘z faoliyatida faqat g‘oyaviy kurash usullaridan foydalanishini e‘lon qilsa-da, tashkilot mafkurasini ifodalovchi hujjatlar buning aksini ko‘rsatadi. Xususan, “Hizbut -tahrir” tomonidan tarqatiladigan varaqalar va qilinadigan da'vatlarda “musulmon bo‘lmagan hukumatlarga qurolli jehod e‘lon qilish zarur”, degan g‘oyaning keng targ‘ib qilinishi, “al-Va'y” jurnalining 2001 yil iyunda chop etilgan 170-sonida islom xalifaligini qurish yo‘lida barcha vositalarni qo‘llash, hatto, qotillik qilishning oqlanishi, begunoh odamlarning o‘limiga sabab bo‘luvchi terrorchi-kamikadzelarning “shahidlar” qatoriga kiritilgani ham buni tasdiqlaydi. “Hizbut-tahrir” faollarining musulmon dunyosiga mansub bir qator davlatlarda konstitusiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan terrorchilik amaliyotlarida ishtirok etgani ham ularning asl qiyofasini ochiq-oydin namoyish etadi. Jumladan, 1968, 1974 va 1977 yillarda “Hizbut-tahrir” a'zolari Iordaniyada, 1974 yilda esa Misrda harbiy isyon ko‘tarishga uringan.

2000 yil yanvarda esa Suriya huquqni muhofaza qilish idoralari tomonidan hukumatga qarshi g‘alayonlar ko‘tarishga tayyorgarlik ko‘rayotgan tashkilot faollarining 800 nafari qamoqqa olingan. Shu bilan birga, fitnalarning doimiy muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, “Hizbut-tahrir” rahbariyati orasida ushbu harakatlar tashkilotning “ajralib” chiqqan qismi tomonidan amalga oshirildi, degan da'vo bilan aybni bo‘yinlaridan soqit qilishga intilishdek amaliyotni keltirib chiqarganini ta'kidlash zarur. Voqelik boshqa diniy-ekstremistik tashkilotlar singari, “Hizbut-tahrir” a'zolarining faoliyati ham o‘ta radikal tus olayotganini ko‘rsatmoqda. 2003 yil aprelda tashkilotning Buyuk Britaniyadagi bo‘linmasi a'zolaridan birining Isroilning Tel'Aviv shahrida joylashgan “Mayks Pleys” kafesida o‘zini portlatib yuborishi natijasida 23 kishi nobud bo‘lgani ham buni tasdiqlaydi. 2002 yilda Filippinda qamoqqa olingan tashkilotning bir guruh faollaridan katta miqdordagi portlovchi moddalar va o‘qotar qurollar qo‘lga olinishi barobarida ularning “al-Qoida” terrorchi tashkilotining mahalliy tuzilmalari bilan yaqin aloqada bo‘lganiham aniqlangan. Bu esa “Hizbut-tahrir” tashkiloti o‘z faoliyatini xalqaro terrorchilik tizimining tarkibiy qismi sifatida tashkil etayotganidan dalolat beradi. **“Al-Qoida”** (**“Asos”**). Radikal «islom» g‘oyalariga asoslangan ushbu transmilliy diniy-siyosiy guruhning paydo bo‘lishiga Usoma bin Lodin rahbarligida Afg‘onistonda Sovet armiyasiga qarshi urushda ishtirok

etish uchun ko'ngillilarni yollash va ularni qurolaslah bilan ta'minlash maqsadida Pokiston hududida tuzilgan "Maktab al-hadamat" byurosi asos bo'lib xizmat qilgan. Tashkilotning dastlabki tuzilmalari G'arb va AQShning global yetakchiligiga qarshi kurash, islomning fundamental asoslariga qaytish va yagona islomiy xalifat qurishdek maqsadlar dasturiga monand ravishda 1992 yilda Xartum (Sudan)da qayta shakllantirilgan. "Al-Qoida" rahbariyati g'oyaviy jihatdan Muhammad ibn AbdulVahhob va Sayyid Qutblarning asarlarida bayon qilingantamoyillarga asoslanishini e'tirof qilgan holda, amalda musulmon davlatlaridagi dunyoviy hukumatlarni ag'darib tashlash va shariatga asoslangan islom davlati qurishdek asosiy maqsadni ko'zlaydi. "Al-Qoida" boshqa diniy ekstremistik tashkilotlar kabi qat'iy ierarxiya asosida tuzilgan bo'lib, unga Oliy kengash ("Majlis ash-shura") rahbarlik qiladi. Oliy kengashga harbiy, moliyaviy, diniy va huquqiy, axborot va tashviqot qo'mitalari bo'ysundirilgan bo'lib, ular quyi pog'onadagi guruhlar faoliyatini boshqaradi. Manbalarda "Al-Qoida"ning harbiy lagerlari 2001 yilga qadar Afg'oniston, Pokiston, Somali, Sudan, Yaman, Bangladesh kabi qator davlatlarning tog'li hududlarida faoliyat ko'rsatgani qayd etiladi. Taxminlarga ko'ra, hozirgi kunda tashkilotning yashirin guruhlari 33 tadan 88 tagacha mamlakat hududida faoliyat yuritayotgan bo'lishi, jangarilarining soni esa 3000–7000 kishini tashkil etishi mumkin. "Al-Qoida"ning dastlabki faol harakati 1992 yil kuz faslida kuzatilgan bo'lib, tashkilot jangarilari Somalidagi beqarorliklarning oldini olish uchun kiritilgan BMT tinchlikparvarlik kuchlari tarkibidagi AQSh maxsus qo'shinlarining 18 harbiy xizmatchisini o'ldirishgan. 1996 yilda "Al-Qoida"ning asosiy jangovar kuchlari Afg'onistonning "Tolibon" harakati nazoratidagi hududlarga ko'chib o'tdi. Aynan shu yerda, 1998 yilning fevralida "Al-Qoida" yetakchiligida "al-Jamoa al-Islomiya", "al-Jihad" (Misr), "Jamaati ulame Pokiston", "Kashmir qo'zg'olonchilik harakati" (Hindiston), "Jihad" (Bangladesh) va "Tolibon" harakati vakillari "Yahudiy vasalbilarga qarshi xalqaro islom fronti" uyushmasi tuzilganini e'lon qilishdi. Ushbu uyushma nomidan Usoma bin Lodin G'arb dunyosiga jihad e'lon qildi. Shundan so'ng, qator og'ir oqibatlarini keltirib chiqargan terrorchilik harakatlari sodir etildi. Jumladan, 1998 yil 25 iyunda "al-Qoida" jangarilari Saudiyaning Daxran shahri yonida joylashgan AQSh Harbiy Havo kuchlarining bazasi oldida amalga oshirgan portlash natijasida 19 kishi halok bo'lib, 300 dan ziyod kishi tan jarohatini oldi. O'sha yilning 7 avgustida esa "al-Qoida" jangarilari bir vaqtning o'zida AQShning Tanzaniya va Keniyadagi elchixonalarini oldida bomba ortilgan mashinalarni portlatishi oqibatida esa 242 kishi halok bo'ldi va 5000 ga yaqin odam shikastlandi. Va nihoyat, 2001 yilning 11 sentyabrida Amerika Qo'shma Shtatlarida turli reyslar bilan N'yu-York, Boston va Vashington shaharlaridan uchgan to'rtta "Boing-757" samolyoti "al-Qoida" guruhiga mansub 18 nafar terrorchi tomonidan egallab olinib, ularning ikkitasi N'yu-Yorkdagi xalqaro savdo Markazi joylashgan "egizak" binolarga, bittasi esa AQSh qurolli

kuchlari shtabi – Pentagonga yo‘naltirildi. Yana bir samolyot Pensil'vaniya shtatidagi Shanksvill rayoniga qulab tushdi. Umuman olganda, mavjud ma'lumotlarga ko‘ra, “al-Qoida” guruhi jangarilari Afg‘oniston (1992 yildan), Somali (1992–1993 yillar), Bosniya va Gersegovina (1992–1995 yillar), Kashmir (1993 yildan), Shimoliy Kavkaz (1995 yildan), Kosovo (1999 yildan.), Markaziy Osiyo (1999 yildan), Pokistonning Janubiy Vaziriston viloyati (2001 yildan) va Iroq (2003 yildan) hududlarida qurolli to‘qnashuv va terrorchilik harakatlarini amalga oshirishda faol ishtirok etib kelmoqda. 2001 yil 11 sentyabr' voqealaridan so‘ng Afg‘onistonda o‘tkazilgan keng ko‘lamli xalqaro aksilterror harakati natijasida “al-Qoida” jiddiy talafot ko‘rgan bo‘lsa-da, u o‘z faoliyatini yangi sharoitlarga moslashtirishga intilmoqda. Jumladan, ba’zi ma'lumotlarga ko‘ra, tashkilot asosiy tizimlarini erkin pushtun qabilalari yashaydigan Pokistonning shimoli-g‘arbiy va Kashmirdagi baland tog‘li hududlarga ko‘chirishga harakat qilmoqda. Afg‘oniston va Iroqda AQSh harbiylariga qarshi partizan urushida faol ishtirok etish barobarida aksilterror ittifoqiga a'zo davlatlardan ushbu hududlardan o‘z qo‘shinlarini olib chiqishni talab qilayotgani tashkilotning bugungi kundagi o‘ziga xos xususiyatidir “Al-Qoida” aynan shu maqsadga erishish bayrog‘i ostida terrorchilik harakatlarini amalga oshirmoqda. Jumladan, 2004 yilning 11 martida Madrid (Ispaniya)dagi 4 ta temir yo‘l bekatida umumiy hisobda 6 ta portlatish amalga oshirildi. Natijada, 200 kishi halok bo‘ldi va 1500 dan ziyod kishi yarador bo‘ldi. Polisiyaning taxminiga ko‘ra, portlashlarni “al-Qoida” guruhi bilan yaqin aloqada bo‘lgan marokashlik radikal guruh amalga oshirgan. Qayd etilgan dalillar ham “al-Qoida”ning xalqaro terrorchilik tizimining markaziy unsuri va jahonning turli nuqtalarida ro‘y berayotgan qurolli to‘qnashuvlar, terrorchilik amaliyotlarini moliyalashtirish, rejalashtirish hamda bevosita amalga oshirishning asosiy bo‘g‘iniga aylanganini ko‘rsatadi. Diniy ekstremistik tashkilotlar: umumiy jihatlar. Amaliyot aksariyat diniy-ekstremistik tashkilotlar rasmiy – ochiq ish olib boruvchi siyosiy hamda xufya harakat qiluvchi jangovar qanotlar orqali faoliyat yuritishga intilishini ko‘rsatadi. Siyosiy qanot jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida faol ishtirok etib, aholixayrixohligiga erishish, jangovar qanot esa terrorchilik usullaribilan hukumatga tazyiq o‘tkazish uslubidan foydalanadi. Keyingi yillarda ushbu tashkilotlar o‘z faoliyatiga ko‘proq yoshlarni va ayollarni jalb qilish, terrorchi-kamikadzelardan foydalanish va mumkin qadar ko‘proq qurbonlar bo‘lishini nazarda tutgan holda terrorchilik harakatlarini amalga oshirayotganini qayd etish lozim. Shu bilan birga, diniy-ekstremistik tashkilotlar o‘z faoliyatini uyg‘unlashtirishga va yaxlit tizim sifatida ish olib borishga harakat qilmoqda. Iroq, Afg‘oniston va Chechenistondagi qo‘poruvchilik harakatlarida turli millatga mansub jangarilarning ishtirok etayotgani, terrorchilik harakatlari bir xil shiorlar ostida amalga oshirilayotgani bunga dalil bo‘la oladi. Diniy-ekstremistik tashkilotlarning reaksiyon g‘oyalari va qo‘poruvchilik faoliyati barcha mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy rivojlanishiga o‘zining salbiy ta'sirini o‘tkazmoqda.

Bundan tashqari, mamlakatlar iqtisodiyoti, o‘zaro investisiya muhitiga jiddiy ziyon yetkazilmoqda. Xususan, ma'lumotlarga ko‘ra, 2001 yil 11 sentyabrda amalga oshirilgan terrorchilik harakatlari AQSh va jahon iqtisodiyotiga bevosita 135 mlrd., bilvosita 2 trln. dollar zarar yetkazgan. Jazoirda hukumat qo‘shinlari va “Qurollangan islom guruhi” orasidagi urushda esa 1996–2001 yillar orasida mamlakat byudjetiga 16 mlrd. AQSh dollari miqdorida ziyon keltirgan. Ayni paytda, diniy-ekstremistik tashkilotlar tomonidan olib borilayotgan tashviqot yoshlarning soxta g‘oyaga aldanib qolishi, yurtravnaqi yo‘lidagi faoliyatdan chalg‘ishi, jamiyatdagi ma'naviy-ruhiy muhitning buzilishiga sabab bo‘lmoqda. Diniy-ekstremistik tashkilotlar faoliyati, shuningdek, musulmon bo‘lmagan mamlakatlar aholisi o‘rtasida islomni “yovuzlik saltanati” va tahdid manbai sifatida qabul qilinishiga, “islomofobiya”ning turli ko‘rinishlari paydo bo‘lishiga ham zamin yaratmoqda. Qayd etilgan holatlar ham, diniy ekstremizm va terrorizmning kishilik jamiyatining nafaqat bugungi kuni, balki istiqboliga ham tahdid solayotgan omilga aylanganini, insoniyat bir butun vujud sifatida qarshi kurashga kirishgandagina uni yenga olishi mumkinligini ko‘rsatadi. Musulmon mamlakatlarining diniy ekstremizmga qarshi kurash tajribasi. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash olib borishda kompleks va tizimli, shu jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy va mafkuraviy chora-tadbirlarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Albatta, bunday chora-tadbirlarni amalga oshirish katta vaqt, tegishli reja va yirik mablag‘lar talab qiladi. Misr tajribasi bunday kompleks yondashuv ijobiy samara berishini ko‘rsatmoqda. Boshqa tomondan, Jazoirda 1990- yillarda sodir bo‘lgan voqealar demokratiyani milliy sharoitlarni inobatga olmagan holda singdirishga intilish aynan ko‘zlangan maqsadlarga zid bo‘lgan natijalarga, shu jumladan, radikal «islomiy» guruhlarining faollashuviga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatganini ham yoddan chiqarmaslik lozim. Barcha islohotlar mamlakatning o‘ziga xos xususiyatlari va xalq mentalitetidan kelib chiqib, bosqichma- bosqich amalga oshirilishi zarur. Diniy ekstremizmga qarshi kurashda xalqaro birdamlik va kelishuvlar ham katta ahamiyatga ega. Xususan, o‘z hududida diniy ekstremistlar va terrorchilar faoliyatiga yo‘l ochib bermaslik, ularga hech qanday yordam ko‘rsatmaslik va siyosiy boshpana bermaslik hayotiyamaliy ahamiyatga ega. Arab – musulmon davlatlari ichida Misr Arab Respublikasi birinchi bo‘lib terrorizm muammosiga 1940-chi yillarda, “Musulmon birodarlar”ning o‘z faoliyatida ishontirish usullaridan radikal terrorchilikka – davlat, polisiya va armiyaning ko‘zga ko‘ringan arboblarni jismonan yo‘q qilish yo‘liga o‘tishi natijasida duch keldi. Ushbu davlatning diniy mutaassiblikka qarshi kurashdagi bir necha o‘n yillik tajribasi radikal diniy guruhlariga xayrixohlik bilan qarash, ularni pinhona rag‘batlantirish ekstremistik harakatlarning yanada faollashuviga, yangilarining paydo bo‘lishiga imkon yaratishini ko‘rsatadi. Prezident Anvar Sadatning o‘zini din va diniy qarashlarning bosh himoyachisi sifatida ko‘rsatishga harakat qilishi, dinni kuchaytirish orqali so‘l kuchlarga qarshi kurashga

qaratilgan siyosati natijasida “At-takfir val-hijra” (“Kofirlikda ayblash va jamiyatdan chiqish”) va “Al-Jihod al-Muqaddas” (“Muqaddas jihod”) kabi tashkilotlarning shakllangani, ekstremistlarning ommaviy chiqishlarni amalga oshirgani, xususan, 1980 yilda Qohirada 400 mingga yaqin dindor qatnashgan namoyish uyushtirgani, turli tashkilotlarga o‘z ta’sirini o‘tkazishga uringani buning isboti bo‘la oladi. Ayni paytda, bu tajriba yuzaga kelgan qulay vaziyatdan islomchilar zudlik bilan foydalanishga harakat qilishini, Muhammad payg‘ambar hayotidan keltirilgan misollarga tayangan, islomni qutqarish zaruratini ta’kidlagan, mavjud muammolarni ro‘kach qilgan holda davlat va hukumat rahbarlari hayotiga suiqasd uyushtirish, konstitusiyaviy tuzumni ag‘darib tashlashga intilishini ko‘rsatadi. 1981 yilning 6 oktyabrida harbiy parad vaqtida Anvar Sadat va yana 7 kishi “Jihod” tashkiloti a’zolari tomonidan otib tashlangani, Sadatning o‘limidan so‘ng “Jihod” tashkiloti o‘rta asr islom xalifaligiga o‘xshash islom davlatini tashkil etish maqsadida As’yut shahri ustidan nazorat o‘rnatishga harakat qilgani ham bunday xulosalarning o‘rinli ekanini tasdiqlaydi.

Badiuzzamon Said Nursiy 1873 yil Turkiyaning Bitlis viloyatidagi Nursa shahrida tug‘ilgan. U yoshligidan qobiliyatlik bo‘lib, diniy fanlar bilan bir qatorda dunyoviy ilmlarni ham yaxshi egallagan. Birinchi jahon urushidan keyin Turkiya Respublikasi tashkil etilishida Mustafo Kamol Otaturkning dunyoviy davlat tuzumiga muqobillik qilganligi sababli 23 yil umrini surgun va qamoqlarda o‘tkazgan. Aynan o‘sha davrlarda u Qur’oni Karimning ba’zi oyatlarining sharhlari va diniy ko‘rsatmalardan iborat “Risolai nur” kitobini yozib tugatadi. Said Nursiy taraqqiyot sababli yuzaga kelgan muammolarni hal etishda diniy qarashlarni zamonaga mos ravishda yaqinlashtirgan holda oddiy va yengil sharhlashi sababli shogirdlari va tarafdorlari tarafidan “Badiuzzamon” (Zamonaning benaziri) taxallusini oladi. Said Nursiy 1960 yil Urfa shahrida vafot etadi. Said Nursiy vafotidan keyin Nurchilar harakati yetti yo‘nalishga “Fathullachilar” (rahbari Fathullo Gulen), “Yangi Osiyo” (rahbari Mehmet Qutlu), “Yangi nasl” (rahbari Mehmet Birinji), “Med Zehra” (rahbari Siddiq Dursun), “Ajzi Mendi” (rahbari Muslim Gunduz), “Shura” (rahbari Mehmet Kirkinji) va “Yaziji” (rahbarlari Xusrav Altinbahak va Sayyid Nuriy Erturk) kabi yo‘nalishlarga bo‘linib ketdi.

Nurchilar harakatining bunday yo‘nalishlarga bo‘linib ketishlarining ham asosiy sababi, Islomning asl manbaalaridan ortiqcha Said Nursiyning “Risolai nur” kulliyasiga mutaassibona yopishishlari, uning falsafiy qarashlarini turlicha talqin bilan rivojlantirishlaridir. Aynan mana shu mutaassiblik, agarchi nurchilar o‘z faolyatarini dunyo xalqlariga islom g‘oyalarini tarqatish, yagona diniy birlikni yaratishva Allohning birligini islomiy asosda butun insoniyatga tan oldirish deb da’vo qilsalarda, musulmonlar orasida parokandalik va firqalanishni keltirib chiqaraveradi. Chunki bu mutaassiblik, o‘zgalarning fikr va g‘oyalarini kamsitish islom dinining asl mohiyati bo‘lgan tinchlikparvarlik va bag‘rikenglikka ziddir. Hozirda Turkiya hududida faoliyat

doirasi miqyosi borasida Nurchilar tariqatiga yetadigani yo`q. Bu diniy sektaning asosi o`tgan asrning 20–yillarida asli millati kurd bo`lgan Badiuzzamon Said Nursiy (1872–1960) tomonidan qo`yilgan. Juda ham murosasiz odam bo`lgani uchun Said Nursiy hamma bilan kelisha olmay ko`p madrasa almashtiradi. U doimo kurash maydonida o`zini ko`rar edi. Bu ishlari uchun uni bir necha bor qamab qo`yishadi. Faqir bo`lgani uchun Bitlis hokimining uyida ishlab yashab yuradi. U juda ko`p kitob mutolaa qilardi. Shu sabab boshqalardan keskin fikrlashi bilan ajralib turardi. Bir kuni bir gazetada ingliz parlamenti a`zosini aytgan so`zlarini o`qib qoladi va unda shu so`zlar bitilgan edi: **"Biz toki musulmonlar qo`lidan Qur`onni tortib olmaganimizcha, ularni madaniyatli xalqlar qatoriga qo`sha olmaymiz"**. Ushbu ifodani ko`rib uning nafrati qo`zadi va bu so`zlar uning qalbida og`ir botadi. U keyingi hayotini Qur`onni mo`jizaviy taraflarini yoritishga bag`ishlashga ont ichadi. Shunday qilib S. Nursiyning ilmiy–ijodiy hayoti boshlanadi. Qamoqda turib ko`plab kitoblar yozadi. Uning muhlislari safi ko`payib boradi. U zamonaviy ilmlar bilan bir qatorda diniy ilmlar bilan ta`lim beradigan oliygoh tuzishni orzu qiladi. Hukumat uning olib borayotgan diniy targ`ibotidan xavfsirab uni 23 yil davomida qamoqda ushlaydilar. 1960–yil mart oyida Said Nursiy qamoqda vafot etadi. uning ilmiy merosi, kitoblarini o`qish ta`qiqlanadi va prokuratura tomonidan ta`qibga olinadi. Nursiydan qolgan ilmiy merosi shogirdlari tomonidan to`planib, "Risolai nur" nomi bilan jamlanib kitob qilinadi va maxsus kurslar ochilib o`qitila boshlandi. Uning shogirdlari Mustafu Sungur va Mehmet Kurdoglu Nurchilar harakatini shakllantirdilar. 1970–yillarning boshlarida Said Nursiyning qarashlarini Izmir masjidi imomi Fathulla Gyulen davom ettira boshladi. Gyulenning faol targ`ibot ishlari tufayli uning atrofida kuchli uyushgan va vertikal boshqaruvga ega tuzulmani vujudga keltirdi. Nurchilar sekta bo`limlariga Mustafu Sungur bevosita Gyulenning ko`rsatmalari bilan boshqaruvni amalga oshira boshladi. Nurchilar sektasining tarkibi iyerarxik kuchli tartibga asoslangan bo`lib, bank–moliya va OAV sohalariga e`tiborni qaratdilar. Chunki OAV Nurchilarning asosiy targ`ibot quroli edi. Turk matbuotining fikr bildirishicha, Fathulla Gyulenning "yulduzli onlari" prezident Turg`ut O`zal davriga to`g`ri keladi. Hukumatning keng qo`llab–quvvatlashlariga erishgan Nurchilar harakati mamlakatda maorif tizimi va biznes sohalarida katta ishlarni amalga oshirdilar. Ko`plab sohalarga kapital kiritdilar. Lekin bu degani Gyulenni bemalol faoliyat olib borganidan darak bermaydi. 1971–yili u 3 yilga ozodlikdan mahrum qilingan edi. Asosiy sabab qilib, Nurchilarning madaniy markazlarida Otaturkni dinning dushmani sifatida ko`rsatib, dinga tayaniv ish ko`ruvchi davlatni tashkil etish g`oyalarini yoshlar ongiga singdirish bo`lgani ko`rsatiladi. 1980–yilda Gyulenni yana bir bor qamoqqa olishga urinish bo`ladi, ammo u Istambuldan Erzurumga qochib yashirinishga ulguradi. 1985–yilda Gyulen qidiruvdagi shaxslar ro`yhatida bor edi. 1986–yil Gyulenni xavfsizlik xizmati qo`lga tushiradi, lekin hukumatning yuqori lavozimidagi ba`zi odamlarning hohishiga

ko`ra, (balki Turg`ut O`zalning shaxsan buyrug`i bilan) ozodlikka qo`yib yuboriladi. Tahlilchilarning fikricha, Gyulenning kapitali 80–yillarda katta o`shlarga erishgan. 90–yillarga kelib, butun dunyoda Nurchilarning yillik pul aylanmasi 56 mlrd dollarni tashkil etishi tahmin qilingan edi. Bunday katta mablag`larni o`zlashtirish manbasi sifatida sekta a`zolarini qurol–yarog` va narkotrafik bilan shug`ullanishi tufayli deb ko`rsatilgan. Shuningdek, Nurchilar sektasi 90–yillarda Checheniston va Saudiya Arabistonidagi jangarilar tayyorlash lagerlariga moliyaviy yordam ko`rsatganligi haqida ma`lumotlar ham bor. 2000–yillarning boshlarida Gyulen AQShga qochib ketdi va o`sha yerda yashirinib yuribdi. Uni AQShda MRB (Markaziy Razvedka Boshqarmasi), FQB (Federal Qidiruv Byurosi) va AQSh Departamenti bilan aloqa qilishi haqida ma`lumotlar keltiriladi. Nurchilarning Turkiyada barcha moliyaviy daromadlari "Ihlas holding" kompaniyasi orqali legallashtirilishi va moliyaviy oqim ta`minlanishi ma`lum bo`ldi. Ba`zi norasmiy manbalarga ko`ra, Nuchilarning daromadi Turkiya yillik YMMning 30% ini tashkil etishi keltiriladi. Bundan tashqari "Ihlas haber ajansi" axborot agentligi, "Turkiye" haftalik nashri, "Saman yolu TV" telekanali, "Hakikat kitap EVI" bosmaxonalar kompleksi va "Zaman" media holdinggi Nurchilar harakatini qo`l ostida ekanligi, ularning nechog`lik katta moliyaviy tizimni tashkil etganliklarini ko`rish mumkin.

1999–yilda Turkiya Konstitutsiyaviy Sudi Nurchilar sektasini faoliyatini qonun doirasidan chetda deb topdi. Mamlakat armiyasi tarkibida nurchilarga aloqador bo`lgan 170 ta ofitser lavozimidan haydaldi. Nurchilarga asosiy ayb sifatida mamlakat konstitutsiyasiga o`zgartirish kiritishga harakatlar va din omilini ko`tarib chiqish deb baholandi. Lekin turk hukumati nurchilarning mamlakat tashqarisidagi faoliyatini strategik jihatdan foydali va Turkiyaning chetda reklama bo`layotganligini, mamlakat maorif tizimi uchun katta ishlarni amalga oshirganligini hisobga olib, Gyulen sud tomonidan oqlandi. Sobiq Ittifoqi parchalangach, uning janubiy hududlarida mustaqil respublikalar ajralib chiqdi. Mustaqil bo`lgan respublikalarda turkiy xalqlar yashashini hisobga olgan holda Nurchilar harakati bu o`lkalarda o`zining ta`lim va ma`orif markazlarini ochdi. Markaziy Osiyoda Nurchilar jami 128 ta akademik litseylar ochadilar. Bu ta`lim maskanlarida yashirin tarzda panturkistik va diniy g`oyalar talabalarga singdirilayotganligi ma`lum bo`lgach, Markaziy Osiyodagi, xususan bizning respublikamizadagi barcha turk ta`lim markazlari yopildi va mulklari musodara qilindi. Nurchilar Markaziy Osiyodagi davlatlarning boshqaruv asoslariga va hududiy yaxlitligiga tahdid solgan edilar. Said Nursiyning 14 diniy kitobi ekstremistik adabiyot deb e`lon qilindi.

90–yillarda Nurchilarning 7 mingdan ziyod odami missionerlik bilan shug`ullangan ekan. Nurchilar harakati boshqa davlatlar hududida tijoriy va maorif ishlarini bahona qilib, kirib oladilar va o`zlarining targ`ibot ishlarini olib boradilar. 90–yillarda dunyoning 56 davlatida nurchilarning 250 dan ortiq ta`lim markazlari faoliyat

olib borganligi ma`lum. Shulardan 5 tasi oliy o`quv yurti ekanligini hisobga olsak, ularda 3000 dan ortiq o`qituvchi ishlagan va 400 dan 1600 AQSh dollarigacha maosh olganlar. Ba`zi ma`lumotlarga ko`ra, 90–yillarning oxirida Nurchilar sektasi chet ellarda ta`lim maskanlari ochish uchun 1 mlrd. 250 ming AQSh dollari hajmida mablag` sarflagan⁵⁶. Bunday katta moliyaviy ta`minotni AQSh va arab davlatlaridagi biznesmen va tadbirkorlar yetkazib bergan. Nurchilarning harakatlarini qo`llayotganlar ham va qoralayotganlar ham bor. Ba`zilar nurchilarni turkiy xalqlarni birlashtirishda o`z hissasini qo`shmoqda desalar, ba`zilar esa, diniy mutaasiblikni yoymoqdalar deb fikr bildirmoqda. Qisqacha qilib aytganda, nurchilar sektasi maqsadi turli davlatlarning boshqaruviga o`z odamlarini chiqishiga yordam berib, o`z manfaatlari yo`lida foydalanish ekanligi sir emas. Harakatning asosiy g`oyasini tashkil etgan Said Nursiyning 6000 sahifalik “Risolai-nur” kitobi dunyoning o`n besh tiliga tarjima qilingan. Uning o`zi mazkur kitobga “Risolai Nur” bu asarni va kelajak asarlarni nurlantirgan bir mo`jizai Quroniyydir deya baho bergan. “Nurchilik” hukumat tomonidan taqib qilingani uchun mazkur kitob 1954 yilgacha birorta nashriyotda chop etilmay, harakat faollari tomonidan qo`lda ko`chirilib, xalq orasida maxfiy tarqatilgan.

Faoliyat uslublari. “Nurchilar” strategiyasida Kavkaz, Bolqon va Markaziy Osiyo mintaqasi alohida o`rin tutadi. Fathulla Gyulen fikricha, harakatning bu hududlarda ustuvor mavqega erishishi Usmoniylar davridagi kabi “Buyuk Turon” tiklanishiga xizmat qilar emish. Ana shunday strategik maqsadlarni ko`zlagan va Gyulenning “Axborot texnologiyalari taraqqiy etgandan so`ng olam bir qishloqqa aylangan va unda ochiq siyosat olib borish lozim”, degan ko`rsatmalariga rioya qilgan “Nurchilar” til, din va madaniyatlar birligi hamda zamonaviy fikirlaydigan kadrlar tayyorlashda yordam berishni iddao qilgan holda, Markaziy Osiyo davlatlarida ham paydo bo`ldi. “Nurchilar”ning Rossiya, Xitoy, Iroq, Eron va Afg`onistonning ba`zi hududlarda olib borayotgan harakatlari esa G`arbning bu mintaqadagi geosiyosiy kurashdan ko`zlayotgan maqsadlariga ham mos keladi. Zero, yetakchi G`arb davlatlari nazoratiga tushib qolgan “Nurchilik” harakati g`oyalarining bu davlatlarda yashaydigan turkiy xalqlar orasida tarqalishi ushbu hududlarni tasir doirasiga kiritishning muhim vositasi bo`lib xizmat qilishi mumkin.

Nazorat uchun savollar:

1. Qaysi mamlakatlar aholisining ko`pchiligini musulmonlar tashkil etadi?
2. Bugungi kunda faoliyat olib borayotgan qanday diniy ekstremistik tashkilotlar mavjud?
3. Diniy ekstremizm va terrorizmning musulmon mamlakatlari uchun xavfining o`ziga xos xususiyatlari nimalarda ko`rinadi?
4. Diniy ekstremizm va terrorizmning oldini olish borasida musulmon dunyosi mamlakatlari tomonidan qanday harakatlar olib borilmoqda?

5. Musulmon mamlakatlarida diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash borasida qanday siyosiy-huquqiy asoslar yaratilgan?

6. Musulmon birodarlari tashkilotining paydo bo'lishiga qanday omillar sabab bo'ldi?

7. Nima sababdan Misrda Musulmon birodarlari tashkiloti ta'qiqlanadi?

8. Hizbut tahrir al-islomiy tashkilotining piramida shaklida tuzilganligini tushuntirib bering?

9. Hizbut tahrir al-islomiy tashkilotining yuzaga kelishiga qanday omillar sabab bo'lgan va maqsadi nima?

10. Al-Qoida tashkilotining o'ziga xos xususiyati nimada?

Foydalanilgan va tavsia etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to'plami. - T.:1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O'zbekiston, 1989
6. Radiyasiyaviy xavfsizlik to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.
7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.
8. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 9-son.
9. Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to'g'risidagi shartnomani (Semipalatinsk, 2006 yil 8 sentyabr') ratifikatsiya qilish haqida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2007. 4-son.
10. Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlarsamaradorligini oshirish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.// Xalq so'zi, 2006 yil, 26 avgust.

7-MAVZU: MUSULMON MAMLAKATLARINING DINIY EKSTREMIZMGA QARSHI KURASH TAJRIBASI

Reja:

4. Bilvosita va bevosita qarshilik ko'rsatish usullari

5. Islom fundamentalizmining dastlab Misrda yaqqol namoyon bo'lishiga sabab bo'lgan omillar

6. Misrning ekstremizmga qarshi kurash strategiyasi

Kurash strategiyasi. Musulmon mamlakatlarining diniy ekstremizmga qarshi kurash strategiyasi umuman olganda, har bir davlatga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlar va ustuvor yo'nalishlardan qat'i nazar, bilvosita va bevosita qarshilik ko'rsatish usullarini o'z ichiga oladi. Bilvosita choralarga rasmiy diniy tashkilotlar bilan hamkorlik, zo'ravonlikka qarshi kurashda diniy arbob va muassasalarning ahamiyatini oshirish, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma'rifiy chora-tadbirlarni amalga oshirishga yordam beradigan dasturlarni kiritish mumkin. Bevosita qarshilik ko'rsatish o'z ichiga huquqni muhofaza qilishidoralari tomonidan ko'riladigan choralarni, aksilterrorchilik qonunlarini qabul qilish, ulardan keng foydalanish kabi tadbirlarni oladi. Shu o'rinda, masalan, Misr qonunchiligi diniy asosda partiyalar tashkil etishni taqiqlashini ta'kidlash joiz. Bundan tashqari, davlat noqonuniy ravishda qurol saqlaganlar,zo'ravonlikni targ'ib etuvchilar, radikal islomni moliyaviy qo'llabquvvatlovchilarga nisbatan qattiq ma'muriy-jinoiy choralarni qo'llashini ham qayd etish lozim. 1990-yillarda zo'rlik va terror harakatlarining kuchayishi esa Misr hukumatini "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi qonun kabi bir qator yangi huquqiy hujjatlarni qabul qilishga majbur qildi. Bunday maxsus Qonunning qabul qilinishi xavfsizlik idoralariga ko'proq erkinlik berish va ular olib borayotgan faoliyatning samaradorligini ta'minlash bilan bog'liq edi. Misr tajribasi haqida gap ketar ekan, yana quyidagilarni ta'kidlash zarur.

1970-yillarda boshlangan liberallashtirish siyosati doirasida Misr Arab Respublikasida ko'ppartiyaviylik tizimi yaratilgan edi. Biroq Misr qonunchiligi diniy asosdagi partiyalar tuzishni taqiqlagani uchun ham islomchilar mamlakat ichki siyosatida qatnasha olmagan edi. Prezident Muborak tomonidan 1980 yillarda ishlab chiqilgan strategiya "Musulmon birodarlar" va boshqa islom guruhlariga parlamentga yakka tartibda va qonuniy faoliyat ko'rsatayotgan boshqa partiyalar bilan ittifoqqa kirishgan holda parlament saylovlarida ishtirok etish, o'z gazetalarini nashr etish, OAVda o'z ovozigga ega bo'lishga yo'l qo'yib berdi. U islom jangarilari bilan al-Azhar shayxlari o'rtasida televideniedagi bahslarni moliyaviy ta'minladi. Biroq radikal islom tashkilotlarining xorijda yashayotgan yetakchilari mavjud tuzumni kuchsiz deb bilar, uni qulatish uchun mamlakat ichida ozgina qo'zg'alish bo'lsa kifoya deb hisoblar edi. Shu sababli radikal islom guruhlari mamlakat ichida ham, tashqarida ham terrorchilik harakatlari sodir etishning yuqori sur'atini saqlab qolishga intildilar. Jumladan, sayyohlarga nisbatan terro amaliyotini qo'llash kuchaydi. Islomchilar davlatning iqtisodiy quvvatini izdan chiqarib, so'ng mamlakatning qonuniy hukumatini qulatishga harakat qilmoqdalar. Davlatga qarshi ochiq qurolli kurash sharoitida islomchilar

odamlar ko'p to'planadigan joylarda portlatishlarni amalga oshirish, sayyohlarga hujum uyushtirish, avtobus va poezdlarni o'qqa tutishda davom etmoqdalar. Davlat tomonidan amalga oshirilgan himoya choralariga qaramasdan radikal islom tashkilotlarining qibtiylar va nasroniylarga qarshi terrorchilik harakatlari ham o'sib bormoqda. Radikal islom tashkilotlari faolligi va ular amalga oshirayotgan harakatlarning xavfi o'sib borayotgani hamda oldin qabulqilingan choralarning yetarli samara bermayotganini inobatga olib, Misr hukumati va huquqni himoya qilish idoralari terrorizm va radikalizmga jiddiyroq yondashishga majbur bo'ldilar. Musulmon mamlakatlarining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash strategiyasida ishsizlik, kam ta'minlangan oilalarning yashash darajasining pastligi, savodsizlik, uy-joy yetishmasligi kabi muammolarni yechishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirishga alohida e'tibor berilayotganini qayd etish lozim. Masalan, Misr hukumati mamlakatning qoloq tumanlari va viloyatlarini rivojlantirishga qaratilgan va ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga oladigan aniq dastur ishlab chiqishni o'z oldiga vazifa qilib qo'ymoqda. Pokistonda ham terrorchilik Bundan tashqari, musulmon mamlakatlari diniy ekstremizm va zo'ravonlik muammolarini ilmiy va keng qamrovda yechish bo'yicha amaliy ishlarni tashkil etmoqda. Jumladan, ilmiy-tekshirish institutlari va strategik markazlarda bu muammoning ilmiy-tizimli tahliliga katta e'tibor berilmoqda. *Misrda terrorizmga qarshi kurash bo'yicha Xalqaro markaz tashkil etilgani ham fikrimizning isboti bo'la oladi.*

Diniy tashkilotlar ustidan nazorat o'rnatishga qaratilgan amaliyot. Musulmon mamlakatlarining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash bo'yicha tajribasi tahlili diniy radikalizmning ijtimoiy-iqtisodiy zaminini yo'q qilish va yoshlarga tayanishdan mahrum etish, siyosiy, axborot, diniy, madaniy va yoshlar muassasalarining ushbu muammoni hal qilishda o'zaro hamkorligini kuchaytirish, diniy dasturlar va fanlarning o'qitilishini qattiq nazorat qilish orqali islom tashkilotlarining universitetlar, talabalar va kasaba uyushmalari ichidagi ta'sirini jiddiy kamaytirishga alohida e'tibor berilayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, islomchilarning radikal g'oyalarining asossizligini ko'rsatish, tarqalishining oldini olishda sof islomga da'vat qiluvchi, radio va televideniya tashkil etilayotgan diniy seminar va munozaralarda faol qatnashayotgan, xalq orasida mashhur diniy ulamolarning chiqishlaridan ham unumli foydalanishga harakat qilinmoqda. Bu jarayonda har bir mamlakatda muayyan o'ziga xosliklar kuzatilishi, tabiiy, albatta. Masalan, Indoneziyada ekstremizmga qarshi olib borilayotgan kurashda radikal islomchilarning yirik vakillari, jumladan, hozirda qamoqda bo'lgan Abu Bakar Bashir tomonidan tashkil etilgan islom maktablarini yopish choralari ko'rilayotgani bunga misol bo'la oladi. Shuningdek, 2002 yilda Bali orolida sodir etilgan va 200 dan ortiq kishining umriga xazon qilgan portlashlarning tashkilotchilaridan biri Imom Samudra tomonidan yozilgan va jangarilik g'oyalariga boy bo'lgan kitoblarni bosish va tarqatish man

etilganini ham qayd etish zarur. Bunday harakatlar hozirda hukumat va ulamolarning diniy ekstremizmga qarshi birgalikda olib borayotgan ishlarining bir qismi sifatida qaralmoqda. Umuman olganda, Indoneziyada "Polisiya ishtirokida kuchga va musulmon ulamolarning faol ishtirokida mafkuraga tayanib ish olib borish - ekstremizmga qarshi kurashning ikki fronti" sifatida e'lon qilinganini ta'kidlash lozim. Radikal qarashlarga qarshi kurash bo'yicha yetakchi musulmon ulamolari ishtirokida guruh shakllantirilgani ham bu yo'lda amaliy ishlarga o'tilganining isboti bo'la oladi. Misrda esa hozirgi kunda "xususiy" yoki "xalq masjidlari" deb ataladigan masjidlarning faoliyati va siyosiy faolligi kuchaygani tufayli davlat tomonidan ularning faoliyatini nazorat qilishni bosqichma-bosqich Vaqf vazirligiga o'tkazila boshlashi barobarida ularga al-Azhar universitetini bitirganlarni imom qilib tayinlash, qishloqlardagi Qur'onni o'rganish markazlarida savodsizlikni tugatishni targ'ib qilish ham davlatning din sohasidagi siyosatining uzviy qismiga aylanib bormoqda. Davlat dasturiga ko'ra, barcha masjidlar Vaqf vazirligi qaramog'iga o'tkazilishi lozim. Bu tadbirlar ko'plab xususiy masjidlarni nazorat qiladigan va shu yerda yangi a'zolari jalb qiladigan radikal islom tashkilotlari va guruhlarining ta'sirini kamaytirishga qaratilgan. Uning yana bir maqsadi jamiyatning chalasavod, o'rta va quyi tabaqalarini radikal diniy g'oyalar ta'siridan himoya qilishdan iborat. Bundan tashqari, mazkur jarayonda juma namozida o'qiladigan ma'ruzalar, ularning mazmunan bir xilligini ta'minlash orqali nazorat qilinayotganini ham ta'kidlash zarur. Shuningdek, masjidlar va imomlar faoliyati "Masjidlar faoliyati to'g'risida"gi qonunga binoan xutbalar va diniy fanlarni o'qitishni majburiy lisenziyalash joriy qilinganini, zakot yig'ish nazorat ostiga olinganini ham qayd etish lozim. Biroq ushbu tadbirlarni moliyaviy ta'minlash va al-Azhar universitetini bitirgan yuqori malakali diniy xodimlarning yetishmasligi bilan bog'liq bir qator sabab va qiyinchiliklar bu siyosatning samaradorligiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zakot qo'mitalari, xususiy ehsonlar hisobiga moddiy ta'minlanadigan va aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan masjidlarning kata qismini nazorat qilish ham muayyan qiyinchiliklarni tug'dirmoqda. Terrorizmni oziqlantirayotgan ijtimoiy-iqtisodiy omillarni bartaraf etish. **Terrorchi tashkilotlar a'zolarining mutlaq ko'pchiligini jamiyatdagi o'rni va mavqeini aniqlab belgilab ololmagan (marginallashtirilgan) ijtimoiy qatlamlarga mansub 16–30 yashar yoshlar tashkil qiladi.** Shuning uchun ham, dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida aholining qashshoqlashuviga terrorizmni oziqlantiruvchi omillardan biri sifatida qaralmoqda va uni keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etishga alohida e'tibor berilmoqda. Ekstremistik g'oyalar yoyilishining oldini olishga qaratilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda. Xususan, Misrda hukumati va rahbariyati ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning keskinligini pasaytirishga va 70 foizi qashshoqlikda yashayotgan aholining ahvolini yaxshilashga qaratilgan bir qator dasturlar va tadbirlarni amalga oshirmoqda. Misr hukumati radikal islom tashkilotlarini

qashshoqlik, ishsizlik, aholining tabaqalashuvi kabi asosiy tayanch nuqtalaridan va mazkur muammolar uchun javobgarlikni hozirgi hukumat bo'yniga yuklash imkoniyatidan mahrum qilishga harakat qilmoqda. Shu bilan birga, davlat aholi uchun asosiy (non, un, shakar, o'simlik yoqi va shu kabi) oziq-ovqat mahsulotlari, neft mahsulotlari, elektr energiyasi, oylik maoshga qo'shimcha to'lovlar hamda suvdan bepul foydalanish kabilarni dotasiyalash(davlat tomonidan moliyaviy ko'maklashish)da davom etmoqda. Shuningdek, hukumat uy-joy, oliy ma'lumot olish, dori-darmonlarga ham o'rtacha narxni saqlab turishga harakat qilmoqda. Imtiyozli tibbiy xizmat va dori-darmon bilan ta'minlash, bepul maktab ta'limi kabilarni o'z ichiga olgan ijtimoiy dotasiya va imtiyozlar tizimi ham rivojlantirib borilmoqda. Umuman olganda, ko'rilgan bu choralar nisbatan bo'lsa-da, ijtimoiy adolatni va mamlakat aholisining quyi tabaqasiga yashash uchun zaruriy mablag'ning eng kam miqdorini ta'minlashga qaratilgan. Yuqoridagi kabi tadbirlar doirasida muayyan mamlakatlarga xos bo'lgan xususiyatlar haqida gap ketar ekan, diniy ekstremizmga qarshi kurashning samaradorligini ta'minlashga qaratilgan choralar qatorida **1997 yilda Misrda qabul qilingan “Erni ijaraga olish to'g'risida”gi qonun** alohida ahamiyatga egaligini ta'kidlash zarur. Mazkur qonun mavjud sulolalar va oilalarning ta'sir quvvatini pasaytirish barobarida hukumatning falloh (dehqon)larning ichki migratsiyasini ta'minlashga yo'l ochadi. Sulolaviy aloqalarning susayishi esa, o'z navbatida radikal islom tashkilotlarining qishloq joylaridagi mavqeini yo'qqa chiqaradi. Shu yo'l bilan, mazkur Qonun joylardagi keskinlik va ishsizlikning muayyan darajada bo'lsa-da, pasayishiga zamin yaratadi. Xalqaro maydondagi harakatlar. Diniy ekstremizm va terrorizm muammosi bilan duch kelayotgan musulmon mamlakatlari ushbu masalani turli xalqaro forumlarda ko'tarish bilan dunyo jamoatchiligi diqqatini uni hal etishga qaratib kelmoqda. Shuningdek, radikal kayfiyatdagi islomchilar yashayotgan davlatlar bilan xavfsizlik sohasida hamkorlik qilish va jinoyatchilarni almashish bo'yicha ikki tomonlama kelishuvlarni imzolashga ham alohida e'tibor berilmoqda. Jumladan, arab davlatlari o'rtasida xavfsizlik sohasidagi siyosatni tartibga solish va terrorizm muammosini arab davlatlari Ichki ishlar vazirlari majlislarining dolzarb mavzusiga aylantirish yo'lidagi harakatlar ham shu yo'nalishdagi ishlarning uzviy qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, radikal islom tashkilotlari va guruhlarini yetakchilari harakatlarini muntazam asosda kuzatib borish, ular joylashgan davlatni bu haqda ogohlantirish kabi yo'nalishda ham ish olib borilmoqda. Masalaning bu jihati xususan Misr uchun nihoyatda muhimdir. Zero, 1990-yillarning boshlarida Afg'oniston va Pokistonda “Musulmon birodarlar”, “Al-Jihod al-Islomiya” va “Al Jamoa al-Islomiya” kabi Misr islomiy tashkilotlari tomonidan tashkil etilgan 20 ga yaqin lagerlar faoliyat olib borgan edi. U yerdan qaytib kelgan jangarilar radikal islom tashkilotlariga qo'shilib, fuqarolar va mamlakat uchun xavf-xatarning ortishiga olib kelar edi. Ammo qidirilayotgan terrorchi unsurlar yashiringan xorijiy davlatlar bilan

olib borilayotgan muzokaralar doim ham ijobiy natijalar bermayotganini ta'kidlash zarur. Ayrim Yevropa mamlakatlari demokratik tamoyil va erkinliklarga rioya etish bayrog'i ostida islomchilarga siyosiy boshpana berib, yig'ilishlar o'tkazish va faoliyat ko'rsatish uchun sharoit yaratib bermoqda. 1990-yillarning boshlarida ko'tarilgan va zo'ravonliklar zanjirini vujudga keltirgan islom ekstremizmi to'lqini bugungi kunda birmuncha susaygandek tuyulsa-da, hamon diniy radikalizm real xavf sifatida saqlanib qolmoqda. Xususan, radikal islom tashkilotlari tomonidan aholi o'rtasida, ayniqsa, uning chalasavod qatlami orasida millatlararo va dinlararo kelishmovchiliklarnikeltirib chiqarishga qaratilgan targ'ibot va tashviqot ishlari davom ettirilayotganini ta'kidlash zarur. Umumiy xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, terrorizmga qarshi kurashning xorijiy tajribasi keng qamrovli hodisa bo'lib, uni o'rganish, ibratli jihatlarini o'zlashtirish hamda hayotga tatbiq etish mavjud davlatlarning barchasi uchun bir xilda foydali va shuning uchun ham, muhim ahamiyatga egadir. Zamonaviy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash davlatlarning doimiy e'tiborini, uning oldini olish va bartaraf etishga qaratilgan ko'p qirrali siyosatni amalga oshirishda sabrlilik va sobitlikni talab etadi. Shakllanib, keng tarmoq otgan terrorizmga qarshi kurashda kuch ishlatmagandavlatlar zaiflashib, o'z xalqi va mamlakati osoyishtaligi vabarqaror rivojlanishini xavf ostida qoldiradi. Ekstremizm va terrorizm bir-biri bilan bog'liq bo'lgan yagonajarayonning birin-ketin rivojlanadigan bosqichlaridir. Shunday ekan, terrorizm global miqyosga chiqqan hozirgi sharoitda, davlat unga qarshi kurashda ichki va tashqi omillarning ta'sirini hisobga olgan holda, muvozanatlashtirilgan strategiyani ishlab chiqishi kerak. Shu nuqtai nazardan qaraganda, O'zbekiston Respublikasining o'z taraqqiyotining o'ziga xos jihatlarini, haligacha terrorizm, narkobiznes, noqonuniy qurol-yarog' savdosi kabi qator tahdidlarmavjud bo'lgan Markaziy Osiyodagi kuchlar nisbatini hisobga olib, ishlab chiqqan ichki va tashqi siyosati alohida ahamiyatga molikdir. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ushbu strategiyasida mamlakatimizning xalqaro hamkorlik dasturlarida, davlatlarning terrorizmga qarshi kurashdagi sa'y-harakatlarinibirlashtirishda faol ishtirok etishini ta'minlash maqsadlari o'z ifodasini topgan. Bu sohada o'zbek tashqi siyosatining negizini o'z kuchlarini hozirgi davrning asosiy tahdidi bilan qarshi kurashga yo'naltirishga tayyor barcha davlatlar bilan faol hamkorlik qilish tashkil etadi. Shu o'rinda, O'zbekiston amalda mintaqada va butun dunyoda xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan barcha xalqaro dastur va ikki tomonlama hamkorlik aloqalarida faol ishtirok etayotganini ta'kidlash zarur. Shuningdek, O'zbekiston davlatining barqaror taraqqiyot va xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan ichki siyosati ham ekstremizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi hamda ekstremizmdan terrorizmning kelib chiqishini bartaraf etishga qaratilgan faol strategiyadir. Unda ekstremizmga qarshi kurash orqali bunday tuzilmalar bag'rida voyaga yetishi mumkin bo'lgan terrorchilar faoliyatining oldini olishga intilish o'z aksini topganini ko'rish mumkin. Bugungi kunda o'zbek davlati tomonidan siyosiy,

iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar bu kurash strategiyasining asosiy mazmunini tashkil etadi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan fuqarolik jamiyatini qurish, iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi, ta'lim, xususan, o'rta maxsus ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash, sport va boshqa sohalaridagi keng ko'lamli ijobiy o'zgarishlar bu strategiyaning tarkibiy qismi, Markaziy Osiyo mintaqasidagi ahvolni belgilab beradigan, mamlakatdagi barqarorlik va taraqqiyotni ta'minlashga xizmat qiladigan choratadbirlar tizimi hisoblanadi. Kuchli iqtisodiyotga ega O'zbekistonning barqarorligi butun mintaqaning barqarorligini bildiradi. Bu, sog'lom muvozanatga asoslangan, serqirra va har xil darajali strategiyada ma'naviyat va mafkuraviy tarbiya alohida o'rin tutadi. Mutaxassislar ekstremizmning paydo bo'lishi va rivojlanishiga sabab bo'lgan omillar ichida mafkuraviy bo'shliqning ta'siri va qadriyatlar mo'ljallaridagi beqarorlikda namoyon bo'lgan nomutanosiblikni alohida ajratib ko'rsatadilar. Mafkuraviy bo'shliq ko'pincha kishilarda jamiyatdagi mavjud holatni, ijtimoiy muhitni noto'g'ri idrok etishga, uning irodasini boshqa kishiga bo'ysundirish va dunyoqarashida agressivlikni shakllantirishga xizmat qiladigan nosog'lom g'oyalar bilan to'ldirilishiga zamin yaratadi. «Zombilashtirish» deb ataladigan bu texnologiya yaxshi shakllanmagan ma'naviyat, bo'sh iroda va nosog'lom intilishlar muhitidagina ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham, O'zbekiston ekstremizmga qarshi kurashda, uning paydo bo'lishi va rivojlanishini bartaraf etish ishlarida g'oyaviy tarbiya, xususan, mamlakat yoshlarida yuksak ma'naviyatni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor bermoqda. Zero, bunday yondashuvda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga, milliy o'zlikni tiklash va mustaqillikni mazmunan boyitishga asoslangan milliy istiqloq g'oyasi, ma'naviyat va ma'rifat, to'g'ri shakllantirilgan ong ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash hamda jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashning eng muhim tizimi sifatida yuzaga kelgan.

Nazorat uchun savollar:

1. Nima sababdan ilk islom fundamentalizmining yaqqol namoyon bo'lishi aynan Misr mamlakatida kuzatildi?
2. Bilvosita qarshilik ko'rsatish usullariga nimalar kiradi?
3. Bevosita qarshilik ko'rsatish usullariga nimalar kiradi?
4. Misr mamlakati diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash strategiyasida asosiy e'tiborni qanday muammolarni hal qilishga qaratadi?
5. Misrda terrorchi tashkilotlar a'zolarining mutlaq ko'pchiligini qaysi toifa vakillari tashkil qilgan?
6. Misrda sulolaviy aloqalarni susaytirish borasida hukumat islohatlari va undan ko'zlangan maqsad nimaligini izohlang?
7. O'zbekistondagi qaysi islohatlarni ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda alohida ajratib ko'rsatish mumkun?

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to'plami. - T.:1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O'zbekiston, 1989
6. Radiyasiyaviy xavfsizlik to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.
7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.
8. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 9-son.
9. Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to'g'risidagi shartnomani (Semipalatinsk, 2006 yil 8 sentyabr') ratifikatsiya qilish haqida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2007. 4-son.
10. Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlarsamaradorligini oshirish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.// Xalq so'zi, 2006 yil, 26 avgust.

8-MAVZU: YAQIN SHARQDA TERRORCHI GURUHLAR FAOLIYATINING KUCHAYISHI

Reja:

- 5. Diniy ekstremistik tashkilotlarning paydo bolishi va rivojlanishining sabablari**
- 6. «Musulmon birodarlar» harakatining jamiyat barqarorligiga tahdidi**
- 7. «Tolibon» va «Al-Qoida» harakatlarining faoliyat uslublari**
- 8. Yaqin Sharqda faoliyati kuzatilgan yirik terrorchi guruhlar**

XXI asr boshlarida Yaqin Sharqda faoliyati kuzatilgan terrorchi guruhlar. Hozirgi kunda diniy-ekstremistik va terrorchi tashkilotlar o'zlarining g'arazli maqsadlaridan kelib chiqib, islom ta'li-motining ayrim g'oya hamda tamoyillari mazmun mohiyatini bir yoqlama, taassubga berilib noto'g'ri izohlashga va odamlarni hidoyat yo'lidan adashtirishga urinmoqda. Bunday holat, ayniqsa, bugungi kunda butun dunyoga tahdid solayotgan «Iroq va Shorn islom davlati», «Jabhatu fathi biladish Shom» kabi bir qator terrorchi guruhlar misolida o'z aksini topmoqda. Iroq va Shorn islom davlati. «Iroq va Shorn islom davlati» tashkil topishida «al-Qoida» tashkiloti muhim o'rin tutgan.

Dastlab, 2004-yilda xalqaro miqyosdagi terrorchi Abu Mushab Zarqoviy Iroqda «Tavhid va jihod harakati»ni tuzadi va «Al-Qoida»ning Iroqdagi bo‘limi sifatida faoliyat olib boradi. Iroqdagi harakat doirasini kengaytirish maqsadida keng ko‘lamli ishlar olib boriladi. Keyinchalik unga «Jaysh al-fotihin», «Jaysh as-sahoba» kabi bir qator terrorchi guruhlar qo‘shilishi natijasida Zarqoviy 2006-yilda Abdulloh Rashid Bag‘dodiy boshliq «Mujohidlar maslahat kengashi» tuzilganini e‘lon qiladi. Buning natijasida Yaqin Sharqdagi bir necha terrorchi guruhlarini birlashtirgan tashkilot 2006-yil 15-oktyabrda «Iroq islom davlati» nomi ostida Iroqda tashkil topadi va unga Abu Umar Bag‘dodiy ismli shaxs rahbarlik qiladi. 2010 yil 19 aprelda Abu Umar Bag‘dodiy o‘ldirilgandan so‘ng guruhga Abu Bakr Bag‘dodiy nomi bilan tanilgan Abdul-lo Ibrohim as-Samariy (ayrim ma‘lumotlarga ko‘ra, Ibrohim Av-vad al-Badriy al-Husayniy) rahbarlik qiladi. Suriyada kechayotgan mojarolarga mustaqil armiya sifatida kelib qo‘shilgandan so‘ng, 2013 yil aprel oyida tashkilot «Iroq va Shorn islom davlati» (IShID) deb nomlandi. «Al-Qoida» tashkiloti «IShID»ning Suriyadagi mojarolarga aralashganidan so‘ng, 2014 yil fevral oyida mazkur tashkilotning «Al-Qoida»ga aloqasi yo‘q deb bayonot berdi. BMT Xavfsizlik kengashi ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyodagi eng xavfli hisoblangan «al-Qoida» faolligining kamayishi undanda kuchliroq terrorchilik tashkilotlari, xususan «Iroq va Shorn islom davlati»ning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lgan. 2014-yil 29-iyunda tashkilot rahbarlari tomonidan Iroq va Shorn (Suriya) hududida xalifalik tuzilgani va Abu Bakr Bagdodiy xalifa ekani e‘lon qilindi. Keyinchalik, «IShID» o‘zini «Islom davlati» deb nomladi. Tashkilotning bosh maqsadi islom «xalifaligi»ni qayta tiklash va islom shariatini amalga tatbiq etishdan iborat. Bu yo‘lda Iroq, Suriya mamlakatlari negizida sunniy musulmonlarning yagona davlati «xalifalik»ni barpo etib, bosqichma-bosqich Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mamlakatlari hisobiga kengaytirishni e‘tirof etadi. Hozirgi kunda «IShID» tomonidan boshqaruv o‘rnatilgan hududlarda na islomiy va na insoniy tamoyillarga to‘g‘ri keladigan qonunlar joriy qilinmoqda. «IShID» aqidasi ko‘ra, dunyoviy ma‘rifiy yo‘lni tutgan musulmon davlatlar tuzum shakllarini kufr deb e‘lon qilgan. Ushbu qarashlarning barchasi islom dinining haqiqatini bilmaslik, uning matnlarini zohiran, yuzaki tushunish, mazmunmohiyatini chuqur anglamasdan hukm chiqarish va o‘z yo‘nalishiga moslab sharhlashga asoslanadi. Jumladan, ular e‘lon qilgan «shirk ko‘rinishlarini, unga olib boruvchi vositalarni yo‘q qilish» g‘oyasi hozirda musulmon olamida shirk mavjud degan qarash bo‘lib, maqbaralarni buzish, qadimiy yodgorliklarni tashkil etuvchi haykallar, arxeologik topilmalarni yo‘q qilishga qaratiladi. Shuning bilan birga, xristian dini vakillarini «zimmiy» hukmida hisoblab, ulardan «jizya» solig‘ini majburlab undirish, ularga xoch osib yurmaslik, ibodat vaqtida ovoz kuchaytirgichlardan oydalanmaslik kabi taqiqlar ham belgilab qocylgan. Diniy toqatsizlik, ayollar va bolalar huquqlarining poymol etilishi, taraqqiyot yutuqlaridan yuz o‘girish, oddiy insonlar hayotiga tajovuz qilish avjiga chiqmoqda.

Hattoki, musulmon ayollarga nisbatan esa o'ta mutaassibona hukmlar joriy qilinib, ularni buzganlarga shafqatsiz jazo metodlari qo'llanmoqda. Bundan tashqari, «IShID» maxsus kiyimini kiyish vojib, kiymaganga darra uriladi. Bir so'z bilan aytganda, mazkur hududda aholi shariat talablariga bo'ysunishga majbur qilinmoqda. Sud tizimi bekor qilinib, «qozilik» joriy etilgan. Dunyoviy tashkilotlar, madaniyat maskanlarining faoliyati umuman to'xtatilgan. Shu sababli, «IShID»ning botil aqidalari butun dunyodagi musulmon ulamolari tomonidan qattiq tanqid ostiga olingan.

Mazkur tashkilot o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan keng foydalanish, Internet orqali turli tillarda targ'ibot olib borish va puxta ishlangan strategiya asosida virtual jamoatlar tuzish asosiy vazifaga aylangan. Ayniqsa, yoshlar orasida mutaassiblikka yo'g'irilgan bunday forumlarning tobora ommalashuvi hamda ularda turli ko'rinishdagi buzg'unchi «fatvo»larning berib borilishi muammoning naqadar jiddiy ekanini namoyon etadi. Masalan, so'nggi yillarda Internet tizimi orqali tarqatilgan shunday fatvolardan biri, «Nikoh jihodi» deb atalib, unga ko'ra, Suriyada o'zlaricha «jihod qilyapmiz» deb iddao qilayotgan «jihodchilar»ga nikohlanishga, ularning jinsiy ehtiyojini qondirishlari uchun boshqa davlatlardan ayollar va qizlarning Suriyaga hijrat qilishlari lozimligini ta'kidlaydi. Odatda bunday soxta fatvoga uchgan qizlarga jihodchilarning lagerlarida joriyalarga qilinadigan munosabat ko'rsatiladi. Hatto bir yoki undan ortiq «mujohid»ga nikohlanib chiqishiga ham izn berilgan. 2014 yil noyabr oyida «IShID» rahbari Abu Bakr Bag'dodiyning bayonotiga ko'ra, Saudiya, Misr, Yaman kabi davlatlardan tarafdorlar kelib ularga bay'at qilgani, shu sababli mazkur hududlarda o'zlarining valiylarini tayinlagani aytib o'tildi. Bu esa, «IShID»ning hozirgi kundagi faoliyat yanada kengayib borayotgani hamda global xatarga aylanayotganiga dalildir. Rasmiy bayonotlarda aytilishicha, tashkilot hozirgikunda dunyodagi eng boy terroristik tashkilotlardan biriga aylangan. Uning asosiy moliyaviy manbalari quyidagilardan iborat: bosib olingan hududlarda qo'lga kiritilgan neft xomashyosini noqonuniy yo'llar orqali sotish; guruh nazorat qilayotgan hududda yashaydigan millionlab aholidan yig'ib olinayotgan go'yoki, zakot ko'rinishidagi soliqlar; guruh tomonidan bosib olingan hududlarda joylashgan turli ob'ektlardan tushayotgan mablag'lar yoki zo'ravonlik bilan tortib olinayotgan boyliklar; garovga olingan odamlarni ozod qilish evaziga yig'ilgan mablag'lar; guruh tomonidan bosib olingan hududlarda istiqomat qilayotgan boshqa din vakillariga o'lim tahdidi ostida undirilayotgan «jizya» (soliq) to'lovlari. SkyNews ma'lumotiga ko'ra, «IShID» Suriyadagi neft manbalarining uchdan ikki qismini va Iroqdagi neft manbalarining 10 foizini nazorat qilmoqda. Birgina neft kontrabandasi ortidan bir kunda bir milliondan uch million AQSh dollarigacha daromad olayotgani taxmin qilinmoqda. Buning oldini olish uchun 2014 yil 28 iyul kuni BMT Xavfsizlik Kengashi «IShID»dan neft sotib olishni taqiqlovchi bayonot qabqlildi. Shuningdek, guruh tasarrufida Iroq va Suriya armiyasidan olingan

bir qancha tanklar, qurollar, zirhli texnika va boshqa harbiy vositalar bor. Shu bilan birga, ushbu guruh arxeologik yodgorliklarni pullash hisobiga 50 million dollar ishlab olgan. «The New York Times»ning yozishicha, «IShID» dunyodagi eng boy terror tashkiloti bo'lib, uning boyligi taxminan 2 milliard dollar atrofida ekanligi aytiladi. Jumladan, «IShID» 2014-yil iyun oyida Mosul shahrini bosib olgan paytda banklarda saqlanayotgan 400 million AQSh dollarini bir kunda qo'lga kiritgan. Garovga olingan odamlarni ozod qilish evaziga yig'ilgan 126 million dollar va mintaqa muzeylaridan o'g'irlangan osori atiqalarni sotishdan tushgan 10 million dollar «IShID» guruhining o'z safiga yangi jangarilarni yollash imkoniyatini oshirmoqda. «The Telegraph» nashrining yozishicha, 2014 yilning so'nggi olti oy davomida mazkur tashkilot rahbarlari 1,2 milliard dollar miqdorida mablag' topgan.

Taxminlarga ko'ra, «IShID» safida urushayotgan jangarilarning 40 foizini 80 dan ortiq xorij davlatlaridan kelgan ko'ngillilar tashkil etadi. Ming afsuski, ular orasida Markaziy Osiyo respublikalari fuqarolari bolgan jangarilar ham bor. Guruh rahbarlari Qur'on oyatlarini o'zlaricha talqin qilib, bugungi kunda «hijrat» qilish va «jihod» tushunchalarini ilgari surib harbiy to'qnashuvlar o'choqlariga odamlarni jalb qilmoqdalar. Buning natijasida, tashkilot tomonidan 2013-2014 yillar mobaynida 10 mingdan ziyod Terrorchilik harakatlari sodir etilgan, xudkush terrorchilar tomonidan 80 ga yaqin portlashlar amalga oshirilgan. Suriyada «IShID» jangarilari 60 dan ziyod cherkov va monastirni vayron qilgan. 2014-yil 14-iyun kuni Iroqning Mosul shahridagi «AlIsro» masjidi yonida tashkilotga qo'shilishdan bosh tortgan 12 nafar diniy ulamo namoyishkorona qatl etilgan. Hattoki, «The Daily Mirror» axborotiga ko'ra, «IShID» jangarilari Iroqda aholi orasida qo'rquv uyg'otish uchun tirik chayonlar to'ldirilgan konteynerlarni portlatish usulidan foydalanmoqda. Oqibatda atrof-gatarqalib ketganzaharli hasharotlar odamlarni chaqib, aholi orasida dahshatga sabab bolmoqda. Bu esa ularning har qanday qabih ishlardan ham tap tortmasligidan dalolat beradi.

Demak, butun dunyo musulmon ulamolari ham «IShID»ning faoliyatini tanqid qilib, uning faoliyati, targ'ib etayotgan g'oyalari islom ta'limotlariga zid ekani va uni tan olib bolmasligini aytib o'tganlar. «Jabhat an-nusra» («jabha» - front, «nusra» - yordam). To'liq nomi - «Jabhat an nusrali ahliah Shorn» (Shorn ahliah yordam fronti) bo'lib, u «al-Qoida» tashkilotining Suriya va Liviya hududidagi sho'basi hisoblangan. 2016-yil 28-iyul kuni tashkilot o'z nomini «Jabhat fath ash-Sham» deb o'zgartirganidan so'ng «Al-Qoida» aloqalar uzilganini e'lon qildi.

«Jabhat an-nusra» salafiy-jihodiy yo'nalishidagi harakat bo'lib, 2012-yil yanvarda Suriyada yuzaga kelgan. Tez orada Suriya hukumatiga qarshi kurashuvchi kuchlarning asosiylaridan biriga aylandi. Harakat oldin Iroqda Abu Mushab Zarqoviy qo'l ostida harakat qilgan «al-Qoida» jangarilaridan tashkil topgan. 2011-yil martda Suriyada davlat to'ntarishi boshlanishi bilan «al-Qoida» ushbu jangarilarni Suriyaga jo'natgan. Frontning asosiy muassisi «Al-Fotih» laqabli suriyalik Abu Muhammad

Juloniydir. «Al-Qoida» tashkilotining rahbari Ayman Zavohiriy «Jabhat an-nusra»ni «al-Qoida»ning Suriyadagi yagona boʻgʻini sifatida eʼtirof etadi.

Mamlakatdagi joriy hukumatni agʻdarish orqali dastlab Suriya hududida, soʻng barcha musulmon olamini birlashtirgan islom shariatiga asoslangan «islom xalifaligi»ni oʻrnatish maqsad qilingan. «Jabhat an-nusra» harakati «al-Qoida» tashkilotining «jihod»ga targʻib etuvchi, «salafiy» aqidasi asoslangan bolinmasi hisoblanadi. Shuningdek, harakat nazariy jihatdan «Musulmon birodarlar» uyushmasi aʼzosi boʻlgan Said Qutbning qarashlariga ham asoslanadi. «Jabhat an-nusra» harakatining asosiy gʻoyasi xalifalikni qayta tiklash, islom shariatini tatbiq qilish, jihod orqali davlat tuzumini agʻdarish va qaysi yerga hukmron boʻlsa, oʻsha yerda «islom davlati»ni qurishdan iborat. Shu bilan birga, «Jabhat an-nusra» harakati alaviylar va shialarga qarshi ish olib borib, ularni kufr yoʻlini tutgan oqimlar, deb hisoblaydi.

«Jabhat an-nusra» Suriya, Livan, Iordaniya, Isroil va Falastin davlatlarini oʻz ichiga olgan. Uning asosiy faoliyat uslublari xudkushlik amaliyotlari, portlovchi moddalar bilan tolatilgan mashinalarni portlatish, harbiy bazalarga hujumlar uyushtirish kabi harakatlar sanaladi. «Jabhat an-nusra»ning bosh hayʼati — «Mujohidlar shoʻro kengashi» deb nomlanadi. Undan keyin har bir mintaqada kichikroq maslahat kengashlari turadi. Ushbu kengashlar guruhlar nomidan qarorlar qabul qiladi. Tashkilotni amir boshqarib, u bir vaqtning oʻzida ham siyosiy, ham diniy shaxs hisoblanadi. Unga Suriya shahar va viloyatlaridagi mahalliy amirlar boʻysunadi. Shuningdek, alohida ishlarni bajaruvchi Masʼullar ham boʻlib, ular mablagʻlarni yoʻnaltirish, qurol-yaroglarni qoʻlga kiritish kabi ishlar bilan shugʻullanadi. Bundan tashqari, diniy ishlar, matbuot xizmati, tashqi ishlar boʻlimlari ham faoliyat olib boradi. «Jabhat an-nusra» harakati ayrim manfaatdor davlatlar hamda Yaqin Sharq va Gʻarb davlatlaridagi baʼzi jamgʻarmalar tomonidan maqsadli ravishda ajratiladigan mablagʻlar, turli diniy, xayriya tashkilotlari, «al-Qoida» (2016-yilga qadar) kabi uyushmalar tomonidan moliyalashtiriladi. Shuningdek, harakat noqonuniy neft savdosi, insonlarni garovga olish ishlari bilan ham shugʻullanadi.

«Jabhat an-nusra»ning tarkibida Pokiston va Afgʻoniston davlatlari hududidagi lagerlarda «al-Qoida» tomonidan tayyorlangan va undan ajralib chiqqan jangarilar koʻpchilikni tashkil etadi. Maʼlumotlarga koʻra, shu kunga qadar «Jabhat an-nusra» tomonidan 70 dan ziyod xudkushlik amaliyotlari sodir etilgan. Shuningdek, ular alaviy va shialardan iborat tinch aholiga ham hujum uyushtirishgan. «Global terrorizm indeksi» maʼlumotlariga koʻra, «Jabhat annusra» tomonidan amalga oshirilgan terrorchilik amaliyotlari natijasida 2015-yilda 600 dan ortiq inson vafot etgan. Jumladan, 2015-yil sentyabr oyida jangarilar «Abu ad-Duxur» aerodromini qoʻlga kiritish chogʻida asirga tushgan Suriya hukumatining 56 nafar askarlarini qatl etgan.

Shuningdek, jangarilar 2014-yil avgust oyida BMTning tinchlikparvar kuchlaridan iborat 45 nafar kishini asir olgan. Keyinchalik 20 million AQSh dollari

evaziga ularni ozod etgan. 2012-yil dekabrda AQSh Davlat Departamenti, 2013-yil may oyida BMT Xavfsizlik Kengashi «Jabhat an-nusra» harakatini terrorchi tashkilotlar ro'yxatiga kiritdi. Shuningdek, Avstraliya, Buyuk Britaniya (2013) hamda Rossiya (2014) kabi bir qator davlatlar ham mazkur uyushmani terrorchi tashkilot deb e'lon qilgan. Umuman olganda, din bayrog'i ostida talonchilik va bosqinchilik, terrorchilik va qo'poruvchilik harakatlari sodir etilayotgani, narkobiznes va noqonuniy qurol-yarog' savdosi amalga oshirilayotgani, korxonalar va inshootlarga zarar yetkazilayotgani ham hech kimga sir emas. Bunday harakatlar ijtimoiy barqarorlikning izdan chiqishiga, millatlararo va dinlararo adovat, miltchilik va diniy ayirmachilik kayfiyatlarining shakllanishiga zamin yaratmoqda.

Tolibon harakati. Ma'lumki 1978-yil aprelda Afg'onistonda Karmal va Taraqqiyalar boshchiligida Savr inqilobi yuz beradi. Natijada yangi hukumat sotsialistik jamiyat qurishni e'lon qiladi. Afg'onistonda bu holat mutassib shaxslar tomonidan salbiy qabul qilinadi. Sababi qaysi mamlakatda sotsialistik jamiyat qurilishi e'lon qilinsa u yerda xudosizlik, ya'ni ateizm targ'ib qilinishi borasidagi afg'on mutassib ruhoniylari xalq orasida vahima uyg'otadi. 1978-yilning o'zidayoq Taraqqiy o'ldiriladi. Karmal mamlaktdan qochib ketib chet elda qo'nim topadi va SSSR tomonidan qo'llab quvvatlanadi. SSSR Afg'onistonda sotsializm tayanchi qulatilganligini kechira olmaydi. 1979-yil dekabrdan -1989-yil fevralgacha 10 yil davomida 85 ming kishilik qo'shin kiritadi. Natijada 15 ming askarini yo'qotsada ko'zlangan maqsadiga erisha olmaydi. Sovet Ittifoqi qo'shinlarini 1989 yilda o'n yil davom etgan bosqinchilikdan so'ng Afg'onistondagi fuqarolik urushiga qadar Tolibonning o'zi yo'q edi. Ammo o'sha yilning fevral oyida ular so'nggi qo'shinlarini olib chiqib ketishganida Afg'onistonda ijtimoiy- iqtisodiy ahvol yomon edi. 1,5 milliondan ortiq afg'on fuqarosi halok bo'lib, Eron va Pokistonda millionlab qochoqlar va yetimlar qo'nim topgan edi. Afg'onistonning mujohid qo'mondonlari urushni fuqarolar urushi bilan almashtirdilar. Afg'oniston dunyodagi eng notinch va xavfli mintaqaga aylandi. Minglab afg'on bolalar yetimlari Afg'onistonni yoki ularning ota-onalarini, xususan onalarini bilmagan holda o'sgan. Ular Pokistonning *madrasalari* va diniy maktablarida *o'qidilar*, bu holatda Pokiston va Saudiya hukumati tomonidan jangari islomchilarni rivojlantirish uchun da'vat etilgan va moliyalashtirilgan. Pokiston jangarilar korpusini Pokistondagi musulmonlar ustidan hukmronlik qilgan (va bahsli) Kashmir ustidan davom etayotgan ziddiyatlarga qarshi kurashuvchi shaxs sifatida tarbiyaladi. Ammo Pokiston madrasa jangarilarini Afg'onistonni nazorat qilish uchun qo'lidan kelganicha foydalanmoqchi edi. Tolibon harakatining rahnomasi fanatik mulla Umar hisoblangan.

Tolibon - arab tilidan "talaba", ya'ni *toliblar* - asosan ularning ko'pchiligi sunniy musulmonlardan Afg'onistonning Pushtun qabilalaridan SSSR qo'shin kiritganida ota-onasidan ajralgan alamzada yetim bolalar bo'lgan. Tolibonlar rahnomasi

Afg'onistonning sharqiy qismida, Qandahor yaqinidagi Nodeh qishlog'ida 1959 yilda tug'ilgan fanatik Mulla Muhammad Umarga bo'lgan. Tolibonning eng siyosiy va harbiy jihatdan shakllangan davri 1993-1996 yillar bo'lib Eron hukumati tomonidan qo'llab quvvatlangan. 1994 yildan boshlab Tolibonlar kurash maydoniga chiqib keladi. 1995-yilda qo'llariga qurol olib, 1996-yilda hokimiyat tepasiga ko'tarildi va ularning shafqatsiz, totalitar tuzumini mamlakatning 90 foizidan ortiq qismini tashkil etdi, qisman Afg'onistonning shia va hazratlariga qarshi genotsid kampaniyasi boshlandi.

Tolibon Afg'onistonning katta qismini egallaydi va Afg'oniston-Pokiston chegarasida joylashgan Pokistonning federal tog'li hududlari, yarim-avtonom qabilalar hududining katta qismini terroristlarga qarshi tayyorgarlik vazifasini o'taydi.

Tolibon islomning shakllarini o'zlaridan ajratib turadigan "toza xalifalik"ni o'rnatishga harakat qilmoqda. Ular demokratiyani dunyoviylik va ko'p partiyali siyosiy jarayonni islomga qarshi jinoyat deb atamoqdalar. Biroq, Tolibon harakati islom qonunchiligi va amaliyotining ustun talqinlari buzgan holatda harakat qiladi. Tolibonlar ayollarga nisbatan ko'plab mutassibona cheklovlarni e'lon qiladi. Qiz bolalar uchun maktablar yopildi. Ayollarga ishlash uchun ruxsat berilmasdan uylarini tark etish taqiqlangan. Islomdan tashqari kiyimlarni kiyish taqiqlangan. Musiqa, raqs, kinoteatrlar va barcha diniy bo'lmagan xabarlar va o'yin-kulgilar taqiqlandi. Qonunbuzarlar kaltaklangan, otishgan yoki boshidan judo qilingan.

Nazorat uchun savollar:

1. Diniy ekstremistik tashkilotlarning paydo bolishi va rivojlanishining qanday sabablarini ajratish mumkin?
2. «Musulmon birodarlar» harakatining jamiyat barqarorligiga tahdidi nimalarda namoyon bo'ladi?
3. «Tolibon» va «Al-Qoida» harakatlarining faoliyat uslublari haqida nimalarni bilasiz?
4. Yaqin Sharqda faoliyati kuzatilgan qanday yirik terrorchi guruhlar mavjud?

Foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi. – T.: 2002..
2. Inson huquqlari: Universal xalqaro hujjatlar to'plami. - T.:1996.
3. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007.
4. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining qonuni. – T.: Adolat, 1998.
5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni. - T.: O'zbekiston, 1989
6. Radiyasiyaviy xavfsizlik to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000. 7-8-son.

7. Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 5-son.

8. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004. 9-son.

9. Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to'g'risidagi shartnomani (Semipalatinsk, 2006 yil 8 sentyabr') ratifikatsiya qilish haqida. O'zbekiston Respublikasining qonuni.// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2007. 4-son.

10. Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlarsamaradorligini oshirish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.// Xalq so'zi, 2006 yil, 26 avgust.

ASOSIY ADABIYOTLAR:

1. Jumaniyozov X.S. Nigmanova U.B. Globallashuv asoslari. O‘quv qo‘llanma. T.-2020
2. Jumaniyozov X.S., Rasulova A.M. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy asoslari. O‘quv qo‘llanma. T.-2019.
3. Lafasov. M Ekstremizm, terrorizm tarixi va mohiyati.T: “Turon-Iqbol” (OTMLar uchun o‘quv qo‘llanma) 2013.
4. Lafasov M. va boshqalar Diniy Ekstremizm missionerlik va xalqaro terrorizmga qarshi kurash (metodik qo‘llanma) T: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. T: 2010.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

5. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom Yettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. –Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU,2017.
6. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan Yeng oliy bahodir. –Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU,2018
7. Karimov I. A. Havfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida. Asarlar, 6-jild. –T.: «O‘zbekiston”, 1998.
8. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: «O‘zbekiston”, 2018.
9. O‘zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar tўғрисида» (Yangi tahrirda) gi Qonuni. –T.: «Adolat”, 1998.
10. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” Qonuni. (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2016 y., 37-son, 426-modda; 2017 y., 24-son, 487-modda; Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.07.2018 y., 03/18/486/1559-son)
11. O‘zbekiston Respublikasining “Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida” qonuni. (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 y., 1-2-son, 15-modda; O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2004 y., 25-son, 287-modda)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING FARMONI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. PF-60. 28.01.2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 - yil 6 – noyabrdagi "O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim - tarbiya va ilm - fan sohalarini rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida " gi PF - 6108 -son farmoni.

Axborot manbalari:

1.	http://www.lex.uz
2.	http://www.senat.uz
3.	http://www.gov.uz
4.	http://www.mtdp.uz
7.	http://www.parliament.uz
8.	http://www.ziyonet.uz